GRÓF

VIGYÁZÓ SÁNDORNÉ

BÁRÓ PODMANICZKY ZSUZSÁNNA

(1838–1923)

ÉLETRAJZA

ÍRTA

DR VARGHA ZOLTÁN

BUDAPEST, 1931

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

A PODMANINI ÉS ASZÓDI

BÁRÓ PODMANICZKY-CSALÁD TÖRTÉNETE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

DR LUKINICH IMRE

I. KÖTET

GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDORNÉ BÁRÓ PODMANICZKY ZSUZSÁNNA ÉLETRAJZA

ÍRTA

DR VARGHA ZOLTÁN

BUDAPEST, 1931

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDORNÉ BÁRÓ PODMANICZKY ZSUZSÁNNA (1838–1923) ÉLETRAJZA

Dr BERZEVICZY ALBERT
ELŐSZAVÁVAL

ÍRTA

Dr VARGHA ZOLTÁN

BUDAPEST, 1931
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

50337. — Athenaeum r.-t. könyvnyomdája, Budapest.

BR. PODMANICZKY ZSUZSÁNNA
(pasztellkép után)

ELŐSZÓ.

Gróf Vigyázó Ferenc 1923. október 25-én kelt végrendeletében akként intézkedett, hogy az anyai vagyon jövedelmének 32%-a édesanyja, sz. br. Podmaniczky Zsuzsánna emlékét megörökítő, «nemes szellemének propagálását célzó monographikus irodalom támogatására fordítandó. Ez az irodalmi tevékenység másodsorban Podmaniczky Jánosra, nagyatyjára és általában a Podmaniczky-családra is kiterjesztendő».

A Magyar Tudományos Akadémia a nemeslelkű örökhagyó végső akaratának eleget akarván tenni, megbízta *dr. Lukinich Imre* egyetemi tanárt, az Akadémia tagját, e családtörténeti monográfia-sorozat szerkesztésével. Az Akadémia e monográfia-sorozat *első* köteteként *Gróf Vigyázó Sándorné sz. br. Podmaniczky Zsuzsánna* életrajzát bocsátja közzé *dr. Vargha Zoltán* genealógiai író tollából. Ezt a kötetet a kiadási terv szerint *Báró Podmaniczky János életrajza,* majd pedig a *br. Podmaniczky-* és a *gr. Vigyázó-családok története,* illetőleg okirattára fogja követni. A Magyar Tudományos Akadémia arra fog törekedni, hogy a végrendelet által megszabott keretek közt a kegyelet kötelességével a magyar történetírás szükségleteit is összeegyeztesse.

Budapest, 1931. január hó 5-én.

Dr. Berzeviczy Albert
a Magyar Tudományos Akadémia elnöke.

TARTALOM.

Oldal

Dr. Berzeviczy Albert előszava 5

I. Fejezet. A régi Pest. A Podmaniczky-ház. A pesti árvíz. Keresztúr. Podmaniczky Jánosné halála. Podmaniczky Zsuzsánna neveltetése. Jellemzése. A vallási kérdés. Beszterce-bányán. Hazatérése. Kérők. Koppely Frigyes. Esküvő . . . 9

II. Fejezet. Új élet. A bárónő hozománya. Gyermekei. Podmaniczky János nagy anyagi terhei. Az atyai adománylevél s ennek feltételei. A vagyon biztosítása. Boldogtalan házasság. A báró aggodalmai. A bárónő jövedelmei és kiadásai. Végszámadás. Nehéz anyagi gondok. Lelkivívódás. Hosszadalmas perek s ezek súlyos következményei. A perek jellemzése. A bárónőre gyakorolt mély hatásuk 25

III. Fejezet. A bárónő betegsége. A bárónő Bécsbe költözik. Spaban fürdőzik. Vigyázó Sándorral levelez. A levelek jellemzése, hangja. A válóper. A jövő tervei. A bárónő Montreuxbe költözik. Egészségi állapota. Csüggedése. Hitbeli felfogások. Vigyázó közlései és szolgálatai. A vonzalom növekedése. Ábrándok. A rideg való. Jegyváltás. Emlékek gyüjteménye. Nehézségek. Betegség. Fürdő Emsben. A bárónő Pestre költözik. Raisz Szilárdhoz fordul tanácsért. Piret altábornagy. Újra Bécsben. Raisz közvetítése. Kelcz gárdista szerepe. Újabb nehézségek. Raisz jótanácsa. Teljes megértés. Házassági szerződés 41

IV. Fejezet. A családi boldogság. Bécsben, Vácrátóton, majd Pesten laknak. Gyermekeik. Józsa jellemzése. Feri, majd Sándorka születése. A család vagyonosodik. Pertörlés. A bárónő atyja kegyeiben. A végrendelet. Vagyonátruházás. Podmaniczky János halála. A gyermekszobában. Sándorka jellemzése. A fiúk tanulása. Vizsgák. Feri jogász. Vigyázó Sándor szereplése, összeköttetései. A bécsi társasélet. Józsa férjhezmenetele . . 66

V. Fejezet. Emsi fürdőzés. Ifj. Sándor betegsége, halála. A temetés. A lesujtott család. Az új, pompás mauzoleum. Ifj. Sándor emléke. A szenvedések gyümölcse: alapítványok és adományok. Grófi méltóság. Társasélet. Kérők. Gr. Bolza Pál. Az esküvő. Józsa grófnő Szarvason. Feri tanulmányai. Királygyűrűs doktor. Anya és fia 95

Oldal

VI. Fejezet. A grófné betegsége. Az 1907. és 1909. évi végrendelet. Br. Podmaniczky János hatása. Az örökké élő anyai szeretet. Vigyázó Sándor és Ferenc jellemzése. Ferenc gróf birtokai. Főrend. Ferenc gróf a küzdtéren. Az apatini mandátum. Darabont-kormány. Pest vármegye ellenállása. Vigyázó Ferenc h. alispán. A család öröme. Józsa grófnő budai palotája. Marietta grófnő születése. Józsa grófnő halála. Jellemzése. Az utolsó gyermek 123

VII. Fejezet. Józsa grófnő halála után a két család elhidegedése. A nyugvóhely kérdése. A budai palota. A grófnét baleset éri; szenvedései. Az új házirend. Zárkózott életük. Ferenc gróf robotmunkája. Ábrándvilág és a való. A nemzet élet-halálharca. A bukás. Ferenc gróf a gyüjtőfogházban, szülei az Irgalmasoknál. Ferenc gróf kiszabadul; bujdokol. Változik a helyzet. Földreform. Nagy erőfeszítés. Vigyázó Sándor végrendeletei. Halála, jellemzése. A grófné végrendelete. Kegyelete atyja és férje iránt. Az örökség. A grófné halála. Temetése 145

VIII. Fejezet. Vigyázó Ferenc gróf magános élete. Végrendeletei. Kemény küzdelme a vagyon megtartásáért. A Pannóniába költözik. Ottani élete. Lelkéhez közel senkit sem ereszt. Mindent anyja nevében tesz. Lelke rejtélye. Az utolsó harc. Élete céltalan. Sorsa betelik 165

Befejezés 173

Függelék. I. Br. Podmaniczky Zsuzsánna hozományjegyzéke 1858. (későbbi [1858—69.] kiegészítésekkel) 177

II. Az 1874-ben letétbe helyezett családi ékszerek jegyzéke . . 207

Név- és tárgymutató 213

I. FEJEZET.

A régi Pest. A Podmaniczky-ház. A pesti árvíz. Keresztúr. Podmaniczky Jánosné halála. Podmaniczky Zsuzsánna neveltetése. Jellemzése. A vallási kérdés. Besztercebányán. Hazatérése. Kérők. Koppely Frigyes. Esküvő.

Pest városa a mult század első felében még nagyon *kisvárosias jellegű.* A tulajdonképeni Pest véget ért a mai belső-körút (Vámház-, Múzeum- és Károly-körút) vonalán s azonkívül már a külvárosok kezdődtek.[1] A legforgalmasabb főútvonalakon, melyek ki sem voltak kövezve,[2] egymást érték az alacsony, földbesülyedt házak. Az üres, bekerítetlen telkek egyhangúságát csak itt-ott enyhítette egy-egy árnyékos kert. Az *Üllői-út 16. sz. ház*[3] — mely báró Podmaniczky János tulajdona volt — sem különbözött a szomszédaitól, olyan szerény, *igénytelen,* akárcsak a gazdája, a körülbelül 16.000 hold földdel bíró nagybirtokos. Érdekes idők és emberek voltak azok; de még ezek közül is kivált furcsaságaival a M. T. Akadémia bőkezű maecenásának, gróf Vigyázó Ferencnek nagyapja, báró *Podmaniczky János.*

A *báró* legszembetűnőbb tulajdonsága a *takarékosság* volt, mely nemcsak lakóházán, belső berendezésén, ekhós szekerén, — melyen járni szokott — durva posztóból készült ruháján látszott meg, hanem ez a vonás, életének minden lépését kísérte. De nála a zsugoriságig menő takarékosság nem a fösvény aranyt-aranyra halmozó pénzéhsége volt, hanem abból a *nemes szándékból* fakadt, hogy az anyagi

[1] *Hunfalvy János:* Buda-pest és környéke. 67. l.

[2] *Br. Podmaniczky Frigyes:* Naplótöredékek. I. 32. l.

[3] E házat gyakran Üllői-út 7. sz. alattinak mondják az iratok, de báró Radvánszky Antal közlése szerint a jelenlegi 16. sz. ház helyén feküdt.

tönk felé rohanó *családját megállítsa a pusztulás útján* s újra ragyogóvá tegye unokáiban az ősi nevet.

A család rendes tartózkodási helye az Üllői-úti vén házon kívül a rákoskeresztúri ódon kastély volt; míg egyéb uradalmait a báró csak olykor-olykor — gazdasági ügyek elintézése céljából — kereste fel, de legtöbbnyire csak egyedül.

Az Üllői-úti rozoga háznak, melyhez öt hold terjedelmű telek tartozott, csak egyik részét lakta a bárói család, míg másik felét bérbeadták; a hatalmas padlást meg egy terménykereskedő használta magtárnak. A házúrnak — bármilyen igénytelen volt is — *háztartása elég nagyarányú.* A sokat betegeskedő báróné, Hodossy Mária (1805—41.) nemcsak nem lendíthet rajta, hanem még maga is gyámolításra szorul. A szolgaszemélyzeten kívül nevelők, nevelőkisasszonyok, távoli rokon és jóismerős anyahelyettesek, gazdasági és jogi tanácsadók szinte — azt lehet mondani — a háznéphez tartoztak.[4]

* * *

Podmaniczky Jánosnak Hodossy Máriától csupán két leánygyermeke származott. Az idősebb *Mariska* már nyolc esztendős volt, mikor 1838. jan. 24-én világra jött húga, a kis *Zsuzsika,* kinek születését a józsefvárosi róm. kath. plébániai anyakönyv így örökítette meg a VII. kötet 193. lapján: 1838. jan. 24. született és megkereszteltetett Zsuzsánna, Erzsébet, Judit, nő, törvényes, br. Podmaniczky János földesúr ág. h. ev. és Hodossy Mária r. k. leánya. Keresztszülei br. Podmaniczky László és Kosztolányi Matild, megkeresztelte Albach Szaniszló szentferencrendi presbyter.[5] — Rendkívül érdekes, hogy ugyanebben az anyakönyvben a 437. lapon egy másik, valamivel részletesebb,

[4] Abban az időben Pesten a legtöbb úri család kocsit, lovat, sőt sok tehenet és sertést is tartott. V. ö. *Podmaniczky Frigyes* Naplótöredékek I. 44. 49.

[5] Die 24. Januarii 1838. Susanna, Elisabetha, Judith, foem. legitima; Parentes: Joannes L. B. Podmanitzky Dominus Terrestris Aug. C. Maria Hodossy R. C. Pest; Patrimi: Ladislaus L. B. Podmanitzky, Mathildis Kosztolányi; Baptisavit Stanislaus Albach Ord. S. Francisci Presbyter.

bejegyzés is van ugyanerről a keresztelőről a következő szöveggel: «1838. jan. 24. kereszteltetett Zsuzsánna, Erzsébet, Judit, nő, törvényes, méltóságos br. Aszódi Podmaniczky János ág. h. ev. mágnás és Hodosi Hodossy Mária r. k. leánya, keresztszülei: Br. Podmaniczky László, Br. Podmaniczky Magdolna kisasszony, Kosztolányi Matild kisasszony, Petényi Salamon, Orlefl Károly és felesége Bergeaux Karolin, megkeresztelte Albach Szaniszló, szentferencrendi atya.»[6]

Zsuzsánna vegyes házasságból származott s róm. kath. vallású anyja révén keresztelte róm. kath. lelkész és anyakönyvezte a pesti józsefvárosi plébániai hivatal, melynek körzetébe tartozott a Podmaniczky-ház.

A kis Zsuzsika bölcsője mellett a dajka egyhangú nótázásába azonban csakhamar *félelmetes hangok* vegyültek s a megriadt város szepegő népének fülébe az *indulót* a *megáradt Duna habjai zúgták.* Az Üllői-út 7. sz.[6a] házból is az egyre emelkedő — előbb a pincébe, majd az alacsony lakásba betolakodó — szennyes hullámok elől a beteg asszonnyal s az alig kéthónapos csecsemővel menekülnie kellett a családnak. Március 15-én zúgó árban térdig gázolva csizmájával az utcán hömpölygő vízben, ölben viszi gyermekét Podmaniczky János Rákoskeresztúrra.[7]

A *keresztúri Podmaniczky-kastély* — mielőtt Vigyázó-Sándor átalakíttatta — tágas, de egyszerű, boltíves, a XVIII. századból való vidéki kúria. Az épület dombon fekszik, a *hatalmas kertet* pedig, melynek alsó részét a Rákos

[6] Die 24. Januarii 1838. Susanna, Elisabetha, Judith, foem. legit.; Parentes: Illustrissimus Joannes L. B. Podmanitzky de Aszód Magnas Aug. Conf. Hodossy Maria de eadem R. C.; Patrimi: L. B. Podmanitzky Ladislaus, B. Domicella Magdalena Podmanitzky, D. Mathildis Kosztolányi, Petényi Salamon, Orlef Carolus et consors ejus Carolina Bergeaux, Baptisavit Pater Stanislaus Albach Ord. S. Francisci.

Az első bejegyzés a rendes sorban található, a másik a kimaradottak közt. Talán a kifelejtett keresztszülőkre való tekintettel készítettek második bejegyzést is, mert nem volt hely amott a pótlásra.

[6a] Akkor ez volt a száma.

[7] Gróf Vigyázó Sándorné emlegette Mikolik Kálmán igazgatónak; tőle ez adat.

patak öntözi, a Pécelről Pestre vezető országút kettévágja. Itt élte le Zsuzsika bárónő *boldog gyermekkorának* legnagyobb részét.

Az *édesanya* — kinek egészségi állapota a kisleány születése óta állandóan rosszabbodik — beteg *szívének minden melegét gyermekeire árasztja*, s nagyon nehezére esik, hogy az édes gondokat másokkal kell megosztania. Alaptermészete lévén a *bizalmatlanság* — mindenki iránt —, örökös lelki gyötrelmek közt él, hogy gyermekeinek, főleg a kicsiny Zsuzsikának nincs-e vagy nem lesz-e valami baja. Ez az *aggodalom* a végletekig fokozódik, mikor a drága leánykától — betegsége miatt — hosszabb időre távol kell lennie.

Az *édesapa* is *féltő gonddal* veszi körül *Zsuzsikát* s a kis apróságnak semmi kívánságát sem tudná megtagadni. Igy ír erről feleségének: «Esténként nagy ugrálás van, a kicsi ugyancsak táncol s az öreg apusnak is vele kell táncolnia.»[8] Ha ilyen volt a keménynek ismert báró, az öreg Zerdahelyiné, meg Zerdahelyi Izabella (az ú. n. «Belka mama») s a jó dada tehetett-e másképen. Zsuzsika, mint a szeszélyes gyermekek szoktak, hol egyiket, hol másikat tüntette ki kegyeivel. Mariska egyik leveléből olvassuk a következő tudósítást: «Zsuzsika igen kellemes, Belka mamánál igen szeret lenni, akkor ezt mondja: menj dada, gyere Belka mama.»[9]

A bárói *háznép* minden egyes tagja *reszket* a kis *fejlődő bimbó* életéért s *egészségéért*. Hogy meg vannak ijedve mindnyájan, ha nincs egészen rendben a gyomrocskája, vagy ha egyet-kettőt köhint. Az édesapa szalad dr. Reisinger János egyetemi tanár neves orvoshoz, kéri tanácsát s viszi ki magával Keresztúrra. Milyen örömük van azután, mikor kitűnik, hogy a gyermek nyugtalanságának csupán egy pici kis, ütköző fogacska az oka.[10] A kisleány ösztönösen megérzi, hogy mennyire szeretik s nagy, nevető, fekete szemével édesen mosolyog környezetére. Édes-

[8] 1840. aug. 19-én kelt levele.
[9] 1840. aug. 31.
[10] P. J. levele 1840. szept. 8. feleségéhez.

A RÁKOSKERESZTÚRI KASTÉLY
(az átépíttetés után)

apját — kinek *kényeztető szeretete* olyan jól esik szívecskéjének — nehezen tudja nélkülözni. Erről tanuskodik nénjének, Mariskának egyik levele: «Zsuzsika mindig Papát hí és ez éjjel nem aludt. Már mindig mutatja Zsuzsika, hogy mit hoz a Papa néki; Mamám, Zsuzsika és én már örültünk Apám hazajövetelére.»[11] Podmaniczky János igen gyakran jött-ment, ügyes-bajos dolgai vitték és Zsuzsikának sokszor el kellett válnia édesapjától, kit hiába marasztott szíves szóval: «Ne menj el Apus, nincs most itt Mamus.»[12] De, ha tehette, hamarosan visszatért kicsinyeihez s Zerdahelyiné méltán állíthatta ki róla egyik levelében a bizonyítványt: «*Jó atya*, mennyire szereti a gyermekeket, hogy *gondoskodik* róluk és *semmit el nem felejt*.[13] Petényi János Salamon, a nagynevű ornithológus, a bárói ház belső bizalmasa is elismeréssel szól az apa gyöngéd szeretetéről s Zerdahelyiné szeretetteljes gondoskodásáról.[14]

Az árnyas kert fái alatt sokat játszott Zsuzsika hűséges szemek felügyelete mellett, míg Mariskát tanulmányai már többször a szobába szólították. Ha aztán a napi foglalkozás után eljött a lefekvés ideje, a leánykák soha sem hajtották fejüket nyugovóra, hogy *gyermeki szívüket* fel ne emelték volna *a mindenség urához*, kérve tőle áldást, erőt, egészséget, főleg az édesmama számára, kinek épen ez hiányzott a legjobban. «A kis Zsuzsi nagyon igyekszik, — és bizonyára szívből, — hogy a Maga kedvéért jobb legyen és ha imádsága, kivált az ártatlanoké, Istentől meghallgatásra talál, úgy bizonyára a miénk meghallgattatik és Maga biztosan egészséges lesz», írja a férj távollevő feleségének.[15]

Báró *Podmaniczky Jánosné* egészsége 1840 óta roha-

[11] Pest, 1840. febr. 27.

[12] P. J. levele feleségéhez, 1840. aug. 27.

[13] 1840. aug. 31. «Er ist ein guter Vater, wie er die Kinder liebt, für sie sorgt, nichts vergisst.»

[14] Pest, 1840. szept. 3. «Die Kinderchen sind so gut durch die zarte Liebe des Papa und die liebevolle Sorge der Pflegemutter Fr. v. Zerdahelyi versorgt.»

[15] Pest, 1840. aug. 19. «Die kleine Susi betet sehr fleissig und gewiss von Herzen für Ihr Besser-werden, und venn Gebete besonders von Unschuldigen von Gott erhört werden pflegen, so müssen die unsern bestimmt erhört werden und Sie werden bestimmt gesund werden.»

mosan hanyatlik. Olykor egész éjjeleken át annyira *kínozza a köhögés,* hogy pihennie sem lehet s ágyában ülve várja a virradatot.[16] Betegsége, úgy látszik, főleg *szervi szívbaj* volt, mely mindgyakrabban vérkeringési zavarokat okozott.

Gyógyulást keresni utazott az asszony 1840 augusztusában a gyógyítóerejű Balatonfüredre, hol dr. Adler kezelése alatt öt hetet töltött. Távolléte idején írja hozzá *férje* azokat a rendkívül részletes, sűrűn teleírt, olykor 10—12 oldalas leveleket, melyekből — írójuk kemény, makacs természetét megcáfolva — a beteg asszony iránt oly *sok szeretet* és *gyöngédség* árad ki. A levelek — miket a házastársak váltottak — mind német nyelvűek, mert Hodossy Mária — pesti polgárleány — bár tudott magyarul, szivesebben írt német nyelven s Podmaniczky János is tökéletesen beszélvén azt, felesége kedvéért így irogatott neki. A *levelezés* főtárgya a *báróné egészségi állapota* s az ahhoz fűzött reflexiók. Kérve-kéri a férj, hogy vigyázzon magára s az orvosi rendeleteket hűségesen tartsa meg. Igyekszik a *csüggedő lélekbe bizalmat* önteni s reményt, hogy nemsokára egészségesen látják egymást viszont. «Kishitűséget olvasok ki legutóbbi leveléből» — írja — «igyekezzék kedélyén uralkodni, az fogja helyrehozni egészségét.» [17]

Míg a mama a Balaton mellett próbálja egészségét visszaszerezni, azalatt kisleányai többnyire Pesten időznek, hogy édesapjuk közelében lehessenek, kit dolgai idekötöttek. Pest előnye Keresztúr fölött: — hová csak egy-egy napra rándulnak ki — könnyű orvost kapni s közel a patika, ha esetleg szükség lenne rá.[18]

Az édesapa részletesen beszámol a leánykák minden lépéséről, egészségi állapotáról s hűségesen megtesz minden tőle telhetőt. «Biztosíthatom, hogy soha olyan éber szemmel nem *vigyáztam a gyermekekre,* mint most, mikor Maga távol van... Soha olyan jó őrizet alatt nem voltak, mint most,

[16] P. J. levele szerint (Pest, 1840. aug. 6.), mit dr. Reisingerhez intéz: A rohamok alkalmával az asszony arcza, szája, homloka sötétvörös, szinte feketébe játszó színt ölt, mi férjét igen megdöbbenti.

[17] 1840. szept. 8.

[18] P. J. levele 1840. szept. 8.

mikor velük az öreg Zerdahelyiné van.» [19] Mivel a báró ismeri *felesége betegesen aggodalmaskodó természetét,* leveleiben sokszor oldalakon keresztül *nyomatékosan bizonyítgatja állításait:* «Teljes becsületemmel és istenfélelemmel mondom, hogy *Zsuzsika* tökéletesen *egészséges,* jól néz ki, kimondhatatlanul *vidám* ... ha tehát Maga engem tisztességes embernek tart, ki Isten szemére sokat ad és Magára való tekintettel kötelességét szentül betölti, most már egészen meg fog nyugodni.» [20] Ottlikné Teréz is — Podmaniczkyné barátnője — hasonló módon, hangsúlyozott kifejezésekkel — hogy a színigazságot írja — igyekszik megnyugtatni a bárónét. A tízesztendős Mariska is résztvesz ebben a philantrop munkában: «Csak ne búsuljon rajtunk, ne rontsa egészségét, mink egészségesek vagyunk.» [21]

Podmaniczky János levelei tele vannak *kisebbik leánya iránt való rajongó szeretettel;* elragadtatással ír a kicsike bájáról, kelleméről. Örömmel állapítja meg, hogy Zsuzsika napról-napra vidámabb, egészségesebb és kedvesebb,[22] egész nap táncol,[23] egyre okosabb.[24] «Ez a kis angyal táncol, mint valami arató leány és mindig örömmel, a legkisebb kételkedés nélkül mondja: a mama hazajön, egészséges és jó lesz.» [25] De nemcsak az édesapa, hanem Zerdahelyiné és Ottlikné is nagy elismeréssel nyilatkoznak: «*A gyermekek minden nappal szeretetreméltóbbak* lesznek» [26] — írja az előbbi — míg a másik ilyen színes képet fest a család kedvencéről: «A bájos kis *Zsuzsika* milyen *rendkívül kedves,* ha látta volna,

[19] 1840. szept. 8.

[20] «Mit meiner vollen Ehre und Gottesfurcht vollkommen gesund, sieht gut aus und ist unaussprechlich heiter ... drum, wenn Sie mich für einen ehrlichen Mann halten, der auf Gottes Auge viel haltet und auch in Hinsicht Ihrer seine Pflichten heilig erfüllen wird, werden Sie sich jetzt schon ganz beruhigen.»

[21] 1840. szept. 3.

[22] «Susika wird von Tag zu Tag heiterer, gesunder und lieber.»

[23] 1840. aug. 19.

[24] 1840. aug. 27.

[25] «Dieser kleine Engel hat heute wie eine Schnitterin getanzt und sagt immer mit Freuden aber ohne alle Unruhe: Mama kommt nach Haus, wird gesund und gut.» 1840. aug. 26.

[26] 1840. szept. 3.

örömtől repesett volna a lelke, hogy milyen egészséges, szép... rózsaszínű girlandokkal díszített ruhájában, zöld cipőben, nyakára vetett vörös selyemkendőjével.» [27]

Megható, hogy ennyi kényeztetés közepette *sem felejtkezik meg* a harmadfélesztendős *Zsuzsika távollevő édesanyjáról.* Gyakran mondogatja, hogy: «mama fürdőben van, majd holnap hazajön.» De a kis gyermeknek is egyszer észre kell vennie, hogy az a holnap nehezen akar megérkezni; pityergőre áll a szájacskája. Szerető szóval vigasztalják, hogyha soká jön is, de majd egészségesen érkezik haza az édesmama. Könnyei közt mosolyra derül a kislány arca s vidáman folytatja tovább játékát.[28]

A nagyok példáját követve, ő is papírt kér s *girbe-gurba vonalakat* írkál rája. Hozza aztán édesapjának: «írtam mamának levelet.» Ha levél jön Füredről, számontartja, megkapta-e levelét a mama? [29] Mivel azonban ákom-bákomjait figyelmére nem méltatja a címzett, megütközéssel jegyzi meg: «Ej, mama nem ír,» de azért nem csügged «Zsuzsika ír.» [30] Máskor meg nagy buzgalommal csomagolja a szilvát, meg körtét édesanyja számára.[31]

A Podmaniczky-család ezidőben a következő nemesi, illetve polgári renden levő családokkal érintkezett gyakrabban: Zerdahelyi, Kosztolányi, Ottlik, Illés, Orlefl, Alter, Redlich, Balásovits, Petényi. A kisleányok Zerdahelyiék és Alterék kertjében gyakran játszadoztak.

Megtörtént, hogy a báró kisebb útjaira gyermekeit magával vitte kocsiján, így pl. Promontorra is Zerdahelyiné kíséretében.[32]

Mikor aztán Mariskával Füredre megy, hogy feleségét hazahozza, Zsuzsikát egészen Zerdahelyiné gondjaira bízza, lelkére kötve, hogy a kisleány dajkájával a földön háljon,[33] — bizonyára, hogy le ne essék.

[27] 1840. szept. 2.
[28] 1840. aug. 19. P. J. levele.
[29] 1840. aug. 30. P. J.
[30] 1840. aug. 31. P. J.
[31] 1840. szept. 3. P. J.
[32] 1840. szept. 1. P. J.
[33] 1840. szept. 8.

Ebben az évben csak ősszel költöztek ki hosszabb időre Keresztúrra a gyermekek. Zsuzsikának jót tett a falusi levegő: «napról-napra kövérebb[34] és valóságos angyal;[35] mint édesapja írja. Nagyon nélkülözi is, ha héba-hóba távol kell tőle lennie: «A gyermekek nagyon hiányoznak nekem, csak az nyugtat meg, hogy egészségesek.»[36]

* * *

Az édesmamának nem sokat használt a fürdőzés, betegsége — bár vannak könnyebb napjai — egyre rosszabbodik, sem az orvosi tudomány, sem a férj gyöngéd szeretete, sem a gyermekek imája nem tudta itt tartani e földi életben. Már féllábával a sírban volt, mikor Mariska leányának *tollbamondja utasításait,* melyek Zsuzsika számára valóságos *végrendelet-számba* mennek.

«*Édes Anyám utolsó tanítása.*

Édes gyermek ne hazugy, ne legyél nyalánk, mert az csúnya. Ne legyél kényes, mert a ki kényes az bolond, ne legyél szeles és a mit beszélsz előbb gondold meg, hogy mond-e ezt, vagy nem. Tiszteld Apádat és Zsuzsikát és hogyha ő nagy lesz neki is ezeket a tanításokat adhasd.»[37]

Az 1841. év tavasza fiatalon elvitte a szegény, jó asszonyt. A józsefvárosi róm. kath. egyház anyakönyvében a VI. kötet 25. lapján az van bejegyezve: «1841. április 20. meghalt Hodosi Hodossy Mária Mélt. báró Podmanitzky János neje r. k., Pest, 37 éves korában, vízkórságban, szentségben részesült.»

A báróné földi maradványai a rákoskeresztúri családi kriptában pihennek.

* * *

Az *édesapa,* hogy Zsuzsika számára az elvesztett anyai szeretetet is pótolja, *még nagyobb gondoskodással* vette kö-

[34] 1840. okt. 20. «Die kleine Susi wird von Tag zu Tag fetter und sieht sehr gut aus.»

[35] 1840. okt. 15.

[36] Tiszaföldvár, 1841. január.

[37] M. T. Akadémia könyvtára. «Egyház és Bölcselet» feliratú, 4⁰ alakú, 99. sz. charthoték, 6. sz. kézirata.

rül s lehozta volna számára a csillagokat is. A bájos *leányka minden szeszélye teljesítve lőn* s a báró szemében nem követhetett el valaki nagyobb bűnt, mintha Zsuzsikát megríkatta. Erre az időre vet *érdekes világot Székács József* ev. püspök *naplójának* egyik fejezete. 1843. őszén, szüretkor Székács, feleségével együtt, a Podmaniczky-ház vendége volt Keresztúron. Kivitte oda a báró több napra Pesten tanuló Mariska lányát és annak unokatestvérét, Kosztolányi Matildot is. Az ötéves Zsuzsi a két nagyobb lánykával egy szobában hált s este — valami apróságon — összeveszett. Az indulathullámzás azonban csak úgy jött, mint a nyári zivatar s utána annál melegebben és ragyogóbban sütött a béke napja. Mindegy; a báró kijelentette: «Mivel *Mariska rossz testvér,* holnap korán *visszaküldöm az intézetbe.*» És ez nem maradt üres fenyegetés; reggel csakugyan előállt a kocsi: Mariska előre! A leánykák bocsánatért könyörögtek, de a báró hajthatatlan maradt. Ekkor Székács Zsuzsit szólította fel közbenjárásra, amit az meg is tett úgy, hogy a lelkésznek is csatlakoznia kellett hozzá. A báró komoran hallgatott; majd félrevonta Székácsot: «Milyen nevelési elv engedi meg tiszteletes úrnak, hogy a büntető apa és gyermekei közt bíráskodjék?» Székács kérlelte, hogy ne legyen olyan szigorú ily csekélység miatt. Kérlelhetetlen maradt. «Induljanak!» Még egy szót, — mondá a lelkész — vegye fontolóra, hogy a leánykák bizalma rendül meg lelkiatyjuk iránt, ha nem tudom kieszközölni számukra a bocsánatot! — Ez hatott s kimondatott a boldogító szó: «Jancsi fogj ki!» — Mentünk szüretelni.[38]

Így nevelkedik Zsuzsika kényeztető apai szeretet oltalma alatt, nevelők és nevelőnők kezén. Hogy idegen nyelvekbe jól begyakorolja magát, a társalgás franciául, de főleg németül folyik s *magyar szó ritkán hangzik* a házban. Zsuzsánna bárónő valóságos anyanyelvévé a német lesz s későbbi levelei közt is alig akad egy-két magyar.[39]

Mariska 1849 nyarán kiröppent a keresztúri kastélyból

[38] Eredeti kézirat özv. Bartóky Józsefné birtokában.

[39] Podmaniczky Mária tízéves korán túl talán soha nem írt több magyar levelet. Férje és leánya hasonlóképen. Podmaniczky Frigyes Naplótöredékeiben (I. 26.) azt írja, hogy az ő gyermekkorában az úri rendből senki sem beszélt otthon magyarul s tudni is gyengén tudtak.

férje, Radvánszky Antal zólyomi főispán karján; új lakóhelye a radványi kastély lett. Zsuzsi maga maradt otthon. Lassan ránézve is *végetért a boldog,* gondtalan *gyermekkor, jöttek* a *kötelességek,* a tanulás s a házi teendők: «Még mindig szorgalmas vagy-e a tanulásban?» — írja német levélben sógora, — «ezt nem is kellene kérdeznem, hanem feltételeznem, mert az voltál, habár a leckefelmondással mindig kijátszottál engem... Hogy haladsz a zongorázásban? Neked *határozott tehetséged* van különösen a *zenéhez;* képezd ki ezt lelkiismeretesen és szorgalmas tanulásoddal szerezz örömet atyádnak.»[40] Mariska is a tizenegyéves leányka tanulmányai felől érdeklődik: «írd meg, hogy szorgalmasan tanulsz-e Balásovits úrtól, továbbá, hogy mit olvasol mostanában és mit játszol.»[41]

Zsuzsikának a háziasszonyi teendőkkel is meg kell már ismerkednie. Sógora egy zacskó pohánkát küld, «jó atyánk ezt nagyon szereti, néha csináltass neki ebből a kedvenc eledeléből. Most te vagy az egyetlen leány a háznál, így a te kötelességed a csekélységekkel való törődés, míg ő a nagy dolgokban gondoskodik rólunk».[42]

Zsuzsika bárókisasszony örömét leli az *éremgyüjtésben.* «Mariska csókoltat» — írja Radvánszky — «és küld gyüjteményedbe fényes, új ezüstpénzeket, két huszast, két tizest, meg két garast.»[43] A körülrajongott kislány *szereti a csecsebecsét* s nagy öröme van, mikor 1849. karácsonykor nénje bársonyszalagon nyakbaakasztható antik boglárt küld neki egy pár antik fülbevalóval. Még tizenkét éves sem volt s máris *nagylánynak akart látszani,* amiért aztán sógorától dorgáló levelet kap: «Figyelmeztetlek, hogy a szoknyáidat és ruháidat nagyon összefűzöd. Ez átkozott szokás... mert ha valaki gyermekéveiben így fűzi magát, később előregörnyed, ami pedig nagyon csúnya.»[44] De persze azért valójában gyermek volt, vidám, gondatlan gyermek, aki nem gondol a jövővel, nem törődik egészségé-

[40] Radvány, 1849. nov. 10.
[41] Radvány, 1849. dec. 6.
[42] Radvány, 1849. nov. 10.
[43] Radvány, 1849. nov. 10.
[44] Radvány, 1849. dec. 23.

vel s így aztán jött a megfázás s a szobafogság. Sógora nagyon lelkére köti, hogy kendő nélkül ki ne szaladgáljon.[45] A bárónő különben később sem tudott egészségére vigyázni; szerető családja eleget kesergett ezen.

* * *

Podmaniczky János felesége róm. kath. nő volt s az 1790/1. orsz. gyűlés 26. törv. cikke értelmében a leányoknak is ezt a vallást kellett volna követniök. A *báró* azonban — régi, hitbuzgó, protestáns család sarja — ebbe semmiképen sem nyugodott bele *s törvény ellenére a maga vallásában neveltette őket.* Elhatározásában felesége is megerősítette s még halálos ágyán is kifejezést adott ennek a kívánságának. A dolog azonban nem ment símán; de Podmaniczky János nem az az ember volt, ki egykönnyen meghátráljon az akadálytól, sőt inkább akkor ingadozott, ha ilyenre nem lelt. Az 1846. és 1847. években többször kapott a helytartótanácstól intést, felszólítást s Pest vármegye is — felsőbb utasításra — kihallgatta ebben az ügyben.[46] De mindig sikerült a követelés teljesítése alól kivonnia magát s végre is az ő akarata teljesedett. Mariska leányát Pesten neveltette protestáns magánnevelő intézetben, Zsuzsit pedig a helytartótanács szeme elől *nénjénél rejtette el Radványban.* Majd meg *Besztercebányán taníttatta,* hol — a körülményekkel egyáltalában nem ismerős helyen — senkinek sem juthatott eszébe, hogy egy Podmaniczky bárókisasszony más is lehet, mint ág. evangélikus. E kedves felsőmagyarországi városban Geduly Lajos lelkész (a későbbi ág. ev. püspök) készítette elő a *konfirmációra* Zsuzsikát, ki itt lett az egyház öntudatos tagjává 1854-ben. A tanítás «Religionslehre» c. németnyelvű könyv segítségével történt.[47] Zsuzsi bárónő — mire nagyon vágyott — immár nagylány lett. Visszatérhetett a szülői házba, melynek ő lett a háziasszonya. Nevelő kisasszonya, Bárczy Anna is távozik, érzékeny levélben mondván neki istenhozzádot.

[45] Radvány, 1849. dec. 23.
[46] Helyt. t. 1846. 4459. sz. Helyt. t. 1847. 15.492. sz.
[47] Geduly német levele a bárónőhöz. 1854. máj. 29.

Az *otthoni élet* azonban *csalódást* hozott számára. Szeretett volna társaságba járni, fényes ruhákba öltözni, hogy kellemét és szellemét csillogtassa. *Atyja zárkózott életet* élt s esküdt ellensége volt a világi hiúságoknak. Podmaniczky Jánosnak elvei voltak, kemény, *megcsontosodott nézetei* s azokból nem lehetett kiforgatni. Amit a gügyögő apróságnak szívesen elnézett, nem tűrte el a hajadon részéről. A báró hozzá volt szokva, hogy *mindenki vakon kövesse parancsait,* — sokszor szeszélyeit, — s *most már Zsuzsika sem volt kivétel.*

Tudvalevő, hogy az egykor gazdagnak elviselhetetlenül súlyos a szegénység; az emberek nehezen mondanak le a hatalomról, a királyok nem hagyják trónjukat önként oda: *csoda-e,* hogy a *serdülő leányka a változott viszonyokba nem tudott beletörődni?* Valamikor ő volt az első személy a nagy házban s most akaratát teljesen alá kellett rendelnie annak a szigorú férfiúnak, kinek életelvei az övével homlokegyenest ellenkeznek. Ha hozzávesszük, hogy *Zsuzsika* bárónő *szenvedélyes, indulatos* természetű volt, bizonyára ő sem találta el mindig a megfelelő hangot atyjával szemben. Ez okozta, hogy szavaival ellenkező hatást ért el s a vitatkozásoknak nem megértés, hanem viszály lett az eredménye. Igy érthetjük meg a bárónőnek később erre az időre vonatkozó nyilatkozatát: «vaspálca alatt nyögék».[48] Ezért találta az atyai szigort — bár hiányt semmiben sem látott — egyre elviselhetetlenebbnek.

Ilyen körülmények között következett el a bárókisasszony életében az álmok, *ábrándok kora.* Tündérlovagról kezdett ábrándozni, ki elröpíti az ódon, unalmas környezetből a pezsgő életbe, fénybe, ragyogásba. Nem tudta, s nem is akarta talán megérteni az atyai takarékosság tiszteletreméltó rúgóját. *Élni akarta a jelent,* boldog, önfeledt tiszavirágként, *nem törődve semmivel,* sem a tajtékos habokkal, melyek az élet sajkáját korbácsolják, sem a villámokat magukban rejtő viharos felhőkkel.

Az öreg báró különös modora sok ifjú szívet elriasz-

[48] Válóper.

tott,[49] kik érdeklődtek volna a sugárnövésű, nagy, feketeszemű, barna lány iránt — s az apa nem egy gavallér orra előtt becsapta a kert rácsos kapuját. Pedig *férjhez* akarta *adni* a lányát, kereste neki a férjet, de *habozó természetével* soha sem tudta magát elhatározni. Gyakran megfordult a háznál egy nagyon jómegjelenésű, művelt ifjú, *Koppely* Frigyes, dúsgazdag terménykereskedő-ház tagja, fia Koppely Fülöpnek és Kapriorai Wodianer Karolinának. A *báró,* ki jószágszerzésből kifolyólag súlyos anyagi terhekkel küzdött, *pénzügyi kérdésekben* többször élt az ifjú tanácsaival, s nem egyszer átvillant a lelkén, hogy a fiatalember épen Zsuzsikához való. Ennek a nézetének, úgylátszik, nem egyszer kifejezést is adott gyermeke előtt, de a *leány* — az álmok lovagját nem ismervén fel Koppelyben — *eleinte nagyon idegenkedett* a házasságtól. Apját a leány ellenkezése csak még jobban sarkallta, — s lehet öntudatlanul, lehet kiszámított célzattal, — mindjobban éreztette vele kellemetlen tulajdonságait és sikerült elérnie, hogy *Zsuzsi csakhogy hazulról szabaduljon, eltökélte, hogy férjhez megy Koppelyhez.*[50] Mikor ezt *atyja* észrevette, azonnal *kételyei támadtak* a választás helyessége felől; egyik akadály a másik után jutott eszébe s csodálatosképen a frigyet mindenáron *szerette volna meggátolni.* Podmaniczky János egyik ellenvetése Koppely Frigyes róm. kath. hite volt; szerette volna a *protestáns vallásra* téríteni. Koppely, — bár nagyon óhajtotta a szép és előkelő

[49] A bárónő vallomása a válóperben. Ezt mondja 1928. dec. 21-én az öreg Jamriska Lajos ny. főjegyző, ki jól ismerte a Podmaniczky-család dolgait. A gavallérok közt két kivételről tud, kiket néha-néha még ebédre is ott tartottak: Radvánszky Antal és Koppely Frigyes.

[50] A Koppely—Podmaniczky válópörben Zsuzsánna bárónő a leghatározottabban azt vallotta, hogy atyja kényszerítette Koppelyhez. Podmaniczky János pedig, hogy lánya akarta mindenáron s ő hiába ellenezte. Ez ellentétes állítások homályába Székács József naplója vet világot. Ő az akaratos, de legnagyobb mértékben habozó főúrról mesteri jellemrajzot ad. Zsuzsánna házasságáról nem szól ugyan, de részletesen rajzolja Podmaniczky Máriának Radvánszky Antallal való egybekelésének körülményeit s a báró ingadozó magatartását. A Zsuzsánna bárónő férjhezmenetelére vonatkozó szétszórt és ellentétes adatokat így lehetett összhangba hoznom.

Zsuzsi bárónő kezét — ebben a kérdésben hajthatatlan maradt. Az atya többek között Székács József közbenjárását is kikérte, ki nehéz kérdésekben többször segítségére volt, de most Székács se boldogult s maga javasolta a bárónak, hogy álljon el követelésétől.

Zsuzsi bárónő is sokat örökölt atyja makacsságából s mert már Koppelynek eligérkezett, az akadályoktól meg nem hátrált, sőt annál *hajthatatlanabb lett.* Ebből az időből való, vőlegényéhez intézett következő levele: «Szeretett kedves Frigyesem! Én a legnagyobb le'ki felindulásban vagyok, önt nem láthatom, pedig mily boldognak érezném magamat, ha egy pár percre is lehetnék önnel, több közölniva!óm is volna; tegnap délután atyám velem majd két óráig beszélt s én csudálom, hogy még nem őrültem meg, mert Frigyes, borzasztó, hogy atyám annyira gyötörheti gyermekét... Ne búsuljon, legalább én nem vesztettem el reményemet, utoljára bele fognak egyezni, hiszen a Mindenható jó, bízzunk benne. Isten áldja önt, drága jó Frigyesem, maradok örökre az öné Susi. Csütörtök 29. okt. ½8 órakor reggel, 1857.» [51]

A báró ellenkezése mitsem használt, a *fiatalok keresztülvitték akaratukat.* Még a vallási kérdésben is engednie kellett, mert Zsuzsi nem tartotta fontosnak az áttérést. Ez ügyben *az utolsó szó* — mint valamikor kicsi korában annyiszor — *a leányé lett.* A haragos apa — mit tehetett egyebet — tiltakozásának kifejezésére: nem jelent meg az 1858. év tavaszán megtartott esküvőn.[52]

[51] Levél a válópörhöz mellékelt iratok közt.
[52] P. J. vallomása a válóperben.

II. FEJEZET.

Új élet. A bárónő hozománya. Gyermekei. Podmaniczky János nagy anyagi terhei. Az atyai adománylevél s ennek feltételei. A vagyon biztosítása. Boldogtalan házasság. A báró aggodalmai. A bárónő jövedelmei és kiadásai. Végszámadás. Nehéz anyagi gondok. Lelki vívódás. Hosszadalmas perek s ezek súlyos következményei. A perek jellemzése. A bárónőre gyakorolt mély hatásuk.

Br. Podmaniczky Zsuzsánna 1858-ban — már mint Koppely Frigyesné — *beköltözött* a pesti Szén-téren (ma Deák Ferenc-tér) 12. sz. alatt álló *Wodianer-palotába,* melynek gazdag, minden kényelemmel felszerelt berendezése éles ellentétben állott az atyai ház komor, puritán egyszerűségével. A Koppely-ház találkozóhelye volt a város pénzarisztokráciájának, de a mágnáscsaládok is örömmel felkeresték azokat a *nagyúri pompával* berendezett termeket, melyeknek az egykori hamupipőke lett körülrajongott királynője.

Bőrkötéses, rézverettel ellátott könyv őrzi a bárónő *hozományának jegyzékét.* Báró Podmaniczky János — elvei ellenére — *fényes kelengyével* bocsátotta ki az atyai házból kisebbik leányát. Úgy érezte, hogy tartozik ezzel az ősi névnek s kerülni akarta, hogy az új, gazdag rokonság részéről a legkisebb szemrehányás is érje. A sok ékszer, drágaság, fényes öltözékek — miket a házasság alatt még újakkal tetéztek — az amúgy is bájos, vonzó fiatal asszonyt még a legelőkelőbb társaságban is feltűnést keltő jelenséggé tették. A férj, ki büszke volt szép, előkelő feleségére, nem kímélt költséget, hogy élettársa minél ragyogóbb legyen. A bárónő kelengyéjének jegyzékét a függelékben teljes szövegében közöljük, itt — tájékozásul egy nagyvilági hölgy igényeiről — álljon a következő rövid összefoglalás:

Br. Podmaniczky Zsuzsánna kelengyéje 1858-ban:*

Ruhák	drb.	Női fehérnemű	drb.	Ágynemű	drb.	Asztalnemű	drb.	Háztartási ruha	tucat	Ékszer és ezüst	drb.
Felsőruha ...	48	Nagyobb testi fehérnemű...	228	Ágyhuzat készlet	24	6 személyes készlet	18	Törülköző	15½	Ezüst toilette készlet	23
Köpeny, gallér	20	Kisebb testi fehérnemű...	266	Alsólepedő ...	34	12 személyes készlet	15	Törlőruha ...	64	Ékszer	22
Kesztyű	24 pár			Cselédágyhuzat	80	Vegyes-készlet	12			12 személyes teljes evőkészlet	
Cipő	12 pár			Cselédlepedő	33					Ezüsttálca	2

* Ha az egyes tételeket összehasonlítjuk, feltűnő aránytalanságot tapasztalunk. A felsőruhák száma (köztük igen sok díszöltöny) rendkívül nagy, a fehérnemű már nem olyan túlságos sok, a bútor s egyéb berendezés (mivel a férjnek kész háztartása volt) csak polgári méretű, a könyvtár (l. ezeket a függelékben) szinte szegényesnek mondható.

1858 óta beszerzett holmik:

Ruhák	1858—63	1863—69	Ékszer	drb.
Kabát, gallér	6	17	Vegyes ékszer	30
Felsőruha	35**	26		
Kalap, fejdísz	23	18		

** Ebből 6 magyarruha 15 ingvállal.

A tündöklő, *nagyúri életet* — melyről leánykorában annyit ábrándozott — a fiatal asszony elnyerte. Nem zajlott le ezidőben Pesten egyetlen nagyszabású bál, vagy fényes összejövetel sem, hogy ott ne lett volna. Élvezte, mint a kalitkából szabadult madár, a boldog függetlenséget. A túlfűtött bálteremben, andalító zeneszó mellett, hallgatva táncosa bókjait, szívét öröm és büszkeség járta át s egy-egy önfeledt percben boldognak érezte magát; pedig ez csak az érzékek káprázata volt, melyből fel kellett ébrednie. A lázas mulatozások izgalma nem tarthatott soká s nem pótolhatta a mélyebb érzelmeket. *Szívében üresség támadt* s lelkét az a keserű érzés töltötte el, hogy életét elhibázta. Szenvedélyesen vágyott egy boldog, meghitt családi tűzhely után, hol szerető és megértő lény hű kebelén megpihenhessen. De férje iránt — kit pedig az első időkben szeretni vélt — csak hidegséget érzett. Akkori lelkiállapotára legjobban ráillik Arany Jánosnak ez a pár sora:

«Büszkébb vala, mintsem tűrne olyan dolgot,
Hogy a világ előtt ne legyen ő boldog;
Az eskü is immár neki erős gyámol,
Az a reménység is, mire apja számol;
A vérnek is abban lehet egy kis része:
Nem epe a mézeshetek ifjú méze.»

(Toldi szerelme, V. 92.)

A hajszolt társasélettől egyidőre elvonta az *anyai kötelesség*. Fia született, János, aki iránt érzett ösztönös szeretete a szívében tátongó ürt egyelőre kitöltötte. Radvánszkyné így ír erről a családi eseményről Podmaniczky Jánosnak: «Örülök, hogy Zsuzsinak fia született; jó lenne figyelmeztetni, hogy fölgyógyulása után a mi templomunkba menjen.»[1] Néhány év mulva megérkezik a másik fiúgyermek is: György. A nagyapa boldog örömmel veszi e híreket, a fiúkban a család fenntartóit szemléli, s kettőzött szorgalommal lát neki súlyos anyagi ügyei rendbehozatalának.

A takarékos *Podmaniczky János eladósodásának* többféle oka volt: nagy vagyoni engedményeket kellett tennie, hogy örökölt birtokaiban magát jogilag megerősíthesse, fize-

[1] 1859. ápr. 16.

tésképtelen rokonaiért tetemes áldozatokat hozott, új szerzéseket is tett s mindez rengeteg költséggel járt. A birtokok jövedelme nem fedezhetvén e rendkívüli kiadásokat, kölcsönre szorult. Az akkori nehéz hitelviszonyok között nem tudott méltányos kamatú, hosszúlejáratú kölcsönt szerezni s kénytelen volt uzsorásokhoz fordulni, akik súlyos feltételű váltókra adtak neki pénzt. A váltóadósság olyan, mint a lavina, mely egyre nő s elborítással fenyegeti a szerencsétlen adóst. A báró adósságai 1861-ben meghaladták a félmillió forintot s a hitelezők már a végrehajtást követelték.[2] Az összehívott családi tanácsban Koppely Frigyes azzal a javaslattal állt elő: bocsásson áruba a báró minden terményt, felszerelést, adja bérbe összes birtokait s így törlessze súlyos tartozásait. Ennek a megoldásnak azonban Radvánszky Antal és felesége a leghatározottabban ellene volt s két hónapig tartó tárgyalás után[3] a kibontakozásnak a következő formájában állapodtak meg:

Podmaniczky János 1862 január 30-án kelt *adományozó levéllel*[4] átadja ajándékképen leányainak vagyona jelentékeny részét, körülbelül hat-hatezer holdat. Máriának jut: Varsány (Pest vm.), Mindszent és Sáp (Nógrád vm.), Gyöngyöspata (Heves vm.) jószág; Zsuzsánnának: Tiszaföldvár és Martfű (Jász-Nagykún-Szolnok vm.), Öcsöd (Békés vm.) birtok és Pest sz. kir. város határában fekvő, mintegy 400 holdat kitevő rákosi rét. Magának tartotta: Rákoskeresztúr, Vecsés (Pest vm.), Penc (Nógrád vm.), és Palojta (Hont vm.) birtokait s a pesti házat. Az ingóságból egy-egy leánya 13 darab méneses lovat, 80 jármos ökröt és 4800 juhot kapott. De ez az adományozás *súlyos feltételekhez* volt kötve. A megajándékozottaknak vállalniok kellett 150—150 ezer forint váltóadósság sürgős rendezését, a 42.549 forintra rúgó régibb, részben Podmaniczky Jánosra is úgy szállott teher tisztázását, mindezt — a birtokok kezelésére vonatkozólag is — a vők hathatós közreműködése mellett. Kötelességükké teszi az adományozó okirat, hogy a

[2] Vigyázó—Podmaniczky lt. Perek.
[3] Ugyanott.
[4] Ugyanott.

BR. PODMANICZKY ZSUZSÁNNA

jószágokból egy talpalatnyit se adjanak el s a felveendő hosszúlejáratú kölcsön, melyre — hogy a váltóktól szabaduljanak — szükségük volt: egy-egy részre meg ne haladja a 200.000 forintot.

Podmaniczky János, ki *vagyonmentő, családfenntartó* tervéhez szívós kitartással ragaszkodott: így akarta biztosítani fáradozásainak sikerét. Ilyen módon — a terhek dacára is igen nagyértékű jószágok átiratásával — remélhette, hogy a vagyon megmarad, mert tisztázásához a vők is teljes erővel nekilátnak. Az egész *kibontakozási terv* főleg Koppely Frigyes pénzügyi képességeire és tőkegazdagságára volt alapítva, ki vonzó egyéniségével csakhamar megnyerte apósának nemcsak teljes bizalmát, hanem szeretetét is.

A Mária bárónőnek jutott jószágokat 1862-ben férje, Radvánszky Antal, házikezelésbe vette; Zsuzsánna bárónő birtokai közül a pesti réteket s a tiszaföldvári 20 holdas belsőséget kisbérlők kezébe adták, a *martfűi* és *öcsödi uradalmakon* pedig *Koppely Frigyes kezdte meg a gazdálkodást: de nem nagy szerencsével.* A martfűi jószágon nem volt elég gazdasági épület s mindjárt az első évben hatalmas magtárat, cselédházat s bognárműhelyt kellett építtetnie, mihez több mint negyedmillió téglát és cserepet használt fel.[5] A juhok között dögvész ütött ki s ezer darab elhullott közülök; ehhez járult az 1863. évi iszonyú aszály, mely az alföldi gazdaságokat teljes romlással fenyegette. A két uradalom három esztendő alatt összesen csak 407 forint 29 krajcár tisztajövedelmet hajtott s a nagy beruházásokra szükséges pénzt Koppely a maga vagyonából teremtette elő.[6]

A bárónő e gazdasági bajokat sokáig nem érezte, mert férje minden szükségesről bőségesen gondoskodott.[7] A Koppely-vagyon ugyanis nem szenvedett úgy e mostoha időben, mint a Podmaniczky, mert csak kisebb részét képezte földbirtok, a nagyobb fele olyan értékekből állott, amelyek nem devalválódtak.

[5] Perek.
[6] Ugyanott.
[7] Podmaniczky János feljegyzése.

De mit ér a jólét, fény, pompa, ha a *házastársak között a kölcsönös vonzalom hiányzik*, ha megszakad az egyetértés s ha beférkőzik közéjük a bizalmatlanság. Fokról-fokra elkövetkezett az az idő, mikor minden szót, tettet félremagyaráznak s a másik fél szeretetlensége táplálja a szív mélyéről feltörő ellenszenves indulatot. Zsuzsánna bárónő erzelmei pedig arcára voltak írva s nem is igyekezett azokat elrejteni. A tűznek, mit nem élesztenek, el kell egyszer hamvadnia; a folyó kiapad, ha források vize többé nem táplálja. Ez a szerelem sorsa is, mint a költő olyan találóan kifejezi:

«Szerelmem is, e délről tévedt
Sugár, mely beragyog:
Fel akart melegítni téged
S maga is megfagyott.»[8]

Nem ismerték, nem követték a házastársak azt a bölcs szabályt, hogy: ha haragusznak is, azt sohase tegyék egyszerre. Így lett rájuk nézve az együttélés egyre több gyötrelemnek forrásává. Ez történik a legtöbb olyan friggyel, mely nem kölcsönös, mély vonzalmon alapszik, hanem melyet mellékkörülmények hoznak létre. Találóan állapította meg egy mély gondolkodó: «A házasok közül egy nem lehet boldog, vagy mind a kettő boldog, vagy egyik sem.[9]

A házastársakat még szép, kedves gyermekeik sem tudják már többé összekapcsolni, mert a két ártatlan kicsinyben a szenvedélyes, csupa idegasszony nem a saját megújult énjét nézi, hanem annak a neki oly ellenszenvessé vált férfinak képmását kezdi látni, ki őt az atyai házból — a komoly gondoktól ment leányéletből — kiragadta.

Végre — nem törődvén többet a világgal — melyet nem volt ereje a bárónőnek a boldogság látszatával áltatni: *megtörtént a szakítás* 1863. márc. 16-án; az asszony kiköltözködött a Wodianer-palotából s egyidőre újból az Üllői-úti vén Podmaniczky-ház lett lakóhelyévé.

Podmaniczky Zsuzsánna életében e lépéssel *gyökeres*

[8] *Vargha Gyula:* Dalok. 102. l.

[9] *Vargha János,* Vargha Gyula édesapja, 1881. okt. 13-án Káván írt levelében.

változás állott be. Eddig is voltak bajai, nehézségei, ezek közül a legsúlyosabb, kétségtelenül, hogy nem volt boldog családi élete. Mindazáltal is a legtöbb baja az olyan gazdagnak elégedetlenségéből fakadt, ki már azt sem tudja, hogy mit kívánjon. Az *élet iskolája* — minden keserűségével, sokszor kegyetlen korbácsütéseivel — most kezdődött el rá nézve. Első bánata a bárónőnek, hogy vérszerinti *hozzátartozói:* édesatyja, nénje, sógora, egyáltalában nem helyeselték lépését s őt *nagyon hidegen fogadták.* Podmaniczky János vejével — ki két szép fiúunokával ajándékozta meg s ki vállalt kötelezettségeinek megfelelt, a váltóadósságokat hosszúlejáratú kölcsönökre változtatván — meg volt elégedve. Minek vitte Zsuzsi kenyértörésre a dolgot, volt a báró véleménye, tűrt volna némán s rejtette volna el boldogtalanságát. Mi lesz ezután, ha az erős kéz, a finánczseni hiányozni fog a családból? A gyönge asszony meg tud-e felelni — a maga erejéből — kötelezettségeinek, képes-e az adósságoktól tisztázni a vagyont és csorbítatlanul száll-e majd az az unokákra? Ez volt Podmaniczky János előtt a nagy probléma, melyre azonban megnyugtató feleletet — háborgó szívének kénytelen volt megvallani — nem tudott adni. Hiszen leánya eddig anyagi ügyekkel sohasem foglalkozott, az ilyenféle gondokat levette vállairól atyja, illetve férje. Leánykorában azt sejtette, hogy a pénzgyüjtésre semmi hajlama, férje oldalán meg költséges életmódhoz szokott s a takarékosság többé rá nézve nem is volt fontos.

Egy nagy vagyon kezelése *súlyos feladat* magában véve is, de a gond megszázszorozódik, ha a vagyont nehéz terhek nyomják. Podmaniczky Zsuzsánna, az elkényeztetett nagyúri hölgy, kénytelen ráeszmélni, hogy mennyi baj szakadt egyszerre a nyakába.

1864 őszén Koppely Frigyes kieresztette kezéből felesége jószágait s abba Helsinger Simon és Reichl Fülöp nevű *bérlők* ültek. Ezek a kilenc esztendőre kötött szerződés értelmében *Martfű* és *Öcsöd* uradalmakért négy és fél éven át évi 25.500 forintot fognak fizetni, újabb ötödfél évig pedig 26.500 forintot. Kikötötték azonban, hogy amíg Öcsödön a közbirtokosság és volt jobbágyság közt folyó szabályozási

per véget nem ér, — tehát bizonytalan ideig — az összes haszonbér csak 19.500 forintra rúg, mivel addig a jószágot bérlők csak erősen korlátozott mértékben használhatják.[10]

A *pesti rétek* harminckét rákoskeresztúri kisgazda kezén 4986 forintot jövedelmeztek, a tiszaföldvári belsőség pedig 20 hold sok, elég rosszkarban lévő épülettel — csak évi 800 forintot hozott.[11] Volt ugyan még némi haszna a bárónőnek a tiszaföldvári *közbirtokossági jövedelemből* (regale; vendéglő, mészárszék, telkek eladása, fa), de ezt (az összes regale $^1/_7$-e s a révjog $^1/_8$-a) jórészt édesatyja tartotta fenn magának; Podmaniczky Zsuzsánnának évek hosszú során át ebből összesen körülbelül 8000 forint jutott, mit tör esztésre fordított.[12] Mária nénjével — a keresztúri és kőbányai pincékben — volt sok *közös bora* is, mit 1864-ben 7833 forint 87 krajcárért értékesítettek, de a ráeső részt szintén teljesen felemésztette a Radvánszkynéval és Koppelyvel megejtett elszámolás.[13] Neki kellett fizetni az 5700 forintra rúgó *földadót* (Martfű 3470 forint, Öcsöd 1560 forint, a pesti rétek 670 forint); a kincstár az adományozási szerződésből kifolyólag 2223 forint 23 krajcárt követelt tőe s azonfelül 5750 forintnyi összeget a *vagyonátruházás* címén (Radvánszkyné tartozása ugyanennyi).[14] Mivel a bárónő nem volt pontos fizető, ez összegek, kamat, betáblázás stb. révén lavinamódra nőttek. Fizetnie kel ett az *ősi adósságnak* — mit atyjától átvállalt — kamatait, a tagosítás költségeit (mérnök, ügyvéd), biztosítást, reparációt stb., mi csak előfordulhat egy gazdaságban.

A házasfelek szétválásuk után 1863. jún. 12-én kelt *egyességben* több kérdésben megállapodtak: A kisfiúk atyjoknál maradnak, de anyjoknak jogában áll, hogy érdeklődhessék felőlük s olykor-olykor meglátogassa őket. Koppely 2000 frt évi háztartási pénzt ad feleségének a sajátjából, de csak addig az ideig, míg az öcsödi szabályozási per befejezést nem nyer; azután ezt az összeget az atya a fiúk számára fogja tőkésíteni.[15] Az átmeneti idő egy részére pedig (1864. jan. 1—szept. 30-ig), míg a Podmaniczky

[10] [11] [12] [13] [14] Vigyázó—Podmaniczky levéltár. Perek.
[15] Családi lt. Perek.

vagyon Koppely kezelésében van, az asszony — saját birtokai terhére — havonként 340 frt járadékot kap. A házasfelek ugyanekkor egymás magánvagyonáról kölcsönösen lemondanak.[16]

A legkínosabban az érintette a bárónőt, hogy a *férjével való végszámadása* ránézve nagyon *siralmas* eredményt hozott. Podmaniczky Zsuzsánna atyjától átvett váltóit, melyek 150.000 frt-ot meghaladtak, férje rendezte.[17] Az asszony az ő közbenjárására kapott a Budai Takarékpénztártól 100.000 frt 6%-os kölcsönt 1862. ápr. 2-án,[18] melyet aztán a martfűi jószágra tábláztattak be. A többi szükséges pénzt Koppely a magáéból előlegezte. ő instruálta a hiányosan felszerelt birtokot s ott nagy építkezést is végeztetett. A jószág, melyet aszály s más csapások értek, úgyszólván semmit sem jövedelmezett s így Koppely Frigyes követelése feleségével szemben meghaladta a 120.000 frt-ot.[19] Ily összeget Podmaniczky Zsuzsánna természetesen nem tudván előteremteni, férje kezében hagyta 1863 novemberig az uradalmakat, felhatalmazván, hogy tegyen pénzzé minden ingóságot: termést, gyapjút, instrukciót.[20] Az új bérlők (Helsinger és Reichl) át is vették a felszerelést (67 ökör, 1905 juh, 7 igásló, 10 szekér, 3 kocsi stb.) 29.500 forintért, amit az asszony javára számoltak el, de még így is súlyos pénzekkel tartozott férjének. Erről a 90.000 forintot meghaladó összegről három külön adóslevelet adott Koppelynek, 60.000 forint, 17.554 forint és 13.443 forintról: kötelezvén magát — záros határidőn belül — a törlesztésre.[21]

A bárónő életének sokáig kék egén *sötét gondok felhői* kezdtek gyülekezni. A súlyos anyagi terhek hordozása harcban edzett, kemény férfilelket is próbára tett volna, hát még a túlfinomult idegzetű, gyönge nőét! Egy percre maga is megtorpad a felelősség súlyától, úgy tetszik, szívesen visszatérne férjéhez; «a drága, angyali gyermekek»[22] képe is egyre nagyobb erővel vonzza: de mégis meggondolja magát — s marad.

[16] [17] [18] Családi lt. Perek.
[19] [20] [21] Családi lt. Perek.
[22] Perekhez csatolt levél.

A lángoló-, feketeszemű asszony, kinek keblét erős indulatok korbácsolják — mert férje a gyermekeivel való találkozást a Koppely-vagyonról való lemondáshoz kötötte,[23] — nagyúri gesztussal mindent aláír. Otthon azonban, kivált az anyagi terhek súlya alatt, gondolkodván a dolgon, kételyei támadnak, hogy helyesen cselekedett-e. Lehetséges-e, hogy azok a szép jószágok, bármilyen mostoha lett légyen is az időjárás, annyira ne jövedelmeztek volna? Ha pedig a sötét gyanú egy szívbe egyszer beférkőzik: nem ismer határt s tökéletesen elválaszt olyan lelkeket is, kik valaha közelálltak egymáshoz. *A súlyos terhek tisztázása* nagy önmegtagadást igényelt volna, de a bárónőt sorsa ilyenhez eddig nem szoktatta. De hogyan is vont volna meg magától bármit megadó szívvel, mikor keblét ilyen kételyek emésztették? A szenvedélyben szívós asszony eltökélte magában, hogy férje követeléseit — 12.600 frt kivételével, melyet jogosnak tartott — nem fogja fizetni, bármi történjék is. Koppely Frigyes — természetesen — nem hagyta annyiban a dolgot s így szakadt a bárónő nyakába a *végetérni nem akaró perek* egész légiója.

Ezek a perek megrohanják a házitűzhelyét vesztett asszonyt, elkísérik minden lépésén, — nem hagyván neki egy nyugodt pillanatot — hiába akar menekülni előlük. Az *örökös izgalom* ránehezedik *kedélyére,* körmét belevágja *szívébe* s mély barázdákat szánt *lelkén.* Ezeknek a pereknek ismerete nélkül Podmaniczky Zsuzsánna életrajza csonka lenne s meg nem érthetnők *szenvedélyekkel teli életének* gyötrelmei alatt *kialakult jellemét.* A lelki kínok fiziológiai elváltozásokat is okoznak nála, megviselik egészségét; nagyfokú *vérszegénység* lepi meg *szörnyű fejfájások* kíséretében. Ellentétbe kerülvén atyjával, — kivel pedig házassága idején igen meleg szeretetben élt — elhidegülvén testvérétől: lelkének lappangó vonásai előtörnek: a nagyfokú *bizalmatlanság,* kétségbeesett *reménytelenség* és bár csak múló tünet gyanánt, *valóságos világgyűlölet.*

A *perek elkezdődnek 1863-ban,* mikor férjétől elválik s egyik per a másikat követi. Hogy védekezzék s a táma-

[23] Perek.

dás erejét csökkentse, ellentámadásba kezd; majd a nehézségek láttára a sok gyötrelem kemény *makacsságot*, szenvedélyes *dacot* növel benne. Egész lelke izzó tűzben ég, de ezzel magának okoz legtöbb rosszat, mert a páros viadalok következtében kimondhatatlanul *sokat szenved*. A bárónő egymásbaszövődő *perei tizennégy kemény esztendőn át tartottak* s keresetlevél, ellenirat, válasz, viszontválasz, végirat, ellenvégirat formájában végigjárták az összes képzelhető fórumokat s éveken át akkor sem szűntek meg, mikor a meggyötört asszony boldog révbe jut Vigyázó Sándor oldalán.[24]

Az utolsó felvonás a pesti kir. törvényszék előtt 1877. március 16-án játszódik le, mikor is az érdekelt felek:

[24] Rövidre összefoglalva vegyük sorra e pereket:

1. Zsuzsánna bárónő meg akarván Koppely Frigyessel — ki a törvényes elválásba sokáig nem akart beleegyezni — minden vagyonközösséget szüntetni: szerette volna férje *kezelőtársi minőségét a telekkönyvből töröltetni*. Ezt csak a *pesti rétekre nézve* kérelmezte, mert egyéb vagyonát Koppelynek — tartozása fejében — zálogjogilag lekötötte. A telekkönyvi törléstől a bárónő azt várta, hogy a felszabaduló ingatlanra ilyenmódon hosszúlejáratú kölcsönt szerezhet s magát férjétől anyagilag teljesen függetlenítheti. A pestvárosi törvényszék elutasította e kérést, de a *kir. tábla megítélte a telekkönyvi törlés előjegyzését*.

2. Ekkor *Podmaniczky János* — félvén, hogy leánya, ha a birtokkal korlátlanul rendelkezhetik, nem fogja az 1862-i adománylevélben vállalt kötelezettségeit teljesíteni s a jószágot adóssággal túlhalmozva végre is idegen kézre juttatja — *közbevetette magát*. Az *elkeseredett asszony* erre a nyert törlési engedély igazolása céljából *új pert* kezd nemcsak férje, hanem atyja ellen is. Hivatkozik a férjével 1863-ban kötött megállapodásra, melyben kölcsönösen lemondanak egymás vagyonáról; kifejti, hogy az adósságok zömét férje rossz gazdálkodása idézte elő. Távolról sem lenne annyi tartozása, ha férje a helyett, hogy maga kezelte a birtokot, bérbeadta volna. Elpanaszolja, hogy olcsó kölcsönhöz, míg Koppely neve a telekkönyvből ki nem töröltetik, nem juthat. Szenvedélyes, felzaklatott kedélyállapotára jellemző, hogy férjéről feltételezi, hogy őt anyagilag szándékosan tönkretenni kívánván, árverésen olcsón akarja jószágait megszerezni; «atyám pedig» — írja — «akaratlanul bár, mint a gyermekeit megemésztő Saturnus — megrontásomra segédkezet nyujt».

Podmaniczky János ezzel szemben azt hangoztatja, hogy veje 1862-ben nemcsak *jogokat* nyert, hanem *kötelességeket is* vállalt s így — még ha maga akarna is — az ő *beleegyezése nélkül semmiképen*

Br. *Podmaniczky János* és Harkányi *Harkányi Frigyes*[25] *folyamodnak,* hogy Bojári *Vigyázó Sándorné* Br. *Podmaniczky* Zsuzsánna ellen, segédgondnok kinevezése tárgyában, indított *perük töröltessék.*

nem mondhat le a társkezelőségről. Koppely Frigyes is így magyarázza a dolgot s felfogása szerint az 1863-i megállapodást csupán feleségének öröklendő birtokaira értette, nem pedig azokra, melyek már kezében vannak.

Podmaniczky Zsuzsánnát két fórum is elutasítja keresetével, de a *hétszemélyes tábla* — évek mulva — mégis *elrendeli,* hogy *a pesti rétek telekkönyvéből Koppely neve töröltessék.*

3. A bárónő 1863 jún. 12-én két *kötelezvényt is* adott 60.000 frt., illetve 47.054 frt. 29 kr.-ról Koppely Frigyesnek s más alkalommal egy harmadikat is; ez utóbbiból a martfűi felszerelésért kapott 29.500 frt. levonása után 17.554 frt. 29 kr.-nyi adósság maradt. A 60.000 frt.-ot a martfűi birtokra betáblázták s mivel a bárónő nem fizetett: Koppely előbb az árendát tiltatta le, majd két év mulva *végrehajtást* kért. Az *árverés* napját is kitűzték már; a kikiáltási árat 285.883 frt. 42 kr.-ban állapította meg a bíróság, míg a betáblázott terhek 173.034 frt. 43 kr.-ra rúgtak (ősi, öröklött adósság 3462 frt. 43 kr., a Budai Takarékpénztár kölcsöne 98.500 frt. (1500 frt. ekkorra már letörlesztetett), a Koppely Frigyes-féle tartozás 60.000 frt. (a többi adósság nem volt betáblázva), kincstári adóhátralék 11.072 frt.). Ezt már nem tudta *Podmaniczky János* sem tétlenül nézni, bár neheztelt leányára, érdekében s a vagyon megmentése céljából, *tárgyalást kezd a hitelezővel.* «Sokat gyüjtött már» — írja neki — «halaszsza el az árvereztetést, szerencsétlen Susi lányom, az ő felesége, szép gyermekeinek anyjok ellen... s én megszerzem a szükséges pénzt... Isten áldására szüksége van... Csekélyke részt nagylelkűen vállaljon magára s annál nagyobb áldást várhatván magára s gyermekeire.» Koppely hajlandó az öreg úr kérésének engedni, ha biztosítékot kap, hogy pénzét félév alatt kamataival együtt megkapja s Podmaniczky János lázas igyekezettel *össze is gyüjtögeti* a szükséges 78.111 frt.-ot s így ez a *veszedelem elvonul.* Arra azonban nincs már neki sem pénze, hogy az adóhátralékot is törlessze. Ezt a bérlők fizetik meg, természetesen a bérjövedelemből.

4. *Külön per* folyt a fentemlített 17.554 frt.-os *tartozásért* a bárónő ellen. Zálogul erre 1863-ban lekötötte Martfű és Öcsöd birtokát (amelyet őszig férje kezelt), az összes termést s a Lakihegyen édesapja által kiteleltetett 5000 juhot. Mivel fizetni nem tudott, 1864 márc. 6-án ismét megújította adóslevelét. Ez a per is végigjárta aztán az *összes fórumokat.*

5. Volt Koppelynek még ezenkívül 13.443 frt. 24 kr.-nyi *követelése* feleségén, de a bíróság ennek csak harmadrészét ítélte meg neki: 4480 frt. 98 kr.-t.

Végezetül szólaltassuk meg *Vigyázó Sándort*, ki felesége életének erről a szomorú idejéről *ilyen jellemzést ad:* «A sok pereket nem említve, melyek minden csekély kérdések végett is kezdettek és *14 éven keresztül* majdnem

6. A bárónő férje ellen *viszontkeresetet* indított s kétségbevonta, hogy Koppelynek 1863-ban bemutatott számadásai hitelesek; kétségbevonta, hogy tényleg olyan kevés volt a jövedelem, olyan sanyarú a termés, hogy a juhok úgy hullottak volna. Kimutatja, hogy férje rossz gazdálkodással neki 127.000 frt. kárt okozott.

7. Közben a *Budai Takarékpénztár* is pert kezdett Podmaniczky Zsuzsánna ellen s mivel a kamattartozás is egyre gyülemlik: *végrehajtást* kért ellene. Ez a lépés az előbbi árverés után pár héttel indul meg s mire árverésig fajul: két év eltelik. Ez idő alatt a gazdasági viszonyok lényegesen javultak országszerte, mert a martfűi jószágot ekkor már 319.074 frt.-ra becsülik s az épületeket külön 29.297 frt. 30 kr.-ra.

Az *édesatya újra közbeveti magát* s kifizetvén a takarékpénztárnak 18.432 frt. hátralékos kamatot s 18.600 frt.-ot a tőkéből: *megmenti* ismét leányát az árvereztetéstől.

8. Mikor a veszedelem legfenyegetőbb volt s a Budai Takarékpénztár kitűzette az árvereztetést: megmozdulnak a *bérlők* is, Helsinger és Reichl. Kimutatják, hogy ők a hosszú bérletidő reményében milyen nagy *befektetéseket* végeztek; építkezésre (ököristálló, béreslakás, pince, kocsiszin, angolmalom, kovácsműhely) 9300 frt.-ot költöttek, beállítottak 116 jármosökröt, 1500 juhot, 35 lovat, illetve tehenet, 3 vetőgépet, 8 aratógépet, 2 gőzcséplőt, 28 szekeret, 35 ekét stb. Ha tehát a bérleti szerződés letelte előtt kell távozniok; 56.000 frt.-ot követelnek a bárónőtől *kártérítésül*, illetve elmaradt haszon címén.

Ez a per, melyet Heves és Szolnok vármegyék telekkönyvi törvényszékéhez beadtak, természetesen tárgytalanná vált a Budai Takarékpénztárral való megegyezés folytán.

Ezeket a bérlőket különben egyik szomszéd birtokos Podmaniczky János előtt azzal vádolja, hogy a birtokot, főleg az épületeket szántszándékkal nagyon elhanyagolják, hogy azután árverésen olcsón juthassanak hozzá. A mérkőzés hevében ezt is Podmaniczky Zsuzsánna ellen fordítják, hogy miért tart ilyen bérlőket.

9. Az aszódi ág. ev. egyház is, pontatlan kamatfizetés miatt felmondta a bárónőnek 1500 frt.-os kölcsönét. A per, mely megindult, elég símán elintézést nyert, mivel Podmaniczky Zsuzsánna megfizette tartozását.

10. Mikor a Hétszemélyes tábla elrendelte, hogy Koppely Frigyes nevét töröljék a telekkönyvből a rákosi rétek rovatában: Podmaniczky János és Koppely Frigyes ebbe nem tudtak belényugodni s az asszonyt rá akarták kényszeríteni, hogy a báró ügyvédjét, Illés Ádámot *segédgondnok*nak ismerje el, kinek az lett volna kötelessége, hogy a jöve-

60.000 frtnyi kiadást okoztak — mindezen fentírtak okmányilag bebizonyíthatók — és ezekből bőven láthatók, mily következetességgel készíttetett elő az adományos javak végfelbomlása és mennyi tér adatott az *elkeseredésre* — és

delem $^2/_3$ részét törlesztésre fordítsa s csak $^1/_3$-ot engedjen át a tulajdonosnőnek.

Podmaniczky Zsuzsánna semmiáron sem volt hajlandó anyagi függetlenségéről, mit a rákosi rétekre nézve nyert, lemondani. Szívében *összehalmozódott* a sok *keserűség* s ennek kifejezést is ad, elpanaszolván a bíróság előtt minden bűját-baját. Hiába törölték ki a telekkönyvből Koppely nevét, még sem kaphat törlesztéses kölcsönt, mert atyja nem engedi a magához váltott 60.000 frt.-os tartozást második helyre tétetni. Atyját teszi felelőssé, hogy talpra nem állhatott, ki kezelőtárs adásával fejét «rabigába» akarná újra görnyeszteni «mely alatt» — mint mondja — «majdnem megőszülék; mely annyi keserű éveket okozott.» Atyja nem engedte, hogy a sok fölösleges tiszaföldvári, rozoga épületet eladhassa, csak hogy gondnokot vállaljon, de — teszi hozzá kétségbeesett elszántsággal: «Ezen árat tőlem extorqueálni addig, míg ép elmém el nem hagy, sohasem lehetend. Nem vonom kétségbe, hogy atyám boldogságom előmozdítására törekszik úgy, de a boldogság módját senkire diktálni nem lehet. Merő Chimaera ilyen parancsot osztogatni: Akarom, hogy ezen az úton légy boldog. Atyám bár sok élettapasztalattal bír, de ebben tévedett: rabigával senkit sem lehet boldogítani.» Visszautasítja azt a vádat a báróné, hogy ő pazar életet folytatna. Jövedelmei lefoglalva, férjével ellenséges viszonyban, betegségtől gyötörve nem könnyelmű ő, hanem *nagyon szerencsétlen.* «Aki engem, a balsors keserűségét fenékig kiürített nőt, condemnálni akar, annak nyilt homlokkal súgom fülébe, tegye szívére kezét» — írja.

11. A báróné elválása után férjétől perrel *többféle ékszert* (borsónagyságú gyöngyök, brilliáns, broche, brilliantos opál) követelt. Néhány darabot kiadott Koppely felesége meghatalmazottjának, gr. Károlyi Edének, azzal a megjegyzéssel, hogy ezek neki nagyanyai örökségét képezik s azzal a feltétellel kapta őket, hogy felesége viselje. Podmaniczky Zsuzsánna ennek hallatára visszaküldte az ékszereket.

Más drágaságokra nézve is volt közöttük nézeteltérés. Ezekre nézve a férj azt bizonyította, hogy ő felesége számára vette ugyan, de azzal a feltétellel, hogy azok a fiúk örökségét képezzék. Mivel a bíróság ezt nem találta eléggé beigazoltnak, megítélte a báróné számára az ékszereket, illetőleg a drágaságok 10.800 frt.-nyi értékét.

12. Igényt emelt még a báróné *több értéktárgyra,* melyek a Wodianer palotában maradtak (ezüst, festmény, bútor) s ezek kiadatásáért évekig pereskedett.

13. Az egymással meghasonlott házastársak bíróság elé vitték az

mily lelkierővel párosult *kitartás kelletett* — mindezek *megküzdéséhez* — és a vagyon fenntartásához.»[26]

A *küzdelem* azonban nagyon *megviselte* a *bárónő idegrendszerét* s *mély nyomokat* hagyott *érzékeny lelkén.* A fagyos közöny, *részvétlenség,* mely hozzátartozói részéről fogadta, végleg *elkeserítette* s egy szép napon — anélkül, hogy bárkit is értesített volna elhatározásáról — elhagyta az atyai házat és külföldre költözött.

1863. évi megállapodásuk anyagi kérdéseit is. Vita tárgyává tették az öcsödi szabályozási per befejezésének időpontját is. Koppely azt tartotta, hogy a kir. tábla ítéletével a per 1864-ben teljesen befejeztetett, mert a hétszemélyes táblához való fellebbezés már törvénytelen lépés volt. A bárónő pedig az 1865. évtől számította a per befejeztét s ezen az alapon háromnegyed évvel tovább tartott igényt férje részéről a *háztartási pénzre.* (1500 frt.). A hátralevő időre pedig követelte az évjáradéknak a *fiúk javára való tőkésítését.*

14. Koppely-Harkányi Frigyes a feleségétől való törvényes elválása egyik feltételeül azt tűzte ki, hogy az asszony az *öcsödi birtokot fiaira:* Harkányi Jánosra és Györgyre *írassa.* A bárónő ezt meg is ígérte, később azonban megbánván lépését, az átiratást ahhoz a feltételhez kötötte, hogy előbb ő a pestrákosi rétek korlátlan tulajdonába helyeztessék, visszavonván a segédgondnok állítására irányuló keresetet. A királyi tábla azonban nem vévén figyelembe ezt az ellenvetést, elrendelte, hogy az öcsödi jószág tulajdonjoga a fiúk számára előjegyeztessék.

15. Végre az izzó *perek lélekzete* a 70-es években *kezdett elfúlni.* Előbb *halasztási kérelmet* terjesztettek elő a felek, melyet — letelvén a határidő — újra meghosszabbítanak. Podmaniczky Zsuzsánna *visszavonja* szenvedélytől fűtött *követeléseit* s Harkányi Frigyes *megkapja* azokat a *pénzeket,* mik őt törvényesen megillették. Az öreg bárónak is be kell látnia, hogy szélmalomharcot folytat. Rá kell eszmélnie, hogy az 1862. évi *adománylevélnek se a szellemén, de még a betűjén sem esik sérelem:* mert, hiszen az *asszonynak legtermészetesebb* segítőtársa, Isten állította *vagyonkezelője* a szerető, gondos *férj,* ki hozzá még — a bárónő esetében — maga is példásan takarékos és körültekintő.

[25] Koppely Frigyes 1867-ben magyar nemességet nyervén, nevét Harkányira változtatta. Bárósága 1895-ben kelt.

[26] Eredeti feljegyzés a családi levéltárban.

III. FEJEZET.

A bárónő betegsége. A bárónő Bécsbe költözik. Spa-ban fürdőzik. Vigyázó Sándorral levelez. A levelek jellemzése, hangja. A válóper. A jövő tervei. A bárónő Montreuxbe költözik. Egészségi állapota. Csüggedése. Hitbeli felfogások. Vigyázó közlései és szolgálatai. A vonzalom növekedése. Ábrándok. A rideg való. Jegyváltás. Emlékek gyüjteménye. Nehézségek. Betegség. Fürdő Emsben. A bárónő Pestre költözik. Raisz Szilárdhoz fordul tanácsért. Piret altábornagy. Újra Bécsben. Raisz közvetítése. Kelcz gárdista szerepe. Újabb nehézségek. Raisz jótanácsa. Teljes megértés. Házassági szerződés.

A válás izgalmaitól amúgy is meggyötört, résztvevő szeretetre vágyó, de az atyai házban hűvösen fogadott ifjú asszonyt még *súlyos betegség* is meglátogatja. Orvosai[1] kitartóan gyógykezelik bár, de a makacs lázak nehezen akarnak engedni. Most kezdi csak igazán érezni a bárónő *elhagyatottságát*. Míg a betegség lábáról le nem döntötte, — bár szíve keserűséggel volt tele — csak könnyebben telt az idő: gyermekeit fel-felkereshette s volt itt-ott egy kis szórakozása is. De most, mikor napról-napra, hétről-hétre szobájában fekszik, fogadott ápolónő gondjai alatt, hallgatva az óra egyhangú ketyegését s az utcáról behallatszó zavaros lármát: *milyen kínos lassúsággal múlik az idő!* Hát még, ha a beteg — mint Podmaniczky Zsuzsánna — *képzelődő is*, ki baját sokkal veszedelmesebbnek tartja, mint amilyen valójában; ha megszállja az aggodalom, hogy meg nem gyógyul, hogy itt kell hagynia az életet, mely eddig csak terhét éreztette vele s a boldogsággal adósa maradt. Át-átvillant agyán, — azután lelkére *ólomsúllyal* nehezedik az a *gondolat* — hogy az élet ezt a tartozást nem fogja — nem is

[1] Dr. Balassa és Dr. Walla.

tudja — törleszteni, mert *itt a halál*, a nagy, kegyetlen végrehajtó. Gyermekei jutnak eszébe, látni szeretné őket: «Nagyon beteg vagyok, — írja férjének — betegségem láz, mely már tizennégy napja tart... azért nagy örömet okoznál nekem, ha gyermekeimet, kiket három hete nem láttam, elküldenéd.»[2]

A bárónő hosszabb idő mulva az ágyat elhagyhatta ugyan, de egészen meg nem gyógyult. *Bécsbe siet* hát, hogy az ottani *híres orvosok*[3] tanácsát is kikérje. Ezek, az életéért aggódó asszonynak, többféle kúrát ajánlanak s tanácsukra keresi fel 1864 tavaszán — bár úgylátszik, csak rövid időre — Spa, Ostende és Montreux gyógyhelyeket.[4] Majd *visszatér Pestre;* reumatikus tagszaggatásai miatt a Császárfürdőben orvosoltatja magát s a nyár forróságát erdei kirándulásokkal igyekszik enyhíteni. Egy ilyen *zugligeti kirándulás* sorsára *életbevágó* hatással volt: *megismerkedik* Bojári *Vigyázó* Sándorral,[5] a nagyon csinos, előkelő megjelenésű, gazdag földbirtokossal. A huszonhatéves bárónő *mélytűzű szemében* volt valami *magnetikus* erő, melynek hatását fokozta a betegségtől *előkelően halvány arc.* Egész *bánatos lénye,* mindjárt első látásra, *rendkívüli hatást gyakorol* a harminckilencesztendős[6] férfiúra, ki a családi élet boldogságát eddig hiába kereste. De Podmaniczky Zsuzsánna szívét is átjárja az a *sejtelmes, édes érzés,* hogy szemben áll azzal a férfival, kit álmaiból ismert, kit majdan egész lelkével szeretni tud, s ki méltó erre a szent érzelemre. A bá-

[2] «Ich bin sehr krank... Meine Krankheit ist ein Fieber, welches ich schon 14 Tage habe... deshalb würdest Du mir eine grosse Freude machen, wenn Du mir meine Kinder, welche ich seit 3 Wochen nicht sah, senden möchtest.» 1864. Február 18.

[3] Dr. Lumpe, Dr. Braun, Dr. Skoda, Dr. Spaett, Dr. Wiederhofer, Dr. Duschek.

[4] A bárónő vallomása a válóperben.

[5] Vigyázó Sándor feljegyzéseiben ez olvasható: «Bémutatás Zugligetben 20. júli, 1864.»

[6] Vigyázó Sándor — V. Antal nemes birtokos és Csák Borbála fia — szül. 1825. szept. 5. Pesten a Lipótvárosban. Keresztszülei Muslay László Temes vármegyei alispán és neje Vigyázó Mária. Bejegyezve a lipótvárosi r. kath. pléb. anyakönyv I. kötet, 247. lapján. Vigyázó 1846-ban szerzett ügyvédi oklevelet, de praxist nem folytatott.

VIGYÁZÓ SÁNDOR

rónő, — majd negyven év mulva — mikor pastell-képet[7] készíttet ifjúkori arcképéről, így írja le önmagát: «arcom akkor is rendkívül keskeny, áttetsző, majdnem betegesen halvány volt, de szemem mindig nagyon fekete és igen nagy. Hajam a kék erekkel átvont bőrön barnásfekete; orrom fínom, keskeny és — miként az arcképről kiveheti (írja a művésznek) — egész alakom nagyon karcsú, hajam nagyon tömött és szép».[8]

Mindketten láttak már elég társaságbeli urat, illetve hölgyet, szépet, vonzót, előkelőt; de ilyen hatást senki sem gyakorolt rájuk, mint ők egymásra. Az első, zugligeti kirándulászkor támadt sejtelem mind határozottabb alakot ölt. Egyre tisztábban áll előttük, hogy *őket Isten egymásnak rendelte.* Az illendőség szabályai nem engedték meg a gyakori találkozást, azt azonban senki sem tilthatta meg, hogy sokat ne gondoljanak egymásra. Ha nem találkozhattak, legalább *leveleztek.* Barátságuk azonban nem volt zavartalan. *Félreértés* következtében a bárónő — a férfi nagy fájdalmára — visszakéri leveleit. Jó darabig nem is hallanak egymásról.

Közben az asszonyon mindjobban erőt vesz a betegség; az 1864—65. év telén *vérszegénysége* annyira fokozódik, hogy három hónapig fel sem kelhet.[9] Ehhez száraz, kínzó köhögés járul, mint az általános testi legyengülés következménye. Állapotát, melyet nagyfokú álmatlanság is kísér, még az a *sötét gondolat* is súlyosbítja s teszi szinte elviselhetetlenné, hogy a boldogságot — meggondolatlanul — elűzte magától. Egy ilyen *borús napon toppan be* a beteghez *Vigyázó* Sándor. Fénysugár a sötét éjszakában! A bárónő

[7] Jelen munka élén közölve.

[8] «Mein Gesicht war dazumahl auch ungemein schmal, durchsichtig, blass, fast krankhaft blass, immer die Augen sehr schwarz und sehr gross. Haare braunschwarz und einen feinen und blaue Adern durchzogenen Teint, Nase schmal und wie Sie entnehmen vom Bild, auch ganze Körper sehr schmal, Haare sehr voll und schön.» Irja s. k. a bárónő 1901. szept. 10. Adéle udv. műtermének Bécsbe.

[9] Vigyázó naplójában: «Betegágyából felkél 15. ápr. 1865.» A nagyszámú orvosi bizonyítványból, mit a perek közt olvashatunk, kitűnik, hogy a bárónő betegsége metorrhagia, haemoptoe, cardiopalmeras volt, de a főbaj — mint a jelenségekből világos — a hisztéria.

mindjárt könnyebbnek érzi állapotát; most már csak teste szenved. Ez a látogatás Vigyázó naplójában néhány szóval van megörökítve: «Beteg lesz 12. január, betegágyához jövök 28. febr. 1865.» Erre a *találkozásra*, még évek mulva is, a *legnagyobb meghatottsággal* gondol a férfi, ki azóta mer boldog reményeket táplálni, mióta — saját szavait idézve —: «betegágyához léphetve rebegő bocsánatja által emelkedett érzületből eredő nagylelkűségét újra tapasztalnom engedé».[10]

Így múlik el a tavasz s eljön a nyár. A bárónő, — kinek lehangolt kedélyállapotát, mely betegségéből s lelkigyötrelmeiből fakadt, otthon senki sem tudja méltányolni — 1865. június 16-án felkerekedik és szó nélkül *Bécsbe teszi át lakását*. Szakítani akar családjával, atyjával, gyermekeivel, testvérével, egész multjával. Örömét leli abban az elkeseredett gondolatban, hogy *ne akadjanak rá, ha keresik is*. Így érthető, hogy a regényes hajlamú asszony Bécsben «Baronin Steinach» álnév alatt telepedik meg. Ez időtől kezdve ügyvédje útján felveszi ugyan birtoka jövedelmeit, de *semmit sem törleszt az adósságokból* s a kamatokat sem fizeti. Az évi 9—10.000 frt-ra rúgó tiszta jövedelmet — igaz főleg gyógykezeltetésre, fürdőzésre — elköltvén, izgalomban tartja atyját s nem kevésbbé férjét, ki még mindig nem egyezik bele a törvényes válásba.[11]

A Bécsbe költözésnek különben még más oka is volt: az *ottani orvosokban jobban bízott*. Egészségének visszaszerzése pedig — mióta tisztában van vele, hogy szeret és szerettetik — egyre fontosabb lesz ránézve. Dr. Lumpe és dr. Skoda alapos vizsgálat után *Spa*-t ajánlották a betegnek, ki azután majd két hónapot tölt a csinos belga fürdőhelyen. Ottani tartózkodásáról a Schlangenbadban időző — reumatikus bajára gyógyulást kereső — *Vigyázó* Sándornak *hozzáintézett levelei*[12] tájékoztatnak. Ezekből a levelekből, bár a *kimért udvariasság* hangján vannak írva, lépten-

[10] Vigyázó levele P. Zs.-hoz, 1866. január 11.

[11] Adatok a perekből. A bárónő három év alatt összesen 29.567 frt. tiszta jövedelmet mutat ki.

[12] Néhánynak kivételével, *német nyelven*.

nyomon kicsillan a *meleg rokonszenv* szava. Mint a középkori lovag szíve hölgyének, Vigyázó is *felajánlja szolgálatait* s karját az elhagyatott asszonynak. «Szívesen leszek ügyvédje mellett tanácsadója» írja egyik levelében.[13] Milyen *jóleső érzés* lehetett a bárónőnek, hogy van valaki — és pedig szemében a legkedvesebb, — kinek az ő élete s egészsége olyan drága. Mert ezek a *levelek* főleg *az asszony egészségi állapotával* foglalkoznak, de minden érdekli a férfit, mi Podmaniczky Zsuzsánna életével kapcsolatos. Igyekszik jó tanácsokkal hozzájárulni gyógyulásához. Ez a vágya a bárónőnek is; osztogatja a jó tanácsokat Vigyázónak, de ő maga — mint a férfi sajnálattal kénytelen megállapítani — csak meghallgatja, de nem fogadja meg orvosainak rendeléseit.[14]

A bárónő pesszimizmusra hajló; levelei *reménytelenséget lehelnek.* Vigyázó szívét is — bár ő sokkal bizakodóbb — meg-megszállja a *kétség.* Ha hosszabb ideig nem jön levél, *sürgönyileg kér értesítést,* hogy aggodalmaitól megszabadulhasson.[15] «Az Ön betegsége miatti aggodalmam nehézzé tette bruxellesi utamat... csak az én világító csillagom, a reménység adott vigaszt» — írja [16] más alkalommal. Ez a *pesszimizmus* Vigyázónál csak szórványos jelenség, míg *Podmaniczky Zsuzsánnának lényéhez tartozik.* Neki állandóan szüksége van bátorításra s a *hű lovag* mindent megtesz, hogy *vigasztalja.* «Reménytelensége nem indokolt, — írja — hiszen az orvosok véleménye biztató.»[17] «Örülök, hogy jobban van, higyje is, hogy *hamarosan meggyógyul* — írja másnap, mikor kissé jobb híreket kap — s haza jöhet és aztán csak hónapok és nem évek szükségesek, hogy megerősödjék és elkezdhesse új életpályáját.»[18] Mikor az asszony szemfájásról panaszkodik, így vigasztalja: «ez is, mint a szomorú, lehangolt kedély a fürdő hatását mutatja, mely először krízist idéz elő, hogy azután gyors léptekkel jöjjön a

[13] 1865. július 15.
[14] 1865. aug. 30.
[15] Júl. 15.
[16] Aug. 28.
[17] Júl. 15.
[18] 1865. július 16.

gyógyulás».[19] Mikor a szembaj múlófélben van, nyomatékosan hangsúlyozza Vigyázó: «így lesz ez többi bajával is. Az nagyon érthető, hogy milyen elbágyasztólag és lehangolólag hatnak az erősebb fürdők. *Állapota* — Isten segítségével — *javulni* fog s a *fehér rózsákat* pedig [20] *ne emlegesse,* mert engem nagyon búsít vele. De azért írjon őszintén, mindent, jót, rosszat egyaránt.»[21]

A *fürdők jó hatása* csakugyan kezdett mutatkozni; a bárónő sétakocsizást tehetett. «Az a kis visszaesés csak lényegtelen volt — állapítja meg Vigyázó — én, ismerve az Ön szokását, annak tulajdonítom, hogy félvén a levegőtől, lezárja szobáit. Pedig, ha szellősebbek lennének, a jó levegő fokozná a fürdők hatását.»[22] «*Bár elűzhetném* már az Ön szomorú, *kishitű gondolatjait:* hogy Ön ezután már csak a fájdalom életét fogja élni. Pedig a testi fájdalmak bizonyára hamarosan véget érnek s a virágzó egészség elfeledteti Önnel a fájdalom ezen napjait... Az Ön fiatal élete új reménynyel és örömmel telik meg.» [23] Ezt a bátorító levelet másnap még megtoldja a következő sorokkal: «Épen *most kaptam* egy *levelet* — ne kérdezze honnét és kitől, fontos az, hogy itt van és arról tudósít, hogy az *Ön betegsége határozottan gyógyul.* Látja Maga kishitű, sötétenlátó, félénk, *mindig a halállal tusakodó Barátnőm,* ki mindig szomorú gondolatainak adott kifejezést, mely engem annyira búsított. Én már egész rendőrséget mozgósítottam, hogy megnyugvást szerezzek s most jött az első, fentemlített értesítés. Gratulálok teljes lelkemből, legyen minélelőbb tökéletesen egészséges s keresse nyugalmát egy jobb jövőben. Hiszi-e már nekem, hogy veszélytől nincs mit félnie? Hiszi-e, hogy egészséges lesz? Akar még tovább is kételkedni? Habe ich schon ein General Pardon?»[24]

A hű lovag betege gyógyulását nagyon szívén viseli. A bárónő az ő tanácsára fordul levélben dr. Lumpe és dr.

[19] Júl. 20.
[20] A bárónő már a ravatalon képzelte magát.
[21] 1865. júl 27.
[22] Aug. 4.
[23] 1865. aug. 4.
[24] Aug. 5.

Braun bécsi orvosokhoz s kér szakvéleményt a tennivalókat illetőleg. «*Nem volna-e jó* valami *tengeri fürdő* utókúrára? — írja Podmaniczky Zsuzsánnának. — Bocsásson meg az indiszkrét kérdésért; én gyakran ilyen nyilt vagyok, de ezt a hibát ön meg fogja bocsátani változatlan hívének, Vigyázónak.»[25]

A férfi nagyon szívesen lenne *segítségére* az asszonynak, hogy a *boldogtalan házasság kötelékeiből* kiszabadulhasson. A Spa-ba küldött levelek ezzel a kérdéssel is sokat foglalkoznak. Lelkére köti a bárónőnek, hogyha Koppely beleegyezik a válásba, nyomban foglaltassák írásba, hogy vissza ne léphessen s minden kellemetlenségnek eleje vétessék.[26] «Koppely ügyvédet cserélt — írja később — s az újonnan bevonult generális vezényelni akar... de úgy hallom, az ön generálisa jól felfegyverkezve indul a harcba... Milyen vihar, milyen lárma lesz ott! Csak támadja meg őket, hogy jódarabig békét élvezhessen.»[27] «*Kész tervem van a kibontakozásra,* — közli — ezért személyesen felkeresem Spa-ban, hogy összhangba hozzam ezt az ön életterveivel.»[28] A találkozás, mint Vigyázó naplójából olvasható, augusztus 18-án tényleg megtörtént. A férfi innen Bruxellesbe siet, majd onnan Bécsbe, hogy azután falusi jószágán pihenjen meg.[29] Az asszony azonban még néhány hétig Spa-ban marad.

Vigyázó azt ajánlja a bárónőnek, vegye rá Koppelyt, hogy *kisebbik fiát engedje át* teljesen neki, hogy így György fia — Podmaniczky János hozzájárulásával s királyi engedély alapján — a Podmaniczky nevet viselje.[30] E javaslatra adott elutasító feleletre a viszontválaszból következtethetünk. Ebben a férfi nagyon mentegeti magát, hogy nem volt szándékában az asszony szívsebének felszakítása. Azután így folytatja: «Azt óhajtottam, hogy ön mindent megtegyen, amivel eljárását, mint anya, saját maga — és a világ

[25] Július 30.
[26] 1865. július 16.
[27] Júl. 30.
[28] Júl. 27.
[29] Aug. 28.
[30] Július 15. és júl. 16.

előtt igazolhatja, egyszersmind, hogy ne vádolhassa magát, se mástól ne kelljen jogos szemrehányást elfogadnia, — továbbá, mert nagyon óhajtottam, hogy *oldala mellett legyen valaki,* kit elhagyatottságában *teljes lélekkel* keblére ölelhessen.»[31] «A szeretetet Ön eddig mindig nélkülözte, de most feltalálhatja, mert *gyermekeit szereti* s azok is szeretni fogják.»[32]

Vigyázó Sándor sokat gondol a bárónő jövendő sorsával. «*Milyen tervei* vannak?» — kérdi, — «meg akarta ezt nekem mondani; mily sokáig várjak még rá? Úgy szeretném még ebben a tekintetben is az Ön gondolatait ismerni. Még eddig sohasem beszélt jövőjéről. Nem akar rá gondolni, vagy nem akarja nekem megmondani; titkot akar tartani? Ezt nem gondolnám.»[33] A céltudatos férfi nem elégszik meg ilyenféle feleletekkel: «A jövő felhőben van...» — «Ne vegye körül magát bizonytalansággal, mely csalódásra vezet. *Életpályájának határozottnak kell lennie* s a nemes célra törekedve építeni az utat... *Hol akar* állandóan *megtelepedni;* milyen *életcélt* és *környezetet* óhajt? Csak nem akar folyton utazni? Vagy talán ezeket a kérdéseket is ködbe akarja burkolni? Nyugodtan gondolkozzék ezeken a dolgokon.»[34]

A sűrűn jövő-menő leveleket Vigyázó egy idő óta[35] sorszámmal látja el, hogyha egyik-másik elkallódnék, észrevegye a címzett. E közléseket a bárónő mindig örömmel olvassa; *valóságos életszükségletté válnak e levelek* számára. «Örömmel értesülök róla» — írja a férfi, — «hogy jelentéktelen leveleim szórakoztatják Önt, nagy gyönyörűségemre

[31] «Ich wünschte, dass Sie alles thun um vor sich selbst gerechtfertigt zu sein — und alles was Sie, als Mutter auch vor der Welt rechtfertigen soll — somit um sich selbst keine Vorwürfe machen zu können, und gerechtfertigte Vorwürfe empfangen zu müssen — und auch darum, weil ich so sehr wünschte, wenn Sie ein Wesen um sich hätten, welchen Sie sich in ihrer Verlassenheit mit voller Seele wieder anschliessen könnten.» 1865. júl. 20.

[32] 1865. júl. 20.

[33] Júl. 16.

[34] 1865. július 27.

[35] 1865. júl. 15. óta

ezután *többször írok!*»[36] Előfordul, hogy a gyakran nehézkes stílusú s a hosszú körmondatok következtében homályos levelet az asszony félreérti. Ilyenkor aztán — a legközelebbi postával — jön a kimagyarázás. — *E levelek hangja inkább a baráté,* mint a szerelmesé, bár a kézben, mely azokat írja, forró vér lüktet. «Ön azt írta, hogy a szerelem álom s a remény megcsal. Én ezt nem vallom» — mondja Vigyázó, — «írjon, hogy engem meg ne csaljon a remény.»[37] E levelekből olykor egy-egy feddő hang is kicsendül; így, mikor Zsuzsánna-napra gratulál: «*Mindene megvan,* neve, szíve, akarata, vagyona,[38] mi a földi boldogsághoz szükséges, csak arra kell törekednie, hogy ezeket jól felhasználja hittel és odaadással.»[39] Máskor meg kissé kötekedő hangú levelet kap a bárónő: «Az Ön lakására kíváncsi vagyok, hová Önnel «*a megelégedettség, nyugalom és boldogság*» vonult be; bár — engedelmével — kételkedem benne, hogy ezek *állandó* lakótársai. Adja Isten, hogy legalább *némelykor* Önnel legyenek!»[40]

* * *

Az előírt kúra után Spa-t odahagyva, a bárónő — bécsi orvosai tanácsára — *néhány hetet Ostendeben tölt.* Az erős nyugati szelektől gyakran látogatott tengeri fürdő — kivált az előrehaladott évszakban — nem alkalmas, hogy a törékeny testű, beteg asszony hullámai közé merüljön. Orvosai különben el is tiltottak ettől. *Fő gyógyerő* itt számára a *levegő,* szórakozása a zene — melytől folyton hangzik a gyógyszalon — s egy kevés séta. A parton álló hotel fényes terraszáról jólesik hallgatnia a tenger zúgását. A *felzaklatott idegek megnyugszanak* az elemek harcának láttára.

Podmaniczky Zsuzsánna október közepén — Ostendeből eljövén — pár hetet *Wiesbadenben* tölt, hol Vigyázóval ismét találkozik,[41] majd a zord téli idő elől *Svájcba menekül* s a

[36] Aug. 4.

[37] Július 15.

[38] «Namen, Herz, Willen und Vermögen.»

[39] 1865. aug. 9.

[40] Augusztus 4.

[41] V. S. naplójában: «Wiesbadenben találkozás 24. okt.—31. okt. 1865.»

Genfi-tó keleti partjának egyik védett pontját választja tartózkodási helyül. *Montreux,* hol megtelepedik — vadregényes hegyek lábánál — árnyas berkeivel, csobogó vízeséseivel, remek kirándulóhelyeivel: valóságos *földi paradicsom.* Egyenletesen *enyhe éghajlatát* az orvosok főleg gyenge tüdeje miatt ajánlották a bárónőnek.

Az asszony gyógyulni megy a kies fürdőhelyre. Fiatal életéhez nagyon ragaszkodik, mely nem kevésbbé drága a szeretett férfiúnak. Csoda-e tehát, hogy Vigyázó Sándornak Montreux-be küldött *levelei* is sokat foglalkoznak a bárónő *egészségi állapotával.*

Vigyázó maga is gyöngélkedő ebben az időben, de megnyugtatja az asszonyt, hogy már egészen jól érzi magát, alig is volt beteg s *vajha* — teszi hozzá — tavaszra fordulván az idő, ő is *egészségesen jöhetne le a hegyekről.*[42] De sajnos, még csak november van, messze a tavasz; addig jól fel kell használnia az időt. Beszéljen az orvosokkal, nem ajánlanák-e jobban a még enyhébb éghajlatú Nizzát?[43] Majd sietve küldi a következő levelet. Még se menjen Nizzába, mert ott kolera lépett fel, inkább töltse a telet Marseille-ben.[44] — Vigyázó *tele van aggodalommal,* hogy Montreux-ben nem gyógyul eléggé az asszony: olyan *száraz ősz* van, hogy a *por* miatt ki sem mozdulhat a házból.[45] Kérve-kéri, *ápolja* jól *egészségét,* ne izgassa magát felindulásokkal.[46] Elkényeztetett gyermeknek nevezi, ki nem gondol egészségével, hanem vigyázatlanul kísérletezik vele.[47] Ha a montreux-i hírek nem eléggé megnyugtatók, izgatottan kéri a bárónőt, hivassa el *konziliumra* Párizsból, Bécsből a *legkitünőbb orvosokat* s utasításuk szerint cselekedjék.[48] Eleinte azt szeretné Vigyázó, hogy az asszony enyhébb éghajlat alatt töltse a telet; majd mikor meg-

[42] 1865. november.
[43] November 10. és 15.
[44] 1865. december.
[45] Nov. 10.
[46] Nov. 15.
[47] 1866. április.
[48] Január 10. és április 7.

győződést szerez a bárónő leveleiből, hogy igen kellemes helyen van, *kérve-kéri,* hogy *el ne mozduljon* addig, míg orvosai meg nem engedik, míg teljesen meg nem gyógyul s «arcának rózsái vissza nem térnek».[49]

Podmaniczky Zsuzsánna pesszimizmusa, — mely leveleiben kifejezésre jut, — Vigyázóban, természetesen, erős visszhangra talál.[50] Sokszor rajta is erőt vesz a *csüggedés.* Aggodalom gyötri, ha késik a nehezen várt levél[51] s *gyötrelme* olyankor *megsokszorozódik,* ha tudja, hogy az asszony *betegebb* a szokottnál.[52] Olykor-olykor táviratban kéri a sürgős értesítést: «Rendkívül aggódom»[53] — izeni. «Szomorúan tekintek vissza az elmult esztendőre» — írja Szilveszter napján — «melyben annyi szép reményem foszlott szét.»[54] De nála ez a borús hangulat hamarosan eloszlik; szívét ismét bizalom szállja meg: «*Megújuló reménnyel* tekintek az új évre, hogy az reményeimnek teljesülését hozza s Önt egészségben, vidám megelégedettségben tisztelhetjük itthon.»[55]

A férfi leveleivel bátorítani iparkodik a csüggeteg hölgyet: «Mikor fog már az Ön tolla *reményteljes* és *vidám hangon;* mikor szakad el fogékony lelke a sötét álmoktól, hogy megpillanthassa a biztos jövőt? De, multkori leveleinek hangjából ítélve, még ez sok ideig várat magára s hiábavaló minden igyekezetem, hogy ezen változtathassak. Bár még soká tart a *gyógyulás,* de *bizonyosan elkövetkezik.* Legyen reménykedőbb s ápolja magát a jobb élet számára. A tanácsokat pedig, miket legutóbbi levelemben adni bátorkodtam, tessék követni.»[56] «Ne legyen hitetlen és aggodalmas, feketén látó barátnőm.»[57]

Podmaniczky Zsuzsánna lénye — részint anyai részről

[49] Ápr. 11.
[50] Pl. 1866. ápr. 2.
[51] 1866. márc. 17., 18., május 3. stb.
[52] Május.
[53] Május 18. «Ausserordentlich besorgt.»
[54] [55] 1865. dec. 31.
[56] 1866. január 17.
[57] Május 16. «Meine schwarzsehende Freundin.»

öröklött lelki diszpozíció, részint az átélt gyötrelmek, nemkevésbbé betegsége következtében —:

«*Örömre nehézkes, bánatra fogékony.*»

(*Vargha Gyula:* Pályám végén. Költemények, 372. l.)

sok benne a *szkepszis;* még *Vigyázó Sándor* hittel bele tud kapaszkodni az *égi kősziklába.* Nála a vallás lelki szükséglet s ahogy utazásaiból Bécsbe ér: első dolga, templomba siet, imádkozik elhalt szeretteiért és imáiba belefoglalja a svájci havasok alján rejtőző «montreuxi liliomot», mint ő nevezi, kérvén a Mindenhatót, erősítse jószándékaiban s parancsolatainak megtartásában.[58] «Nem múlik el egy nap sem anélkül, hogy ne *imádkozzam Önért* s reménykedő kívánsággal ne lenne lelkem tele. Ma is, mikor találkozásunk óráját s nekem mondott *minden szavát emlékezetembe idéztem:* megismételtem az én legdrágább kívánságomat, leghőbb imádságomat Önért, tisztelt Barátnőm.»[59] Óh, mennyire szeretné ezt a vallásos hitet a bárónőbe is beleoltani, hogy nyugalmat találjon az élet viharzó tengerén! Kifogásolja, hogy mindig csak regényeket olvas s éppen ezért jó, *vallásos irányú könyveket* (pl. Zschokke műveit) küld neki: «Ha az órák lassan múlnak — kegyes engedelmével — könyvei közé lopja magát őszinte barátja, Vigyázó.»[60] Soraiból olykor vád szól: «Úgy beszél, mintha hitetlen lenne s nem *bíznék Isten kegyelmében,* melyet pedig az Úr naponként bebizonyít. Ha meggondolná, hogy *mennyi jótéteményben részesítette* már eddig: gyógyulása is könnyebben bekövetkeznék. Az *anyagi gondok* is, — melyek vállát annyira nyomják — *rendbejönnek;* hiszen minden óhajtásunk szerint megy.»[61] «A jövő a Mindenható kezében van, bízza rá nyugodt lélekkel magát, de vegyen fáradságot, hogy ezt a *kegyet ki is érdemelje.*»[62] «Az ilyenféle siránkozások helyett:

[58] 1865. nov. 1.

[59] 1866. január 29.

[60] 1866. márc. 28.

[61] Május 16.

[62] «Vertrauen Sie dabei der Gnade des Allmächtigen, aber geben Sie sich Mühe diese Gnade auch zu verdienen.» 1866. január 17.

«a jövő télen meghalok» — *térdre borulva köszönje a Mindenhatónak,* hogy egészségét visszaadja,[63] mert én bizonyosan tudom, hogy hamarosan teljesen meggyógyul. Kérjen tehát bocsánatot Istentől a zúgolódásért s tőlem is, kinek annyi aggodalmat okozott.[64] Ha hazajön szerettei látására ép testtel és lélekkel, hozza azt a *megbocsátást is,* melyre vallásunk tanít. A szív sebei nem fognak ugyan meggyógyulni, az emlékezettel járó fájdalmak kiolthatatlanul égnek, de *a lelkiismeret nyugalma,* mely az emberi kötelességek hű teljesítésével jár: megadja *a lélek nyugalmát,* mely már fél-megnyugvás.»[65]

A hazájától, családjától elszakadt asszonyt *Vigyázó* Sándor *köti össze a régi világgal* s anélkül, hogy másnak elárulná a bárónő tartózkodási helyét: *tájékoztatja az otthoniakról,* atyjáról, gyermekeiről. Közli vele, hogy azt hallja, miszerint atyja a Stáció-utcában kertes házat vett számára. Hozzáfűzi, hogy — amennyiben ez a hír igaz — a bárónak beteg leányáról való gondoskodása valóban szép cselekedet «és vele megmutatja, hogy az atyai érző szív, ha csendben is, de leányáért nagyon melegen ver.»[66] «Örülök» — írja más alkalommal —, «hogy *atyja* sok idő mulva *írt* s *a szent érzelmek felébredtek benne.* Az Ön feladata, hogy ezt ügyesen felhasználja. Legyen óvatos, ne írjon nagyon sokat s nemes szíve el ne ragadja.»[67] Tájékoztatja a bárónőt *pereinek állásáról;* elismeréssel szól Kléh ügyvéd munkájáról, ki majd iratait bemutatja megbízójának.[68]

Vigyázó több *fővárosi lapot* is küldet Podmaniczky Zsuzsánna számára Montreuxba, ki ott «Mme de Iznardy» álnév alá rejtőzött. Ő gondoskodik még jó és megbízható

[63] «... Der Künftige Winter bringt den Tod, gleich schön auf die Knie fallen dem Allmächtigen danken, dass er wieder Ihnen die gute Gesundheit schenkt...» 1866. ápr. 2.

[64] 1866. ápr. 2.

[65] 1866. ápr. 11.

[66] «... und dadurch beweisen, dass das väterlich fühlende Herz, wenn auch in Stillen, doch für die Tochter recht warm schlägt.» 1866. január 10.

[67] 1866. május 16.

[68] 1865. nov. 15.

társalkodónőről és mindent megtesz, hogy barátnője az idegenben *kellemesen érezhesse magát.*[69] Leveleiben *mindenről ír,* mi csak az asszonyt érdekelheti. «Tegnap az az öröm ért egy látogatás alkalmával» — közli egyik levelében —, «hogy egy kis Eötvös leánykát vehettem karjaimba, akin egy kis, piros kabátocska volt. Gondolhatja meglepetésemet, mikor megtudtam, hogy kitől kapta a kis gyermek azt a csinos öltözetet. Látja, kedves Barátnőm, így kerülnek napfényre a titkok.»[70]

A levelekben találunk vonatkozásokat a *politikai viszonyokra* is. A készülő *porosz-osztrák háború* előreveti árnyékát, *a társadalmi élet* megbénul s a *jövő* teljesen *bizonytalannak* látszik. Vigyázó lépten-nyomon szomorú, aggodalmas arcokkal találkozik s fájdalommal figyeli meg a régi birtokos osztály pusztulását. «Hazánk nehéz sorsa Önt, *a jó honleányt,* bizonyára *érdekelni fogja,*»[71] írja csüggeteg hangon.

A jövő-menő levelekből érdekesen figyelhetjük meg *a szívbéli vonzalom növekedését.* A Montreuxbe írt levelek már sokkal melegebbek a Spa-ba küldötteknél, bár az érzelmeknek — Vigyázó leveleiben — még mindig *barátság* a nevük. «Tisztelő, baráti érzületeim» kifejezés többször előfordul bennük. «Az én tiszteletem, kiolthatatlan barátságom változhatatlan és legkellemesebb feladata annak bebizonyítása, hogy *őszintébb, odaadóbb barátja sohasem lesz* Önnek... Engedje meg nekem, hogy folyvást ezen az úton haladjak, melyre léptem s hálatelten fogom érezni, hogy *a barátság koronát* is oszt.»[72] Vigyázó Sándor többször kifejezett jókívánatai között — burkolt formában bár — a jövendő *boldog családi életre vonatkozólag* is találunk *célzást:* «Adjon Isten Önnek erőt és kitartást értékes élet éléséhez s ha újra elmúlik egy év, az Önt már abban a működési körben találja, mely egyedül adhat nyugalmat és teheti boldoggá.»[73]

[69] 1865. nov. 10.
[70] 1866. január 10.
[71] 1866. május.
[72] 1866. január 29.
[73] Március 14.

A hű lovag figyelme kiterjed minden aprólékos dologra is. *Ne* csináljon *kézimunkát,* mert az fárasztja;[74] kímélje magát s világért se utazzék, hogy jobban megbetegedjék. Nem fukarkodik a *szemrehányással* sem, csakhogy megoltalmazza az asszonyt nagyobb bajoktól: «Milyen joggal kívánja a gyógyulást, ha nem tudja kivárni, míg teljesen meggyógyul... Hogyan várhat tőlem bizalmat, ha elfelejti, mit igért.»[75] De, hogy nyiltságával meg ne bántsa a bárónőt, siet a *bocsánatkéréssel,* még ha az asszonyt — félreértetvén tőle — tulajdonképen meg sem sértette: «Bocsásson meg, nem akartam megbántani.»[76] Megesik, hogy a férfi leveleiből olvas ki Podmaniczky Zsuzsánna neheztelést. Ilyenkor Vigyázó hamar eloszlatja a borút: «Én nem haragudtam s kérem, legyen közöttünk megint *szent a béke* s hogy félre ne értsen: hosszú levélben megírt mondanivalóimat csak akkor közlöm, mikor személyesen találkozunk.»[77] A férfi azt is készséggel elismeri, hogy szeret gúnyolódni, de a bárónővel szemben alig-alig használja ezt a hangot. Az ellen meg határozottan tiltakozik, hogy a szülői szeretetet valaha is nevetség tárgyává tette volna.[78]

Egyre világosabb lesz, hogy a barátságnak nevezett vonzalom alatt másfajta érzelem lappang. A bárónő borús, lemondó levelére ilyen válasz érkezik: «Azt írja, hogy az Ön életére már senkinek sincs szüksége. Mit szólnának ehhez kedves gyermekei, ha hallanák s miként esik ez barátainak, kik annyira szívükön viselik gyógyulását!?»[79] Hogy milyen *melegen érdekli őket egymás sorsa,* mutatja a következő levél: «Igazságtalanul vádol azzal, hogy keveset írok; hiszen *egy hónap alatt nyolc levelet* és *két táviratot* küldtem. Inkább nekem kell kérnem, hogy gyakrabban értesítsen hogylétéről naplószerűleg és — ha nem fárasztaná — sajátkezűleg. De más kezével bár, kérve-kérem: írjon.»[80] Leveleiben valóság-

[74] 1865. nov. 10.
[75] 1866. márc. 28.
[76] 1866. május 3.
[77] Április 2.
[78] 1866. május.
[79] 1865. dec. 31.
[80] 1866. január 4. «... Schreiben Sie, bitte, bitte.»

gal könyörög, hogy *gyakran írjon* a bárónő, főleg egészségéről s tréfásan megfenyegeti, hogy különben kémet fogad, ki azután mindenről értesíteni fogja. Bevallja, egy nap el nem múlik, hogy gondolatai Montreuxbe ne szállnának.[81] Félévvel később pedig már *minden gondolata* és *vágya oda összpontosul.*[82] Gondolatban elkíséri minden lépésén s valósággal *reszket érte.* Mikor egyszer a városba ment az asszony s utána gyöngébbnek érezte magát, ilyen panaszra nyílnak ajkai: «Nem harag, nem felizgatott idegek, hanem *a legodaadóbb barátság* mondatta velem azokat a szavakat, miket Ön szellemdúsan visszautasít. Ha nem tapasztaltam volna, megérdemelném a büntetést. De jósága felhatalmazott arra, hogy Ön elébe tárjam az igazság tükrét: *Vigyázzon drága egészségére!* Ime, most is elment játékot venni gyermekeinek s egészségét kockáztatta. Mennyivel többet ér az Ön egészsége apró csecsebecséknél, miket más is megvásárolhatott volna Ön helyett. Maga az oka, hogy egészsége roszszabbodott. Nagyon kérem, ezután *legyen óvatosabb,* ne akarjon új tandíjat fizetni, mert egyszer csak fizetésképtelenné válik s mérhetetlen fájdalomra ad okot.»[83]

De e két érző kebel levelezésében nemcsak a szemrehányás, hanem *a gyöngédebb* érzelem is hangot talál. «Ön hálás minden apróságért» — írja Vigyázó, — «mely szót sem érdemel. Én nem is várok köszönetet. Valamikor számítottam erre, de mióta ilyen nemes lélekre találtam, minő Ön, *nem is érdemlek köszönetet.*»[84] «Montreux, Montreux» — így kiált fel a távollevő férfi, — «onnan küldött szép ibolyáit a többi virághoz teszem. Egykor porrá lesznek! Bocsásson meg, hogy írok, de *ideges vagyok,* mint a *magnetikus alvó,* ki semmit sem tud elmondani, még álmát sem. *Boldoggá tett* nagyított *fényképével.* Barna arcáról az egészség rózsái ragyognak.»[85]

A hosszas távollét idején *ábrándjainak él* a férfi. *Visszaidézi* emlékezetében a *multat,* a bárónővel való találkozásai-

[81] 1865. nov. 10.
[82] 1866. május 18.
[83] Április 7.
[84] 1866. április.
[85] 1866. április.

nak minden részletét. Képzeletében *látja* a szeretett nőt *Montreux*-ben, amint nevető szemmel ablaknál ül, szíva a felséges, balzsamos levegőt boldogan, egészségesen... Majd, — ha késik a levél, — látja betegen, szenvedve, ágyban fekve, ki olyan nemes, hogy azért nem ír, mert nem akar panaszaival neki fájdalmat okozni.[86]

Elröppennek a csapongó gondolatok a *jövőbe* is. «Elkövetkezik az az idő, mikor Ön» — írja más alkalommal — «hálás gyermekeivel és — engedelmével — unokáival, barátaival tölti elégedetten öregségének napjait. Látom Önt, mint tisztes matrónát, amint nekünk fájdalmait és örömeit elbeszéli. Látom magunkat akkor, hogy szenvedünk majd, hogy örülünk, könnyeinket szárítva. A *könnyek* a mostani idők miatt nedvesítik orcánkat, míg az *öröm* a hosszú, megelégedett, vidám jövőért fakad. És ez mind» — teszi hozzá bátorítólag — «az Ön szívében is így lesz, ha, mint életkrónikát, beírja könyvébe».[87]

De az ábrándok köréből le kell szállnia neki is a való élet pusztaságára. A monarchia nagy mérkőzés előtt áll s a beteg asszony messzeszakítva tőle. «A nagy *háborús készülődés* híre, úgylátszik, már Montreux-be is eljutott s annak csendes lakóját is felvillanyozta. Mint leveléből értesülök, az én beteg barátnőm is haditervet forral s gyenge egészsége ellenére *utazni akar*. Meg vagyok győződve, hogy alapos megfontolás után maga is eláll ettől a *lehetetlen tervtől*. Nézetem szerint, még *évek telnek* bele, *míg* egy európai *háború* — mely általános szociális felfordulásra vezetne — *kitör;* melytől a kormányok csak borzadhatnak. Általános háború nem lesz egyhamar. Ezért csak maradjon nyugodtan Montreux-ben, míg teljesen egészséges nem lesz. Lássa, hiába akart világpolgárnő lenni, máris megszállta a honvágy s *hű lánya* maradt *szerencsétlen hazájának*».[88] Vigyázó nem jól ítélte meg a helyzetet. Poroszország biztos volt a maga dolgában s Ausztria nem kerülhette el a háborút. Az asszonynak nincs már sehogysem maradása s a férfi minden ellenvetése hiába-

[86] Március 17.
[87] 1866. január 17.
[88] 1866. ápr. 11.

BR. PODMANICZKY ZSUZSÁNNA
(a hatvanas évek derekán)

való. *Kérve-kéri* hát utazás alatt *a legnagyobb óvatosságra.* Jól felöltözzék; csak a déli órákban utazzék; gyakran szakítsa meg az utat. Bécsig legalább tíz-tizenkét napig jöjjön s egyik levelében részletes útiprogrammot is küld számára. Oly *nehezen várja* már a viszontlátást. Jöjjön vissza egészségesen, rózsás arccal, aggodalmait pedig hagyja Montreux-ben.[89]

Végre leteltek a száműzetés napjai. A bárónő *hazafelé utazik.* Vigyázó 1866. május 22-én írt levele szerint repeső szívvel Bécsben várja, de nem tudván érzelmeinek parancsolni, — orvosai ellenére, — *Salzburgba elébesiet.* Itt találkoznak hét hónapi távollét után május 25-én; itt vallja be Vigyázó, — amivel különben tisztában kellett lenniök, — hogy szereti a bárónőt, ha válópere lezajlik, *feleségül fogja venni* s itt rebegi el az asszony is beleegyezésének boldogító szavait.[90]

1866. júniusában újra *Bécsbe teszi át lakását* a bárónő, bár édesapja — kinek levelei közvetett úton, főleg Anker Lipót ny. őrnagy révén jutnak hozzá, — azt szeretné, ha leánya *Pest környékén* telepednék meg, hol egészséges a levegő s honnan orvosaihoz is könnyen bejárhatna. *Podmaniczky János* kéri Zsuzsánnát, hogy betegségéről *részletesen* és *őszintén* tudósítsa, de egyszersmind meg is nyugtatja az aggodalmaskodót, hogy: «Te a természettől nagyon jó és szerencsés szervezetet örököltél».[91] A bárónőnek azonban semmi kedve sincs a hazatérésre, sőt otthon maradt holmijait is ügyvédje és meghatalmazottja útján elviteti. Az édesatya szomorúan írja neki: «Te *valóságos kivándorlást* akarsz az atyai házból... Mindened be van csomagolva, semmit sem tartok vissza... Kívánom, hogy *több lelkinyugalmad* legyen, mint amennyit atyád házában élveztél».[92] Levelében még arról is biztosítja leányát, miszerint az ő jól felfogott érdeke is azt kívánja, hogy Koppely neve a telekkönyvből ki ne tö-

[89] Május 20.

[90] V. S. naplójában: «Salzburgban vallomás 27. május 1866.»

[91] 1866. júl. 27.

[92] 1866. dec. 11. «... begleitet von den besten und aufrichtigsten Wunsch deines Vaters, Du mögest in deinen neuen Ubication mehr Gemütsruhe finden, als Du in deinem Vaterhaus genossen hast.»

röltessék s aki az ellenkezőt akarja, az tör a bárónő romlására.[93] Az asszony azonban más véleményen van, mint atyja és szívesebben lakik Bécsben, hova Vigyázó is Pestről olykorolykor fellátogat.[94] Közben a bárónő jön le egy hónapra Pestre; ekkor történik a *jegyváltás*.[95] Azután ismét Bécsben lakik, hol Vigyázó is mindgyakrabban felkeresi; ki csakhamar szintén a császárvárosba költözik.

E boldog *mátkaság emlékét* az a rengeteg — a bécsi Jockey-club levélborítékjaiban egyenként elzárt — *préselt virág* őrzi, miket a szerelmes férfi kegyelettel elrakott. A bécsi, döblingi, schönbrunni, hetzendorfi parkokból, üvegházakból szakított s a gavallér-ajándékozta bokrétákból való, különféle virágok *csodálatos színpompában* maradtak fenn: mintha csak *e rendkívül mély szerelemnek sírontúl is tartó voltáról akarnának beszélni.* Ez emlékek közt van batiszt zsebkendő, selyem-, bársonycsokor, szalag, hajfürt is, mind a legnagyobb gonddal, dátummal ellátott borítékban, elhelyezve.[96] Nincs az a szerelmes diák, ki féltőbb gonddal őrizné az iskoláslányka elejtett rózsáját, mint ez a meglett férfi a Podmaniczky Zsuzsánnától kapott apró ereklyetárgyakat!

Elhalmozzák egymást vonzalmuk számos jelével. Az asszonytól kapott fotográfia borítékjára ezt írja Vigyázó: «A legszebb asszonynak legjobb arcképe.»[97] A férfi is küldi a maga fényképét s egy rendkívül fínom kidolgozású többrétegű szentképpel kedveskedik neki a következő sorok kíséretében: «*A Szentanya oltalmazzon tégedet,* kísérjen utadon, vezessen a legjobb úton, emelje fel szívedet, erősítsen és vigasztaljon — melléd állva — szenvedéseid között.»[98] Egy papírszeleten meg ez időből Vigyázónak a következő fogalmazványa olvasható: «Szeretlek — és ez örökké fog tartani annál, ki ezen boldogságot általad tanulta ösmerni.»

[93] 1866. dec. 11.

[94] V. S. naplója szerint aug. 13., szept. 13. és 20.

[95] V. S. naplója: «Gyűrűt ad 19. november 1866.»

[96] A családi levéltárban.

[97] «Das beste getroffene Portrait der schönsten Frau.»

[98] «Die heilige Mutter möge Dich beschützen und leiten auf deinen Wegen zum besten führen, dein Herz aufrichten und stärken in Leiden beistehend Dich trösten.»

A *boldog időket* azonban *két körülmény zavarja: Koppely* még mindig *nem akar válni* s a bárónő *egészségében* ismét *visszaesés* mutatkozik. Kezelőorvosai: dr. Wiederhofer és dr. Oncker tanár azt ajánlják, hogy kezdjen újra kúrát s menjen Itáliába, keresse fel Biarritz, Ostende tengeri fürdőket s Bad-Ems-t. Nincs adatom rá, hogy a bárónő ezeken a helyeken mind megfordult volna, de a Lahn-folyó kies völgyében fekvő *Ems fürdőnek* hosszabb ideig *vendége* volt, használván annak szénsavas forró vizét visszatérő betegsége ellen.

A Bécsben lakó *beteg asszony,* ki újra a sír szélén képzeli magát, *rendkívül ideges* és ingerült, s bár oka nem volt rá — azt veszi fejébe, hogy Vigyázó hűtlen hozzá. *Heves szóváltás támad* köztük s pillanatnyi felindulásában mélyen *megsérti* az *önérzetes, büszke férfiút,* ki erre — bár az ő szíve is majd megszakad — sarkon fordul s otthagyja, mint egykor Toldi Tar Lőrincnét:

«Nagy keserű búgás leve búcsúzása
S ment, hogy soha többé Piroskát ne lássa.»

(*Arany:* Toldi szerelme. V. 107.)

Az asszony pedig, látván hevességének borzasztó következményét, vissza nem tarthatván vőlegényét, ki neki mindenévé lett: *nélküle élni sem kíván.* Ifjú életét el akarja vetni magától;[99] megmentik bár, de szívének sebét behegeszteni semmi sem képes. *Kétségbeesett* helyzetében a jó öreg Anker hiába igyekszik vigasztalni: «Keserű és szenvedő állapotának leírása mélyen meghatott; de mit tanácsolhat egy öreg, beteg ember egyebet, mint önuralmat, és hogy hordozza a változhatatlant türelemmel.»[100]

Mivel *Vigyázó engesztelhetetlen* maradt s nem akart vele többet találkozni, otthagyja a *boldogtalan asszony* Bécset. *Pestre költözik* s itt visszavonult életet folytat. Bár

[99] Mérget vesz be.

[100] «Die Schilderung Ihres so bitter leidenden Zustandes hat mich schmerzhaft und tief berührt, aber was kann ein alter, kranker Mann rathen, Selbstbeherrschung, Unabänderliche mit Geduld ertragen.»

ellenfelei a perekben pazarlással vádolják, kimutatja, hogy szerényen él, lakásáért évi 1400 frt-ot fizet s páholyának — mely csak minden negyedik napon az övé — 300 frt. a bére. Egyedül — hogy életét megmentse s egészségét helyreállítsa — gyógykezelésére fordít jelentékeny összegeket. Bár olykor-olykor megfordul társaságban is, *minden igyekezete* oda irányul, hogy *vesztett boldogságát visszaszerezze.* Ismeretségei is, melyeket köt, ezt a célt szolgálják.

A bárónő életének erről a korszakáról Raisz Szilárd kúriai bíró emlékiratai [101] tájékoztatnak a leghívebben. «Egy margitszigeti táncmulatság alkalmával» — írja a naplóíró — «kívánságára bemutattattam neki (t. i. Podmaniczky Zsuzsánnának). *Ragyogó, fekete szemeivel,* melyek *sok szellemességet,* de egyszersmind *szenvedélyességet* árultak el, nézett rám, mintha szondírozni akarta volna gondolkodásom módját, hogy vajjon bizalmas tanácsadója lehetek-e?... Kért, hogy ..... látogassam meg... E találkozás oly mulatságos és a szenvedő hölgy oly érdekes volt, hogy .... gyakran meglátogattam.» A bárónő őszintén elmondta Raisznak egész életét, pereit, Vigyázóval való ismeretségét s a szakítás körülményeit. Azután így folytatta: «Édes barátom, most már beláthatja, hogy .... okom van gyűlölni az embereket, Önben talán nem fogok csalatkozni, *vegye pártfogásába ügyemet* és ne hagyjon el engemet... Mindez oly elkeseredéssel és szenvedéllyel volt előadva, hogy a pillanat hatása alatt engem is meghatott... Bíztattam, reméljen Vigyázóban és a bíróságban is... Hálával ragadta meg kezemet.»

Ettől az időtől kezdve *Raisz* Szilárd *gyakran volt* a bárónő *társaságában,* s ha egy-két hétre elmaradt, az asszony levélben magához hivatta.[102] Egy alkalommal báró *Piret Lajos* altábornagyot találta nála, kiről azt beszélték, hogy komoly szándékai vannak. De az asszony nagyon vigyázott, hogy Piret-vel ne lássák kettesben soha: Raiszot villámhárítóul mindig magához kérette. Ekkor keletkezett a pesti

[101] E kéziratban levő feljegyzések unokájának, Raisz György ny. vm. főjegyzőnek birtokában vannak Rákoskeresztúron.

[102] Több ilyen levél Raisz főjegyző birtokában.

úri társaságban ez a *szellemes szójáték:* «Zsuzsika mit Reis und Piree garniert.» Egyszer — úgy beszélték — mégis nyilatkozott az altábornagy, de kosarat kapott.

A *kibékülés* azonban *nagyon nehezen* akart megindulni, bár a bárónő — hogy közelebb legyen — ismét *Bécsbe költözött* az Erzsébet-szállodába. Egyszer csak levél útján odahívta magához Pestről *Raiszot,* felkérve őt, hogy barátjával, *Kelcz gárdistával* — ki Vigyázónak is kebelbarátja, — *ismertesse meg.* Raisz engedelmeskedett a felszólításnak s Kelczet, kit régen ismert, felkereste. A gárdatiszt — nagy örömére — a következő *biztató* tájékoztatással szolgált neki: «Barátom, ez az ember most is *rajongásig szereti* azt az asszonyt, bolondul utána, éppen tegnap látta a schönbrunni kertben; *egész este csak róla beszélt,* nem tudta mire magyarázni, hogy ismét Bécsben van, miután Pesten a mulatságok tengerében úszik, sok új ismeretséget csinált. ő (Vigyázó) mindenről informálva van. Többek közt Raisz Szilárd kúriai bíró és Piret tábornok gyakran látogatják . . . ez őt *roppantul nyugtalanítja,* mert érzi, hogy e nő iránti *szerelméről nem tud lemondani* és kételye támad az iránt, hogy vajjon szerelme viszonoztatik-e?» Erre Raisz így felelt: «Becsületem szentségére állíthatom, hogy *a bárónő Vigyázót ma is szereti,* szinte csak *érette rajong* és semmit sem óhajt inkább, mint azt, hogy *vele kibékülhessen.* Ezért jött most Bécsbe és mivel tudja, hogy te vagy meghitt barátja, engemet arra kért, hogy alkalmilag bemutassalak neki.» Megtörtént a *bárónő* és *Kelcz találkozása.* A beszélgetés burkolt formában folyt. Kelcz elmondta, hogy barátja egy nőért rajong, kitől azonban megcsaltnak érzi magát. Az asszony e beszéd alatt folyton színét változtatta, a nagy lelki felindulás következtében. Hol rózsapír borította el arcát, hol meg elsápadt s ugyanolyan homályos szavakkal *felvilágosította* és *megnyugtatta* Kelczet és általa Vigyázót.

Az ügy — úgy látszott — teljesen jó mederbe került; így hát *Raisz* nyugodt lélekkel utazott haza. De egyszer csak egymásután két *hívó* és *sürgető levelet* kap. Az első csak fontos közlendőkről beszél, a másik azonban valóságos segélykiáltás: «*Nagyon szenvedek,* gondoljon boldogtalan

barátnőjére!»[103] Bécsbe siet hát s a bárónőt meglepi, ki magánkívül van örömében s mint a naplóíró írja — «majdnem nyakamba borult és percekig szorongatta kezemet.» Már akkor kedélye derültebb, mert időközben meglátogatta Sándor, mit ragyogó szemmel beszélt el. — «Mért írt hát olyan desperátus levelet?» — «óh, édes Raisz, nem képzelheti, milyen nehézségeket kellend legyőznöm, mielőtt egybekelnénk.» Fő nehézség — mint az asszony elmondta, — hogy Vigyázó írásbeli nyilatkozatot kér, hogy *a háztartásra* és *vagyonkezelésre nézve* teljesen *aláveti magát* férjének. «Nekem semmi akaratom se legyen többé?» — kérdi méltatlankodva a bárónő Raiszot. — «Az első dolog» — felel ez, — «hogyan állunk a szerelemmel; *kibékültek-e?*» «Hinnem kell, hogy igen» — válaszolja az asszony, — «mert ha meglátogat, époly szerelmes, mint ismeretségünk első napjaiban és ígéri, hogy minden óhajtásomat lehetőleg teljesíteni fogja, de alárendeltségemet azért kívánja, mert *ismerni tanulta szenvedélyes természetemet.*» «Kritikus állapot» — ismerte el a tanácsadó, — «ha saját vagyonával sem rendelkezik, de Sándor nagyon takarékos, gazdag s *a bárónő kimondhatatlanul szereti. Sándor is* csak *a bárónőért rajong* és boldogítani akarja. *Írja alá hát az írást és siettesse az esküvőt!*» Az asszonyra ezek a világos, egyszerű szavak rendkívüli *hatást* tettek. Mintha *varázslat alól* szabadult volna fel, felugrott és lelkesülten kiáltott fel: «Maga angyali ember!... Tanácsát követni fogom!»[104]

Így került azután a Vigyázó Sándornak br. Podmaniczky Zsuzsánnával kötött *házassági szerződésébe* a következő szöveg mellett: «... a földi lét végpillanatáig egymásnak igaz szeretetet és odaadást, az élet minden viszontagságai közt jó- és balsorsban tántoríthatatlan hűséget és kölcsönös segélyt köteleznek (így!)» — az a megállapodás: hogy bár mindkét fél megtartja saját *vagyonát,* a Podmaniczky Zsuzsánnáét *férje kezeli számadás kötelezettsége nélkül* s a szerzemény-vagyon is Vigyázóé lesz. Az asszony lemond minden, esetleges özvegyi jogáról, csak 12.000 frt. évjáradékot húz,

[103] «Ich leide so sehr... denken Sie an die unglückliche Freundin.»
[104] Raisz Szilárd naplója.

ha újra férjhez nem megy. Válás esetén évi 3000 frt-ra tarthat igényt; de új házasság ettől is megfosztaná. A férj tűpénzül felesége szabad rendelkezésére 6000 frt-ot ad.[105]

A *bárónő aláírta* a fenti szerződést és *azt soha az életben nem volt oka megbánnia.* Koppely Frigyest is sikerült — bár áldozatok árán — rávennie, hogy mondjon le róla s így *szerelmes szívvel, boldogságtól dagadó kebellel* írhatta magát — annyi viszontagság után — Isten és ember előtt: Bojári Vigyázó Sándornének.

[105] Eredeti okirat a családi levéltárban a M. T. Akadémia birtokában.

IV. FEJEZET.

Családi boldogság. Bécsben, Vácrátóton, majd Pesten laknak. Gyermekeik. Józsa jellemzése. Feri, majd Sándorka születése. A család vagyonosodik. Pertörlés. A bárónő atyja kegyeiben. A végrendelet. Vagyonátruházás. Podmaniczky János halála. A gyermekszobában. Sándorka jellemzése. A fiúk tanulása. Vizsgák. Feri jogász. Vigyázó Sándor szereplése, összeköttetései. A bécsi társasélet. Józsa férjhezmenetele.

Vigyázó Sándor oldalán, a családi életben, megtalálja végre *a sokat szenvedett, szegény asszony* is azt a *békés nyugalmat,* melyre annyira vágyik. A gyöngéd férj könnyeket töröl, bársonyos tekintete pedig elsimítja a gondredőket, mik a csupaideg asszony felzaklatott lelkén támadtak volt. Azon van minden igyekezetével, hogy feleségével feledtesse a szenvedésteli multat s a kiállott gyötrelmekért bőségesen kárpótolja.

Meghitt *családi tűzhelyük* tüzét *Bécsben* gyujtják meg, mert ez a város az asszonynak már valóságos hazájává lett. De a férfit is odaköti édesanyja, — özv. Vigyázó Antalné, — ki régóta a császárváros lakója.

Az elszakított s újra találkozó szerető szíveknek milyen *boldogság* most, hogy *mindig együtt lehetnek.* Még az is nehezükre esik immár, ha olykor-olykor a férjet egy-két napra a kötelesség elszólítja. «Kedves Zsuzsi, — írja egy ilyen alkalommal, — az a két nap, melyben nem láthattalak, elveszett rámnézve, mert az szükséges életemhez... Adja Isten, hogy Téged is ugyanilyen érzés töltsön el s életünk legyen olyan vidám és boldog, milyennek én azt remélem. Téged őszintén szerető Sándorod.»[1]

[1] 1873. május 22. «Liebe, teure Susi! Zwei Tage, die ich Dich nicht gesehen, erscheinen als verloren, da es zu meinen Leben nöthig

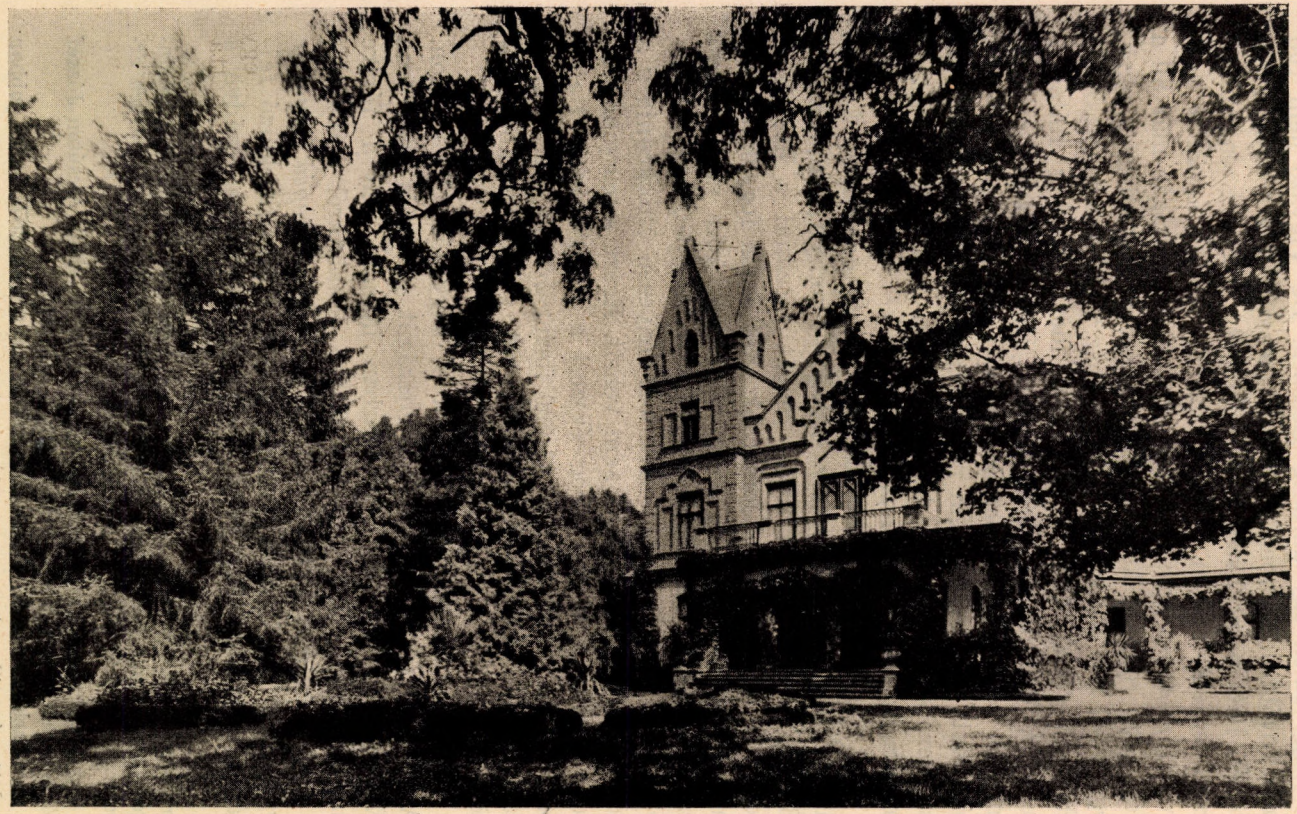

A VÁCRÁTÓTI KASTÉLY

Így élnek egy darabig Bécsben. De Vigyázó nem tud már tovább idegenben maradni; megszállja a honvágy. *Eltökéli* hát, hogy *hazahozza feleségét.* Mert hiszen, mégis csak legjobb otthon. Ne maradjon tovább árván a *vácrátóti uradalom* sem, melynek egykori pusztaságán már áll a férj által roppant költséggel létesített nagykiterjedésű park, *gyönyörű kastély* s a féltett üvegház.[2] Vigyázó megteszi az előkészületeket. 1873 őszén azért időzik hetekig Rátóton, hogy a palotát rendbehozassa s újonnan bútoroztatván, minden kényelemmel fogadhassa benne szíve hölgyét. Távolléte alatt egy nap el nem múlik, hogy feleségét soraival fel ne keresse. Hűségesen beszámol neki nemcsak a végzett munkáról, de minden lépéséről is.[3]

A munka szépen haladt előre, a *fényes hajlék készen* állott, de a bárónő — úgy látszik — annyira megszerette Bécset, hogy nehezen tudja magát rászánni a hazajövetelre. A vácrátóti uradalom csak 1874 őszén fogadhatja úrnőjét. Vigyázóné itt *új életkörülmények* közé jut: a bécsi zajos társaság után nagy magány s *ünnepélyes csend fogadja.* A természet ölén nem kell fényesen öltözködnie s a sok drágaságnak hasznát sem veheti. Ezért s nagyobb biztonság okából is egy sereg ékszert a Kereskedelmi Bankban letétbe helyeznek. (A 31.600 forint értékű, ládácskákba zárt családi kincsek jegyzékét a II. sz. függelékben közöljük.)

De azért nem temetkeznek el Vigyázóék Vácrátóton. A *téli hónapokban Pesten* az Országút 43. szám alatt (ma Károly körút 1.) álló régi házban laknak, mely a férjre nagyanyjáról, Csák Józsefné Tarkó Johannáról szállott.

A szerelmes férfi naponként *megújuló gyöngéd figyelme gyógyír* a felzaklatott idegzetű asszony számára; kínzó fejfájása, álmatlansága kezd el-elmaradozni. Nem törődve a

erscheint... Gebe Gott, dass Dich auch dieselben Gefühle durchdringen mögen, und das Leben so freudiges, glückliches werde, wie ich erhoffe... dein aufrichtig Dich liebender Sándor.»

[2] Band Henrik nevű kertész rendezte be, ki előbb Alcsúton József főhercegnél szolgált. (Mikolik Kálmán adata.)

[3] Ezek a levelek, az asszony iránti udvariasságból, — ki jobban tudott németül, mint magyarul — mind német nyelven vannak írva.

multtal, nem tépelődve a jövőn, élvezi az egymásért élő kedves pár a boldog jelent.

«Óh van-e édesebb beszéd?
Mint ha megfogva kis kezét
Egymás szemébe nézünk hosszan...
De ajkunk meg se moccan.»[4]

Majd a csendes termeket *vidám kacagás* veri fel s *apró lábak futkosása.* A boldog frigyet az Ég három gyermekkel ajándékozza meg. Jozefin, Ferenc[5] és Sándor lettek szerelmük zálogai.

Józsa (családi körben nevét franciásan Josa-nak ejtették) a legidősebb: filigrán, *törékeny kis teremtés,* akárcsak az édesanyja, de jóval alacsonyabb termetű s szőke, mint édesapja. Még felnőtt korában is — mikor atyja fürdőcipőt rendel számára, hangsúlyozza, hogy a legkisebb számút küldjék.[6] A kislányt *rendkívül féltik* szülei s ha köhögni kezd, nagy az ijedelem; viszik enyhébb éghajlat alá. Így 1872 őszén is a görzi levegő[7] hozza rendbe egészségét.

Az igen tehetséges leányka *gondos nevelésben* részesül. Nevelőválasztásnál Székács püspök tanácsát — majd az ő halála után a Győry Vilmosét — kérik ki. A természettudományokat s mennyiségtant Lovassy Sándor tanítja neki, a világtörténelmet maga Győry Vilmos. Van külön zongoramestere s nevelőnői — kiket fényesen jutalmaznak[8]

[4] *Vargha Gyula:* Dalok, 140. l.

[5] Vigyázó Ferencnek, a M. T. Akadémia nagy örökhagyójának születését a hietzingi r. kath. plébánia anyakönyve (Tom. VII. fol. 106.) így örökítette meg: 5. April 1874. in Hietzing, Hauptstrasse No. 8. geboren und 2. Mai getauft worden sei *Franz Xaver,* Anton v. Padua, Josef, ehelicher Sohn Herrn *Alexander Vigyázó von Bojár* Gutsbesitzer kath. geboren zu Pesth, ehelicher Sohn des Herrn Anton Vigyázó v. Bojár Gutsbesitzer und der Barbara geb. Csák — und *Susanna Baronin Podmaniczky* evang. geboren zu Pesth, eheliche Tochter des Herrn Johann Baron Podmaniczky und der Marie geb. Hodossy, Pathe: Leopold Anker K. u. K. Major in Pension, wohnhaft in Döbling Donaugasse No. 29. und Josephine Vigyázó von Bojár Private, wohnhaft in Hietzing Hauptstrasse No. 8.

[6] Vigyázó levele Grúz titkárhoz 1893-ból. Nb. Vigyázó Sándornak volt szokatlanul kis lába. (Raisz György adata.)

[7] Radvánszkyné írja br. Podmaniczky Jánosnak 1872. okt. 8.

[8] Mme Renauld 1883-ban 2000 frt. fizetést élvezett.

— a nyelvekre tanítják s egyúttal sokszor helyettesítik a háziteendőkkel elfoglalt édesanyát is. Józsa megtanulja a német, francia, angol és olasz nyelveket. Nyolc-tíz esztendős korában, gyakorlatképen, minden levelét franciául írja babalevélpapiroson s mellékeli hozzá kis öccsei nagy buzgalommal irkált ákom-bákomjait.[9] *Zenében* a leányka olyan *tökéletességre viszi,* hogy balkézzel is kitünően zongorázik.[10] Mint édesanyja, ő is a protestáns vallásban nevelkedik s konfirmációja — melyre nagyapját is meghívja[11] — 1882 tavaszán van.

Józsa *melegszívű, ragaszkodó gyermek,* hálás a jóért; minden tette azt bizonyítja. Azt a két pirosselyem darabkát — talán első kézimunkája — melyre a kislány zöld selyemszállal, esetlen betűkkel a «Papa», «Mama» szavakat varrja ki: a szerető édesanya gondosan elrakja s a családi levéltár ma is őrzi.

1881-ben, mikor édesanyja névnapjára gratulál, ezt írja: «Át vagyok hatva azon temérdek jóság és kegyességtől, melyekkel engem legzsengébb koromtól fogva elhalmoztál.»[12] Hálás, hogy anyja annyira szereti: «Tartson meg ezentúl is szeretetében s akkor oly boldog leszek» — írja — «bocsásson meg, ha hibáztam, de jóakaratom s Isten segítsége által mind gyérebben fognak a hibák előfordulni.»[13] *Anya és leánya között bensőséges viszony* fejlődött: «Úgy hiányzik nekem Mama» — írja Józsa Bécsből — «különösen, mikor tegnap lefeküdtem, olyan üres volt minden körülöttem, hogy sírva mentem az ágyba. Ne nevessen, Mamusom, hogy olyan kis gyerek vagyok, de még sohasem voltam olyan messze Magától.»[14] «Remélem» — írja a jó leány — «édes, kedves, jó Mamám, ma már nem fáj a feje s holnap mégis bejöhet. Nem is tudja, hogy vágyódom Maga után!»[15] Fizikailag szenved, ha édesanyját betegnek tudja

[9] Sok ilyen van a családi levéltárban.
[10] Mikolik Kálmán adata.
[11] Józsa levele nagyapjához, 1882. május 16.
[12] 1881. augusztus 11.
[13] Teplic, 1883. febr. 8.
[14] 1886. dec. 2.
[15] 1887. évi levél.

s *gondos szeretettel ügyel egészségére:* «Kérem, édes, jó Mamám, vigyázzon magára, ne menjen hideg szobába, ne dolgozzon túlsokat, hogy meg ne betegedjen!»[16] «Remélem, hogy nem fájult meg a feje s nem hűtötte meg magát, kedves, angyali Mamusom»,[17] — írja bizakodó hangon a gyöngéd leányka. Az egész családot óvatosságra inti Józsa: «Vigyázzanak magukra s a Duna vizét» — a kolerajárvány miatt — «még mosakodásra se használják.»[18]

Józsában sok ösztönös, női gyengédség nyilatkozik meg már kisleány korában. Öccseinek valóságos anyja, ha a távollevő bárónőt helyettesítenie kell. «Vigyázok a kis angyalaimra» — írja. — «Sándika igen kedves, jó kisbaba, az én komornám Feri is jó, csak a levélírásnál veszekedik mindig.»[19] Teendői ilyenkor annyira lekötik, hogy a levélírást, mit mindig olyan hűségesen teljesít, csak sebtiben végezheti: «mert énnekem» — írja — «a kicsinek olvasnom kell, nem hagy nyugodni.»[20] Kell-e jobb bizonyítvány gondosságáról, mint amit a kis beteg Sándorka állít ki róla: «Josa nagyon mulattat, éjjel fenn volt és fűtött.»[21]

Józsa kegyeiért a *kis fiúk* valósággal *vetélkednek.* «Ferike féltékeny nővére szeretetére, azt kizárólag magának szeretné megtartani» — írja Rudnay Józsefné, az édesanya hűséges barátnője — «óh, pedig annak azt most sokfelé kell elosztania, neki most sok gondjai vannak, ő *valóságos little mother.* Ott csörög oldalán a kulcsos csomó, jeléül, hogy ő már gazdasszony is tud lenni; midőn egy percre átmentünk a tanulószobába, gondosan elzárta a reábízott kulcsos kosárkákat.»[22]

A szülőknek *nagy örömük* és *szívbéli gyönyörűségük* van kisleányukban. El is árasztják szeretetük minden jelével. Az édesanyának — jóideig — határozottan ő a kedvence. Bizonysága ennek az 1876. március 25-én kelt —

[16] 1886. dec. 1.
[17] 1887. december.
[18] 1892. okt. 3.
[19] 1886. dec. 7.
[20] 1887-ből.
[21] 1887. december.
[22] 1879. ápr. 22. kelt levele.

később érvénytelenített — végrendelete, melyben Józsát teszi általános örökösévé, míg nemcsak első házasságából származó gyermekeit, — hanem még Ferit is kötelesrészre szorítja. De gondol a család kihalásának lehetőségére is; mi, ha bekövetkeznék, a bárónő a Podmaniczky-vagyont legnagyobbrészt jótékonycélra szánja. Az örökösök közt szerepel többek közt a M. T. Akadémia is.[23]

Ez időtájban a *túlérzékeny asszony*, kit régi betegsége ismét elővesz, már *megint lemond életéről* s nem hiszi, hogy beteg teste túlélhesse új anyaságát. A kis jövevényt, — *Sándort*, kisebbik fiát *méla rezignációval*, minden öröm nélkül ezekkel a szavakkal *fogadja:* «Szegény fiam, miért születtél e világra, hiszen nekünk nincs annyi vagyonunk, hogy téged felnevelhessünk.»[24]

A Gondviselésnek milyen csodálatos rendelkezése volt, hogy azután *ez a gyermek lett* anyjának nemcsak kedvencévé, hanem valóságos *bálványává* s iránta érzett lángoló szeretete mellett minden egyéb érzelme elhomályosodott!

Sándorka születésekor az asszonnyal csak ideges képzelődése mondatta a fenti csüggeteg szavakat. A különben is nagy vagyonnal bíró *Vigyázó Sándor* jó sáfárnak bizonyult s felesége adósságait évről-évre rendszeresen törlesztgetvén, elérte, hogy *családja anyagilag* nemcsak nem sülyedt, hanem inkább *fokról-fokra emelkedett.* Ez a körülmény lassan kezdi kiengesztelni irántuk a haragos öregurat, Podmaniczky Jánost is. Már 1871 tavaszán egyik levelére barátságos válaszra méltatja Vigyázót: «Akármely napon szívesen látjuk öcsémuramat, Zsuzsit és a leánykát. Vagyok öcsémuram apósa P. J.»[25] Két évvel később *nagy elismeréssel* nyilatkozik leánya előtt *vejéről:*

[23] Az 1878. ápr. 19-én kelt — később szintén megsemmisített — végrendeletében hasonlóképen háttérbe szorítja fiait Jozefin kedvéért. Ugyanekkor Podmaniczky János is megerősíti leánya korlátlan végrendelkező jogát, csak azt hangsúlyozza, hogy Józsa legalább annyit kapjon, mint egy-egy fiú. Az 1882. ápr. 19-i végrendeletben a bárónő «hőn szeretett leányának» szánja Martfűt és a rákosi réteket, Ferinek Ferihegyet, Sándornak Keresztúrt s a Harkányi-fiúknak Öcsödöt.

[24] Maga emlegette ezt Mikoliknak.

[25] Rákoskeresztúr, 1871. május 5.

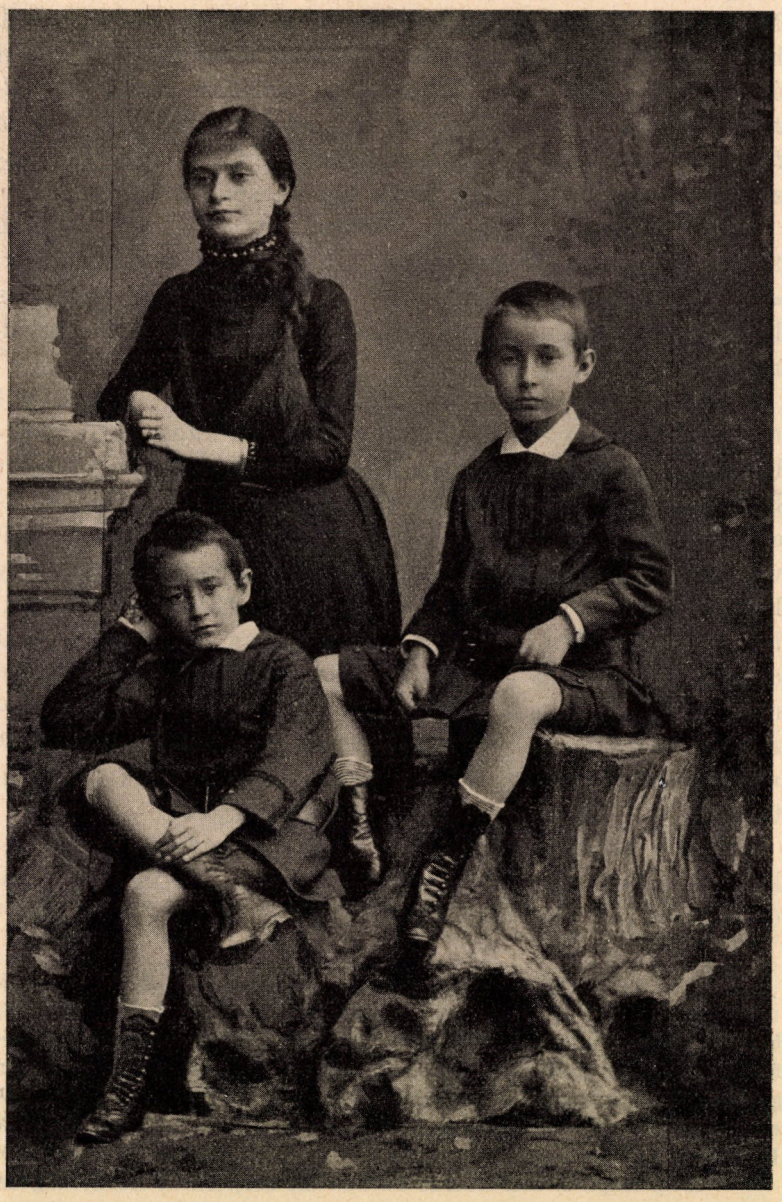

VIGYÁZÓ JÓZSA, FERENC ÉS SÁNDOR

«Adja Isten, hogy boldogságtokat semmi se zavarja, hogy Neked, az oly derék férfi feleségének, mindig legyen erőd, hogy boldogságtokat igazán és zavartalanul megtarthasd és előmozdíthasd, mert *Isten* neked valóban olyan *tetőtőltalpig becsületes férjet adott, kit sohasem tudhatsz eléggé tisztelni.* Imádkozzál Istenhez állandó erőért, hogy kötelességeidet, mint feleség és anya tökéletesen betölthesd.» [26]

A nagyapa — kemény, viharedzett, vén tölgy — nem tartja helyesnek, hogy Józsát szülei annyira kényeztetik. «Kislányotoknál — írja — az idejekorán való testedzés legyen a nevelés főcélja, erre szüntelenül kell ügyelnetek.»[27]

Közben az öregúr és a Vigyázó-család jóviszonyát még egy kis borulat zavarja. A báró nehezen tudja megbocsátani, hogy veje nem az általa rendelt vagyongondnok s három darabka pesti rétnek visszaadása körül újabb nézeteltérés támad köztük.[28] De a derék, szorgalmas férj, a kedves unokák s a bár szeszélyes, de mégis melegen érző asszony lassan mégis végkép megtörik a jeget. Ezidőben történik, hogy Veres Pálné előtt, — ki az Orsz. Nőképző Egylet dolgában jár nála — *Zsuzsi leányáról* nagy elismeréssel nyilatkozik: «*angyali jóságú*», állapítja meg róla.[29] Az érzelemváltozásnak következményeképen *1877-ben törölteti végre a leánya ellen indított pert* s belenyugszik — hivatalosan is — Vigyázó Sándor gondnokságába.

A kis *Józsa apró levélkéi* az öreg nagyapát is fel-felkeresik. «Kedves, jó Nagyapa — írja — a fiúcska is jól érzi magát... Feri mindig lármázik és az Apapát hívja.[30]

[26] Pest, 1873. aug. 4. «Gott gebe, dass Euer Glück nie gestört werde und dass Du als Weib eines so braven Mannes immer die Kraft behaltest, Euer Glück ungestört und wahrhaft zu bewahren und zu befördern... denn Gott hat Dir einen von Grund aus ehrlichen Mann gegeben, den Du nie hinlänglich achten kannst. Bete zu Gott, dass er Dir hinlängliche Kraft gebe deine weiblichen und mütterlichen Pflichten vollkommen zu erfüllen.»

[27] 1873. szept. 8. «bei Euerer Tochter die körperliche Abhärtung bei Zeiten, als Hauptaufgabe der Erziehung unausbleiblich zu beobachten.»

[28] V. ö. a bárónak 1874. okt. 31-én ügyvédjéhez intézett levelét.

[29] Rudnayné 1906. okt. 1-i levelében említi az esetet.

[30] 1876. máj. 8.

Másik levelében — szende hangon bár — panaszt emel kétéves öccse ellen: «Feri hamis, ma megütött, pedig nem tettem neki semmit.» [31]

Podmaniczky János kis unokáiban régi álmai megtestesülését látván, *nagyon szívén viseli egészségüket.* A vékonyka Józsa számára naponként küld Keresztúrról egy-egy üveg fínom zsendícét.[32] Majd örömmel *várja* az egész családot *szüretre,* biztosítván őket igaz szeretetéről. Vejéhez intézett levelét a következő búcsúszavakkal végzi: «Csókolom az aprószenteket egytől utolsóig anyjokkal együtt.»[33]

Ilyen módon lett az *öreg úr* és a *Vigyázó-család közti viszony egyre melegebb,* míg végre újra feléledt a régi, gyöngéd szeretet apa és leánya közt. Podmaniczky akkor boldog, ha Zsuzsit látja s meleg szóval hívja magához családostól.[34] Ha pedig nem jöhet, ő megy fel Pestre, mert — mint írja Vigyázónak — «szeretném Zsuzsit már láthatni.»[35] Nagy megkönnyebbülés aggódó lelkének, ha a külföldi utazásból hazaérnek gyermekei: «örvendek — írja vejének — hogy tandem aliquando a mi vidékünkre szerencsésen megérkeztek.» [36] De rossz sejtelem gyötri, mikor a szüreten nem látja őket. «Miért nem látogattak meg a ferihegyi szüret alkalmával? Nemde, valamely betegség tartóztatta?»[37] Hogy a kis unokák ne károsodjanak, egy-egy kosár válogatott, finom szőlővel kedveskedik nekik: három gyerek — három kosár szőlő.[38] Szeretete azonban nem önző s bármennyire óhajtja is látásukat, ha «az út lónak, kocsinak csúszós és veszélyes» — kéri, hogy a kijövetelt halasszák inkább húsvétra.[39] A következő télen azonban, — gyenge betegnek érezvén magát — levelének

[31] 1876. május 26.
[32] 1877. július 6.
[33] 1878. okt. 6.
[34] 1879. okt. 10. és 1880. január 16.
[35] 1879. febr. 20.
[36] 1880. okt. 21.
[37] 1879. okt. 23.
[38] 1879. okt. 20.
[39] 1878. dec. 26. «Der Weg ist für Pferd und Wagen sehr glätschlich und gefährlich — wir verschieben dies Herauskommen auf Ostern.»

hangja is sürgetőbbé válik: «Tessék figyelembe venni, hogy nálam már nem tanácsos a tennivalókat elhalasztani.»[40] A maga öreg életéért nem aggódik, de leánya egészségi állapotát nagyon szívén viseli: «Szíveskedjék — írja vejének — *világosan, rövid, pár sorokkal* nekem megírni, Susi egészségi állapota milyen most? Miféle orvossággal él most? Kik az orvosok? — és ezek milyen véleménnyel vagynak a betegség felől?»[41] «Igazán jól esett Susi egészségi állapota felől jobb tudósítást kaphatni», — írja később — «tsak a martiusi napokkal majd vissza ne éljen! Alkalmasint a jövő héten magam is a városba bemegyek...» — Majd feléled a báróban a *kemény autokrata* s így folytatja: «*Zsuzsi azonban* ne *merészeljen* a *városból kimenni!*» [42] «Drága öcsémuram, — írja Vigyázónak, kit holtig így szólított s kinek régi módon mindig a tekintetes címet adta leveleiben — szíveskedjen a Zsuzsi állapota felől terjedelmesebben, minél előbb nekem írni... — különösen az orvosok véleménye felől. Igaz apósa Podmaniczky János.» [43] Számos levele maradt fenn az öreg bárónak, melyben leánya s unokái egészsége felől melegen érdeklődik. (hogy pl. nem ártott-e meg nekik az utazás stb.) [44]

Podmaniczky János Zsuzsánna leánya iránt táplált érzelmeinek beszédes fokmérője különböző időkben tett, *többféle végrendelete.* Az 1870-es évek elején még Radvánszkyné kedvesebb neki; őt akarja előnyben részesíteni. Neki rendeli többek közt a rákoskeresztúri uradalmat. Zsuzsánna leányát ekkor — még nagyon neheztel reá — kötelesrészre kívánja szorítani.[45] De pár esztendő alatt

[40] 1880. febr. 15.
[41] 1879. január 9.
[42] 1879. január 20.
[43] 1879. május 30.
[44] 1879. nov. 3., 1879. nov. 13., 1880. január 28.
[45] 1872-ben Br. P. J. a még kezében levő összes vagyont 648.150 frt.-ra becsüli, míg Vigyázó ugyanazt 1,425.000 frt.-ra értékeli. Ebből 700.000 frt. Keresztúr, 150.000 frt. a pesti ház, 100.000 frt. Petény, 50.000 frt. Penc. A köteles rész a vagyon ¼ része, mit azonban az öreg úr — azon a címen, hogy 1862-ben Zsuzsánna az értékesebb részt kapta — már kifizetettnek mond.

lényegesen változik az öregúr nézete. Vigyázóné fokozatosan, ismét elfoglalja szívében a főhelyet, mit gyermekkorában már egyszer betöltött. Mária iránt pedig nagyon meghidegedik s nem tudja megbocsátani neki, hogy tőle kapott jószágait adóssággal túlterhelte, majd 1876-ban, atyja kimondott akarata ellenére, korlátlan joggal fia, — Radvánszky János — kezére bocsátotta.

A báró 1880. március 5-én kelt végrendelete többek közt ezt mondja: «... *előbbi akaratomat* jól megfontolva és nem bosszúból, vagy mások befolyása által, *megváltoztattam* s Rákoskeresztúron és Ferihegyen *mindent*... *Zsuzsánnának hagyok*... ugyanígy összes értékpapírjaimat és követeléseimet is.»[46] Máriára vonatkozólag kijelenti a végrendelet, hogy bár ő a kötelesrészt már kikapta, mégis, hogy ne legyen gyermekei kegyére utalva, örökli *Alsópetény* és *Palojta* (Nógrád, illetve Hont vm.) birtokokat s azonfelül *Pesten* az Üllői-út 16. sz. házat.

Még egy félév sem telik el, 1880. aug. 11-én Podmaniczky János újabb intézkedést tesz: «önmagam nagyobb megnyugtatására, másrészt *Zsuzsánna leányom* biztosítása céljából, ki élte hivatását nemcsak mint *szerető gyermek,* de úgyis, mint *hitestárs* és mint *jó anya példásan* tölti be, és ki irántam is legtöbb odaadással és leghívebb ragaszkodással viseltetik, — érett megfontolás után — *Rákoskeresztúrt* és *Ferihegyet,* (továbbá *Ecsert* is, melyről 1880. szept. 1-én kelt, külön okirat szól) már életemben átadom tulajdonjoggal... összes felszereléssel... Szeretett leányom... és férje, illetve vőm eddig tanusított *szeretetök* és ragaszkodásukkal, úgy *rendíthetetlen és kipróbált jellemökkel* teljes biztosítékot nyujtanak, hogyha a haszonélvezetet átadnám is nekik, mindennel bőven ellátnának... mégis a haszonélvezetet föntartom magamnak, nehogy folytonos tevékenységem egyszerre megszakíttassék.»[47]

A *keresztúri birtokon* a kastély felszerelésén kívül volt: 50 jármos ökör, 6 parádésló, 10 igásló, 3594 juh, 1 bika, 5 tehén, 1 bikaborjú, 25 sertés, 10 szekér, 7 igás-

[46] Eredeti közjegyzői okirat a családi levéltárban.
[47] Eredeti közjegyzői okirat a családi levéltárban.

kocsi, 3 bőrös urasági kocsi, 4 sátoros kocsi, 12 lóra való hám, 5 szánkó, 15 eke, 1380 akó bor hordóstól, 4658 csomó rozs, 744 csomó árpa, 1108 csomó zab, stb. *A ferihegyi jószágon:* 30 jármos ökör, 2 igásló, 7 szekér, 3 igáskocsi, 10 eke, 2580 akó bor hordóstól, szüretelőedények, istállófelszerelés, továbbá 3934 csomó rozs, 895 csomó árpa, 530 csomó zab, stb.[48]

Podmaniczky János 1880. augusztus hó 19-én Mária leányának is kiadja részét, de Petényt és Palojtát 100.000 frt., a pesti házat pedig 80.000 frt. biztosítási jelzáloggal terhelteti meg kisebbik leánya javára. Ez az összeg — a báró rendelkezése szerint — azonnal esedékessé válik, ha Radvánszkyné Vigyázónét örökségében perrel megtámadja, vagy ha az apa halála után maradó terhek négytized részét nem akarja, vagy nem tudja fizetni. Máskülönben ez a biztosítási összeg tíz évvel később a telekkönyvből törölhető. (Mi 1893-ban meg is történt.) [49]

Az 1881. február 24. kelt *pótvégrendelet* a báró *penci* birtokáról a következőképen intézkedik: «Ha kedves vőm Vigyázó Sándor fiúutódai javára nem tudnék királyi jóváhagyás mellett majorátust alkotni: *penci birtokom is*... Zsuzsánnáé legyen... korlátozás nélkül minden tartozékaival... *Pesti házam összes felszerelése* (bútor, irat, minden ingóság) kizárólag... *Zsuzsánnáé* legyen. Ha volna valami, miről nem rendelkeztem, az is, hasonlóképen az övé legyen.»[50] A penci jószág felszerelése az 1883.-i állomány szerint: 11 drb jármos ökör, 327 juh, 4 szekér, 7 eke, sok gazdasági felszerelés, gabona, takarmány stb., továbbá 2428 akó fehér-, 2516 akó vörösbor, borászati eszközök stb.[51]

Ezenfelül Vigyázó Sándorné örökli a *várkonyi* földet is, mit 1884-ben telekkönyveznek nevére.[52]

Radvánszkynét mélyen sérti a megkülönböztetés, melyben húga részesült. Tett is többször szemrehányást atyjának Keresztúr és Ferihegy miatt, melyekre ő számított. Más-

[48] Az eredeti leltár szerint.
[49] Eredeti közjegyzői okirat.
[50] Eredeti közjegyzői okirat.
[51] Hiteles leltár, 1883. febr. 27.
[52] Családi lt.

különben is úgy találja, hogy már csak azért is neki kellene az értékesebb részt örökölnie, mert Zsuzsánna férje révén is gazdag, míg őt anyagi gondok nyomják.

Az öregúr azonban többször nem hajlandó végrendeletén változtatni, bár azt, hogy *leányai közt a jóviszony helyreálljon: nagyon óhajtja.* Egyszer ez ügyben magához kéreti orvosának, dr. Lumniczer Sándor egyetemi tanárnak feleségét, Radnótfáy Katalint, Üllői-úti lakására: «Teens asszonykám», — szólítja fel azután — «maga okos és jószívű, békítse össze leányaimat!»[53] Bár a testvérek formálisan nem szakítottak, sőt elég sűrűn leveleztek egymással, gyermekkori meghitt, meleg viszonyuk nem tért többé vissza.[54]

1883. febr. 8-án hosszas szenvedés után meghalt Rákoskeresztúron az öreg báró. Végakaratának megfelelőleg Zsuzsánna leánya lett főörökösévé, ki ilymódon többek között, birtokába jutott annak a régi kastélynak, kertnek is, melyben boldog gyermekéveit töltötte. A hagyaték tehermentesen szállt az örökösökre, mert a 16.000 frtra rugó összeggel szemben, — mit a végrendelet kifizetni rendelt — az értékpapírvagyon maga 24.500 forintot tett ki.[55]

Báró *Podmaniczky János* tehát abban a tudatban hajthatta megfáradt fejét örök nyugovóra, hogy *szívós kitartással, önmegtagadással* a maga elé tűzött *életcélt tökéletesen betöltötte.*

* * *

Óh, *boldog gyermekkor!* Milyen nagy játékot csapnak a Vigyázó-fiúk. Felforgatják a házat. Az ifjúi életerő csak úgy pezseg bennök. A bújócska, fogócska — *ősrégi gyermekjátékok* — egymást érik. Rudnay Józsefné nagyon kedves, kis epizódot örökít meg egyik — az akkor Bécsben időző édesanyához intézett — levélben: «Bebocsáttatást kértünk (t. i. a szolgáktól), ott igen kedves kép tárult elénk, de három gyermek helyett csak kettőt láttunk. Sán-

[53] Özv. Radnótfáy Gyuláné, Lumniczer Margit adata.

[54] V. ö. Radvánszkyné levelét s Vigyázónénak erre 1882. nov. 13-án írt válaszát.

[55] Hagyatéki leltár.

dorka sehol, Sándorka elment mama és papa után Bécsbe. Végre kinyílik egy szekrény ajtaja, melynek legalsó polcán, elrejtőzve, ime ott a kis Sándor.»[56]

Ha, mint szilaj csikók végignyargalják a hatalmas lakást, *óvhatatlan,* hogy olykor-olykor *kárt ne okozzanak.* De ilyenkor, bűnbánólag, *sietnek a bocsánatkéréssel:* «Kérem édes, jó Papám, ne haragudjon, mert a Zsoza íróasztalán levő gyertyatartónak az üvegjét eltörtük véletlenségből, igazán nem akartuk, kérem Papa, mondja meg Zsozának, hogy bocsánatot kérünk és ígérjük, hogy máskor vigyázni fogunk» — írja Feri, az egyik kis bűnös.[57] «Játszás közben kitörtem a vasajtó üvegjét, kérem Papa, ne haragudjon» — írja más alkalommal Sándorka. Egyszer Rudnayné, történetesen, akkor nyitott be a gyermekszobába, mikor Ferike éppen királyt játszott, a legnagyobb komolysággal intve, hogy őfelsége jelenlétében nevetni nem szabad.[58]

De nemcsak a vágy, hogy a hatalmast utánozzák, hanem a *művészi ösztönök is,* korán kiütköznek e kedves gyermekekből. 1883. aug. 11-én, délután 3 órakor ifj. Vigyázó Sándor és Ferenc «*Nagy hangversenyt*» rendeznek, amelyre maguk készítik el a ceruzával írt meghívót. A programm pontjai: 1. Boci-boci tarka; 2. Szeretnék szántani; 3. Kőrösi lány c. darabok.[59]

Majd a nyolcesztendős Sándorka *költői babérokra pályázik* s — persze csak a maga módja szerint — verset ír s elküldi anyjának:

«*A tündér.*

Volt egy tündér,
Szép, uszályos tündér,
Láttam egyszer tündért,
Szép uszályos tündért.
Bizony szép volt,
Nagyon szép volt,
De bizony szép volt.»

[56] 1879. ápr. 22-i levele.
[57] 1886-ban.
[58] 1879. ápr. 25.
[59] Családi levéltár.

S hogy senkinek kételye ne támadjon, kedvesen hozzáteszi: «ez egyik versem.»[60]

Készülnek dirib-darab papirokon rajzok — virág, állat, ház, táj stb.; az apró — olykor még nem is iskolaköteles — gyermekek szárnypróbálgatásai. *Rajzaikkal aztán nagy komolysággal ajándékozzák meg* — névnap, születésnap alkalmával — *szüleiket*, vagy, ha távol vannak, levélben küldik utánuk. Hogy milyen értéket képviseltek ezek a nyesedék papírdarabok, semmi sem mutatja jobban, mint hogy — édesanyjok gondosságából — ma is őrzi őket a Vigyázó-levéltár. Később ezek a rajzok egyre ügyesebbek lesznek; Sándor különösen jól tudja kezelni a rajzónt. De Feriben is nagy a buzgóság; 1888-ban atyját olyan ívpapírból kivágott levélpapírral ajándékozza meg, melyre ő rajzolja a koronás V. S. monogrammokat. Feri nyolcéves korában már *ujságírói érdemeket* szerez. Lapot szerkeszt és ír, melynek 20 kr. az előfizetési ára s megkérdi levélben szüleit: «Tetszik-e a lapot tovább járatni?»[61]

A Vigyázó fiúk is — mint annyi gyermektársuk — *álomvilágban élnek* s elkeresztelik azt «Titisország»-nak. Még külön nyelve is van e birodalomnak «Titisi simpili lis è tos» = titisi királyi palota. Sándorka «A híres Titis-album»-ba foglalja össze e csodálatos ország statisztikai adatait, mely szerint: király, trónörökös, 10 miniszter, 30 millió lakos, 5 millió katona, ezer elefánt, 10 ezer oroszlán, 5 ezer tigris stb., stb. alkotja az ország népességét.[62]

A pedáns édesapa, ki maga is a legnagyobb pontossággal kezeli ügyeit, arra szoktatja gyermekeit, hogy a rengeteg, elzárt *játék közül leltár szerint* vegyék ki a kívánt holmit s ugyanúgy szolgáltassák vissza. Az új ajándéktárgyakról is pontos jegyzéket kellett készíteniök; mindegyik a maga külön tulajdonáról. Sándorka érzelmes, nőies természetére mutat, hogy mikor 15-ik születésnapjára kosárban 36 drb. kis babát kap, ennek a szokatlan ajándéknak rendkívül örül.[63]

[60] Családi levéltár.
[61] 1882-ben.
[62] Családi levéltár.
[63] Mikolik adata.

Ha papa, mama távol van, vagy születésnap, névnap alkalmával egymást érik a *kedves, naív* — apró képes levélpapírra (katicabogár, pók, törpe, tündér stb. dísszel) írt — *levélkék*. Szövegük primitív, tartalmuk, akár magyar, német, vagy francia nyelven vannak is írva, — nagyon egyforma. «Jó Papám, az éjjel jól aludtunk és jól vagyunk. Fiatok Feri.»[64] — «Jó játszunk. — Mikor jöttök haza? — Írjatok, mikor indultok el Bécsből? Kezeiteket csókolom» — írja Feri anyjának Rátótról. «Szeretett, jó Papám, kívánom, hogy gyógyuljon föl, egészséges legyen és piros, mint a rózsa.»[65] «Édes, jó Mamám! Hogy van? Remélem jól. Mi jól vagyunk. Milyen az idő Bécsben? Itt Pesten már nincs olyan meleg.»[66] «Hogy van édes jó Mamám, a jó Papa és a Zsozika?» — kérdi Feri egyik levelében.[67] «Tegnap este fél 9-kor lefeküdtünk, én meg Sándor. Reggel 8-kor keltünk, 9 órakor megreggeliztünk.»[68] «A vasajtó Wertheim-kulcsa éjjel kinél álljon; Hermannénál, vagy Ferinél?»[69] — kérdi szüleit egy időben, de külön levélben a két kisfiú.

Feri, Sándor akkor *boldogok, ha levelet írhatnak; de még boldogabbak, ha levél érkezik* a távollevő apától, mamától. «A gyermekek nagyon újjongtak Mikuláskor, csak akkor csendesedtek el, mikor Pestről tőled jött levél» — írja Vigyázó Sándor feleségének.[70]

Az *öreg nagyapát* is fel-felkeresik a levélkék. Milyen *kedves naívság* csillan ki a nyolcesztendős Feri következő soraiból: «Édes jó nagyapám, az Isten éltesse. *Éljen több száz esztendőt* egészségben, erőben. Ezt kívánja szerető unokája, Feri.»[71]

Ez a bájos naívság Sándorkából sem hiányzik, mikor egy alkalommal megírja, hogy mit hallott Vigyázó nagy-

[64] 1881. nov. 28. «Mon bon papa! Nous avons bien dormi cette nuit et nous sommes bien... Votre fils Francois.»

[65] Feri levele 1883. márc. 18. Budapestről.

[66] Sándor levele 1886-ból.

[67] Budapest, 1886. május 10.

[68] Bécs, 1886. dec. 8.

[69] 1886-ban.

[70] 1886. dec. 6.

[71] 1882. nov. 21.

mamától, hogy tudniillik «nagymama is kitette az ablakba cipőit, de a Mikulás semmit se hozott bele».[72]

Sándorka lénye sugárzik a szeretettől; szívét valósággal tenyerén hordja. Mennyi melegség árad soraiból, mikor — alig hatéves korában — bátyjának levélben gratulál: «Kedves, jó Ferikémnek, jó angyalomnak, téged forrón szerető Sándorod.» Még ajándékkal is kedveskedik neki: «Fogadd kérlek szívesen ezt a kis vonatot, melyet a te Sándorod névnapodra ad neked.» [73]

Bár *egész lénye vidor* volt, a kis *Sándor tud aggódni is.* 1892-ben — a kolerajárvány idején Józsa hasonlótárgyú leveléhez — ezt írja: «Édes, jó Mamikám és Ferikém, nagyon vigyázzanak, nehogy valami bajuk történjék és kérem, igyanak csak mindig selti és giesshübli vizet és egyáltalában más vizet ne használjanak.» [74]

Sándorka, mint az ölbe szoktatott kis cica, meghitten simul anyja kebelére és *vonzalmát ezerféleképen* tudja kifejezésre juttatni. «Hozzon a kis Jézuska mamának sok örömöt»[75] kívánja tiszta szívvel. «A mama áldott kezeit csókolom» — írja, — vagy: «Kívánom, hogy a mamának áldott, jó feje ne fájjon.»[76] «Jőjjön már haza, nagyon várom.» — *Áradozó szeretetének* beszédes tanubizonysága ez a levél:

«1,000.000,000.000 puszi,
« fejére puszi,
« nyakára puszi,
« homlokára puszi,
« egyik szemére puszi,
« másik szemére puszi,
« egyik képére puszi,
« másik képére puszi,
« egyik kezére puszi,
« másik kezére puszi.[77]

[72] 1886. dec. 6.
[73] 1882. dec. 3.
[74] 1892. okt. 2.
[75] 1882-ben.
[76] 1886. december.
[77] 1886-ban.

A *szenvedélyes bárónő*, ki maga is átérezte már az érzelmek minden skáláját, *Sándorka iránt rajongó szeretetet táplál*. De a fiú vonzó lénye, átható szelleme, kedves, vidor közvetlensége valósággal megbűvöli az egész családot is; *mindenki érte lelkesedik*. A széparcú, korán felnyúlt, karcsú, gyermekifjú szellemi fölénye előtt — mely azonban sohasem vált követelővé — *bátyja, Feri is önként meghajol* s kedvéért mindenre kész. Mindig Sándor a kezdeményező, teljes aktivitású, míg Feri lénye passzív, magába mélyedő s visszahúzódó. Az idősebb fiú — bár igazán mélyen érez — nem tudja azt eléggé kifejezésre juttatni.[78] Ez az oka, hogy neki is — akárcsak Humphrey-nak, Montgomery híres ifjúsági regényében [79] — sokkal *kevesebb dédelgető szeretetben* van része, mint öccsének. Józsa észreveszi ezt s figyelmezteti rá anyját: «Feri búsul, mert Sándorka kapott levelet, nem ő». Máskor meg: «Feri szomorkodik, hogy Sándorkának küldtek dobozt, nem neki.»[80] De Feri bánata nem sokáig tart; ajándék helyett örömmel várja haza Bécsből szüleit. Ez számára a legbecsesebb ajándék. Ujjain számlálja a napokat; ugyanezt teszi kis öccse is.[81]

A gyermekszív ösztönösen megérzi, hogy ki szereti igazán, ha annak nincsenek is külső jelei. A szülők szeretete sokszor akkor válik igazán nyilvánvalóvá, ha egyik-másik gyermek betegen ágyba kerül. őket is *önfeláldozó hűséggel* ápolja, ha szükség volt rá, nemcsak *édesanyjuk*, hanem a sok gondtól elfoglalt előkelő úr, *az édesapa is*. Óraszámra ott ül a kis ágy mellett, borogatja, eteti fiacskáját s nem resteli a legterhesebb betegápolói foglalkozást sem.[82] Oh, hogy szeretné papa, mama megóvni szeretett gyermekét minden bajtól. A bárónő különösen félti fiait a ragályos betegségektől. Elkerülni azonban mégsem képes. Nagy elképedésére fiai — Emsből jövet — egy bécsi szállodában kanyaróba esnek.[83]

[78] Mikolik írja: Feri olyan, mint egy sphynx.
[79] A gyermekszív rejtelmei.
[80] 1879-ben kelt francianyelvű levélben.
[81] Józsa francia levele 1879. ápr. 23.
[82] Józsa levelei több ilyen esetről emlékeznek meg.
[83] Mikolik adata.

A testileg, szellemileg jól fejlődő gyermekekben nagy örömük telik a szülőknek, kik *egymás iránt érzett mély vonzalmukat éltük fogytáig* megőrizik. 1882-ben így tesz erről az érzelméről tanuságot Vigyázó feleségéhez írt egyik levelében: «Szívbéli gyönyörűséget okoz, hogy elmondhatom neked, mennyi boldog napot tölthettem oldalad mellett, legyen ez a nap folyvást meghittebb, kedvesebb, drágább évek multával, mit együtt fogunk még tölteni, — legyen a kölcsönös tiszteletnek megemlékezésében egyesítve azzal a szeretettel, amelyet én mindig meg akarok őrizni. Adjon Isten nekünk fokozott boldogságot, kedves, jó gyermekeink sikerében szeretetünk által, mely mindig erősebb kötelékkel csatol egymáshoz bennünket.»[84]

Ha az édes otthontól távol kell lennie, nehezen várja a híreket Vigyázó Sándor. Mivel tudja, hogy feleségének terhire esik az írás, megbízza egyik alkalmazottját, hogy gyakran táviratozzon. Ha késik a távirat, még inkább, ha elmarad: *aggodalom* gyötri. «Schmiermand-ra nagyon haragszom», — írja feleségének — «hetekkel ezelőtt azt az utasítást adtam neki, hogy amint Te Pesten leszel, naponként táviratozzon és írjon. Ez utóbbit meg is teszi, de tegnap nagyon későn táviratozott s csak akkor, mikor ezt rajta követeltem; ma mégis újra nem kapunk távirati értesítést s így egész nap hír nélkül nagyon nyugtalanok vagyunk, mit Te, kedves Zsuzsi, képzelhetsz is.»[85]

[84] Bátya, 1882. június 8. «Es reicht mir zum Herz Vergnügen Dir sagen zu können, wie viele glückliche Tage ich an deiner Seite zugebracht — es soll sich dieser Tag stets freundlicher, lieber und teuerer gestalten im Laufe von den Jahren, die wir noch leben werden — in der Erinnerung der gegenseitigen Achtung vereint mit jener Liebe, die ich Dir immer bewahren will. — Gott gebe uns ein erhöhtes Glück in den Gedeien unserer lieben guten Kinder — durch ihre Liebe durch sie werde auch stets fester ein Band, das wir geschlossen.»

[85] Bécs, 1886. dec. 3. «Auf Schmiermand bin ich sehr böse, ich habe den Menschen schon vor Wochen die Instruction gegeben, dann wann Du in Pesth sein wirst täglich zu telegrafieren und schreiben, das letztere thut er — aber gestern telegrafierte er recht spät, nachdem ich ihn darum aufgefordert — und heute bekommen wieder keinen Drahtnachricht und somit sind wir den ganzen Tag ohne Nachricht — und recht unruhig — das könntest Du, liebe Susi auch denken.»

Podmaniczky Zsuzsánna életében is — fején ősz atyja áldásával, a szerető, gyöngéd férj, ragaszkodó, kedves gyermekek körében — *elkövetkezett az a boldog idő,* melyről a költő dalol:

«Öröm nélkül nem mult el soha még
A szivek ifjúsága.
Rejt csöppnyi mézet a jóságos ég
Minden virágba!»[86]

* * *

A *Vigyázó fiúk* — mint afféle fúvószéltől is óvott, gazdag, úrigyermekek — *sohasem jártak nyilvános iskolába.* Feri — bár jól megtermett, épkézláb fiúcska volt — már betöltötte a hetedik életévét, mikor tanulásra fogták. Nevelője — Győry Vilmos ajánlatára [87] — *Mikolik Kálmán* lett, ki abban az időben a Deák-téri ág. ev. elemi iskola II. osztályának tanítója. Mikolik azután a család teljes bizodalmát kiérdemelvén, majd félszázadot töltött körükben.[88] Mindjárt az *első találkozás* a tanító és tanítvány viszonyát helyes mederbe tereli, mert az édesapa — összeismertetvén őket — ezt az utasítást adja fiának: «Amit nevelő úr mond, fogadd úgy, mintha én mondtam volna!» Azután — homlokon csókolva fiát — távozik s magukra hagyja őket.

Az édesmama sokszor benyit a pesti palota kis, udvari, tanulószobájába, hogy fia, később fiai (Sándor 1882 őszén kezdte az iskolát) előmeneteléről tudakozódjék. Vigyázó Sándor ritkábban jöhet, de ha megjelenik, mindig van egy-egy biztató szava: «*Úgy tanuljatok, hogy vagyon nélkül is megállhassatok* az életben!» A két, komoly, törekvő fiú meg is fogadja ezt a tanácsot. Szelíd, könnyen kezelhető természet mind a kettő. Évtizedek alatt egyetlen esetet tud Mikolik,

[86] Vargha Gyula utolsó verse, melyet 1929. márc. 30-án írt be jegyzőkönyvébe, hogy aztán másnap — husvét vasárnapján — betegágyába feküdjék, melyből nem kelt fel többé.

[87] Előbb Luttenberger Ágostot ajánlotta, ki azonban elvből nem vállalta a megbízatást, nem akarván elkényeztetett nagyúri fiúkkal bajlódni.

[88] Mikolik Kálmánnak a M. T. Akadémia birtokában levő kéziratos megemlékezései képezik a Vigyázó fiúk tanulmányaira vonatkozó főforrásomat.

hogy Feri szembeszállt édesanyja parancsával, lábával dobbantva: Nem![89]

Tanulásuk első három-négy esztendejében *csak magyarul* beszélnek a gyermekek. Ezután Mikolik Kálmán fokozatosan bevezeti őket a *német társalgásba;* míg a *francia nyelvet* a nyári vakációban Vácrátóton vagy Keresztúron a melléjük fogadott, kis, *francia fiútól játszva* sajátítják el.[90]

Mikolikot a szülők óránként egy-egy forinttal honorálják. Minden óra végén tanítványai levélbe zárt utalványt nyujtanak át, mit azután harmincával vált be.[91]

Feri, Sándor egyformán *szorgalmas* és *lelkiismeretes;* de ami az idősebbnek fejtörést okoz, azzal az ifjabb egy hallásra, játszva végez s félannyi idő alatt éppen olyan jól tudja, mint bátyja.[92]

De *Feri* sem akar öccse mögött elmaradni; sarkalja a *rendkívüli ambíció* és páratlan kötelességtudás. «Feri türelmetlenül várja a tanítót és tanulni akar, folyton csak tanulni» — írja az édesapa Bécsből feleségének.[93]

Mikolik az elemi iskola minden tárgyát tanítja, az I. osztályban — protestáns létére — még a r. kath. hittant is. Igaz, hogy nincs is emiatt kis tanítványa első bizonyítványában hittani osztályzat.[94]

A nevelő, ha szép idő van, sétál a fiúkkal s magyarázza a látnivalókat előbb magyar, majd később német nyelven s vigyáz testi és lelki épségükre.[95]

Feri első vizsgáját — az I—II. osztály anyagából, mit egy esztendő alatt sajátított el — 1882-ben a Károly-körúti lakás szalónjában teszi le Falvay Antal igazgató elnöklete alatt. Az egész Vigyázó-család összegyűl ott erre az alka-

[89] Mikolik.

[90] [91] [92] Mikolik adatai.

[93] 1886. dec. 11. «Feri erwartet mit Ungeduld den Lehrer und will lernen und stets nur lernen.»

[94] A tanév elején egyetlen hittanórát adott egy franciskánus barát s egyet L. hitoktató Ferinek, de mivel azzal bíztatták, hogy protestáns voltuk miatt elkárhozó anyjáért és nénjéért imádkozzék — az édesapa — nem akarván türelmetlenségre taníttatni fiát — szakított velük. Felesége különben fiaival naponként imádkozott s keresztvetésre is szoktatta őket. (Mikolik adata.)

[95] Mikolik

lomra. Első hittanvizsgáját pedig a belvárosi apátplébános előtt állja ki.[96]

Hogy feljutnak a fiúk a *gimnáziumba,* Mikoliktól már csak a német nyelvet tanulják. Ettől kezdve — elég gyakran változó — *szaktanárok* vezetése alá kerülnek. Huzamosabb ideig tanítja őket egy Szuchy nevű tanárjelölt. Mennyiségtantanáruk Ráth Arnold, majd a kitünő Baumgartner, ki Sándor agyvelejét szivacshoz hasonlítja, melynek korlátlan a befogadóképessége. A szónoklattan tanítását pedig Papp Károly ref. lelkész vállalja.[97]

A fiúk *magánolvasmányai is* komoly, jóirányúak. Feri 1886. május 6-án ezt írja atyjának Bécsből: «Délután «Derék férfiak» és «Munka bajnokai» c. könyvekből olvastam».[98]

Feri az I. osztályból a *mintagimnáziumban* vizsgázik, a II.-ból a *piaristáknál,* míg a III. osztálytól kezdve az *evangélikus gimnáziumban.*[99]

A *zongorázásban* különösen Sándor tesz szép előmenetelt. Nagy zenebarát lévén, kedvéért Feri is gyakran eljár az Operába.[100]

Feri érettségije kitünően sikerül; jelesen érik. Csak a német nyelvből (mi mindig nehezebben ment neki a franciánál) van jó osztályzata. Szülei boldog büszkeséggel hallgatják fiuk értelmes, szép feleleteit.[101]

Sándor ragyogó szelleme, mély tudása érettségi vizsgáján is teljes mértékben érvényesül; valósággal *remekel a vizsgán.* Három latin szöveget is azzal ad vissza, hogy már fordította. Bizonyítványa minden tárgyból jeles.[102]

Feri — apja tanácsára — 1892. őszén a *budapesti tud. egyetem jogi karára* iratkozik be. Itt sem tagadja meg

[96] Ki azonban meglehetős rideg hangon hagyta meg az apának, hogy fiait vasárnaponként misére küldje, továbbá gyónni és áldozni. Ezért Vigyázó más vallástanárt keresett. (Mikolik.)

[97] Mikolik.

[98] Családi levéltár.

[99] A mintagimnáziumban a földrajztanár a gleccserekről olyan behatóan faggatta Ferit, hogy átpártoltak a piaristákhoz. Itt meg a latin tanár hozta zavarba hangos, goromba megjegyzéseivel. Ekkor szegődtek az evangélikus gimnáziumhoz, hol aztán mindkét fiú kitartott. (Mikolik.)

[100] [101] [102] Mikolik adatai.

önmagát: hűségesen látogatja az előadásokat, jegyez és kollokvál. Egy alkalommal, hogy hamarább túlessék rajta, — Sághy professzor tanácsára — Bojári előnévvel jelentkezik, mert a tanár névsor szerint kérdezi a jelölteket.[103] Vizsgáira lelkiismeretes kötelességtudással készülvén el, *szigorlatait kitüntetéssel* teszi le.[104]

A jól tanuló *fiúkat szüleik ajándékokkal* jutalmazzák. Amikor Feri a VI. osztályt, Sándor a IV.-et végezte, szép *ponnyfogattal* lepik meg őket. Örömük rendkívüli; bejárják vele a főváros környékét, Mátyásföldet, Zugligetet stb. Gyakorlott kocsis mindig volt velük s ennek vezetése alatt jól megtanulják a hajtás művészetét is, mely a már akkor is eléggé forgalmas fővárosban, nem volt kis dolog. Édesapjuk is velük van rendesen; de ha ő nem mehet, Mikolik helyettesíti.[105]

A ponnykat hamarosan szép *hátaslovak* követik. Lovagolni együtt tanulnak Józsával a Nemzeti Lovardában. Pest utcáin szabadon hajthatnak, de — atyjuk parancsa szerint — nyeregben nem hagyhatják el a fedett lovardát. Rátót és Keresztúr azonban nyitva áll előttük.[106] Ez időben a rátóti istállóban öt hátasparipa prüszköl. 1893-ban Vigyázó sürgősen keres ügyes lovászt, mert az istállófiúk nem tudják a tüzes lovakat lovagolni.[107]

* * *

Vigyázó Sándor, mint ismert, gazdag ember, állandóan ki van téve a koldusok ostromának. Egyik-másik nem átal a zsarolás és megfélemlítés eszközéhez folyamodni. De Vigyázó nem ijed meg egykönnyen s az ilyeneket rendőrkézre adja. Az effajta levelek néha a kómikum határán mozognak.

Vigyázó figyelme minden aprólékos dologra kiterjed.[108] Titkárjának[109] adott utasításai közt szerepel többek közt:

[103] [104] Mikolik adatai.

[105] [106] Mikolik adatai.

[107] Vigyázó levele, 1893. nov. 9.

[108] 1893-ban Bleyer kötélkereskedőnek azért mondja fel az üzlethelyiséget, hogy díszesebb bolt jöjjön házába. (Grúz titkárhoz intézett levele V. S.-nak.)

[109] A 80-as években Geöcze István, a 90-es években Grúz a titkár.

házjavítás, festés, boltbér, bútor, házmester, cselédbér, különböző mesteremberek, adó, számadások, bank, csekk, cselédfogadás, terményértékesítés, vásárlások, páholybérlet stb., stb. ügyek.[110] Vigyázó *szigorú, pedáns* gazda, ki pontosan

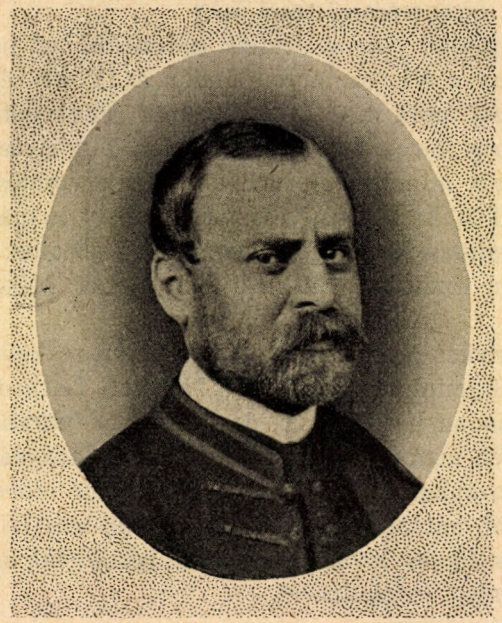

VIGYÁZÓ SÁNDOR

megköveteli a magáét. Alapjábanvéve igen *takarékos, mégis nagy házat visz.* Jószágigazgatója Darányi Béla, ügyvédje Darányi Kálmán. Darányi Ignác orsz. képviselő is — olykor-olykor — jogi tanáccsal szolgál neki, meg érdekesen referál a főrangú társaságról.[111]

Vigyázó az *előkelő összeköttetésekre* súlyt helyez. 1885. január 22-én elnyeri a *cs. kir. kamarási méltóságot,* (február 5-én Nyáry Adolf altábornagy avatja fel) [112] mellyel a tár-

[110] Eredeti levelei titkárjaihoz.

[111] Pl. 1886. aug. 16. és szept. 15-ről.

[112] Kamarási ősfáját — mely a családi levéltárban — aláírták Kazy József, Kvassay Ede, Dessewffy Kálmán és Tabódy József kamarások.

sadalmi életben jelentékeny előny jár. 1895-ben a Pestvármegyei Szabadelvű Párt társelnökké választja, részvénytársaságok hívják elnöki székbe. Vigyázó a formákat pontosan megtartja; nem akarja, hogy bárki is váratlanul lepje meg nyaralás közben. Titkárjának szoros kötelességévé teszi, hogyha látogató közeleg, táviratilag tudassa vele.[113]

Házában, bár sok vendég megfordul,[114] különös barátságban senkivel sincs. *Feleségének* ellenben van néhány *bizalmas barátnője;*[115] ezek közül egyike a legjobbaknak: Rudnay Józsefné, Veres Szilárda. A meleg viszony akkor szövődik közöttük, mikor Vigyázóné Vácrátótra kerül, mert Rudnayné lakóhelye Váchartyán (meg a Nógrádmegyei Vanyarc).

«Élvezd a látnivalókat teljes élvezettel», — írja Rudnayné a bárónőnek Bécsbe — «az aggodalom egy pillanatra se vonja be felleggel egednek derűjét».[116] «Szeretett, legjobb barátnőm... barátságom, szeretetem hűsége irántad örökre változhatatlanul él szívemben».[117] «Lehet-e szorosabb kötelék, mint amelyet a szeretet, a barátság fűzött? Mi képes hatalmasabban *közellé* tenni, ami különben távol lenne. Nemcsak a nagy szellemek, de a szerető szívek is találkoznak».[118] Igen, találkoztak s nem is akarják többet egymás kezét elereszteni. «Újabb, nagyszerű akvizíciótok hírére aggódom», — írja Rudnayné — «hogy szomszédunkból (Rátótról) az majd elcsal. Nyugtass meg!»[119]

* * *

[113] 1893. okt. 28-i levele.

[114] Gr. Tisza Lajos, gr. Apponyi Albert, br. Podmaniczky Frigyes, Horthy István, Bárczay Ödön, gr. Szapáry István, Justh Zsigmond, gr. Pálffy, gr. Hunyady, gr. Bissingen, gr. Benyovszky, br. Apor, br. Prónay, Szent-Iványi, Bay stb. családok tagjai.

[115] Gr. Rhédey Lajosné Kozma Ida, br. Gerliczy Bódogné gr. Kornis Lujza, Lónyay Flóra, gr. Wass Hortenzia, gr. Szapáry Istvánné gr. Ráday Borbála, Balogh Istvánné László Anna, gr. Ráday Gedeonné Pergen Philippina grófnő. Barátnői még: Muslay Sándorné, Máriássy Andorné, Patay Ferencné, Földváry Elekné, Földváry Elemérné stb.

[116] 1879. ápr. 22.

[117] 1880. júl. 23.

[118] 1880. aug. 30. «Nicht nur grosse Geister, auch liebende Herzen treffen sich.»

[119] 1880. aug. 31.

Józsa közben *nagy leánnyá serdül.* Az ő kedvéért a szülők mind *nagyobb házat* visznek, *állandó páholyt* tartanak az Operában, Nemzeti Színházban s egyre-másra kötik a *sok előkelő ismeretséget.* Ostende, Scheweningen, Ems s a csehországi Teplitz fürdőkben, hol gyakran megfordulnak, mindig a *legfényesebb szállodákban* laknak s különszobát tartanak minden családtag számára. Sokat utaznak s megfordulnak Párizsban is. Józsának egyik mulatsága Bécsben, hogy elhozza a nagymamától — özv. Vigyázó Antalnétól [120] — a Góthai Almanachot s kikeresi benne a társaságnak, főleg új ismerőseinek családi adatait.[121]

Az 1886—88-as években a *bécsi Sacher-szálló* a család fő-tartózkodási helye s Vigyázó Sándor fényes estélyein ott van az arisztrokrácia minden számottevő tagja.[122] Báli meghívóikat — ezekből sokat őriz a családi levéltár — mind a dombornyomású, színes, házassági címer díszíti. *Főcélul* azt tűzik ki a szülők, hogy kedves, művelt *Józsa leányukat* necsak jól, hanem *előkelően és fényesen házasítsák ki.* Még két évvel előbb ezt írja ugyan egy vagyontalan leánykérő apjának: «Leányunkat eddig gyermek gyanánt kezeltük. Ha megnő, szíve szerint választhat s a vagyontalanság nem akadály».[123] Most mégis — úgy tetszik — fő szempont nem a szív igaz vonzalma, hanem az előkelő összeköttetés.

A bécsi fiatalság tömegesen tódul a gazdag örökösnő köré. Vigyázónénak ezt írja egyik barátnője: «Annyira zaklatnak, hogy mutassam be őket nálatok, hogy sokszor azt sem tudom, mit feleljek».[124] Kandó Ilona levele szerint Józsának «egy szép s minden tekintetben kitünő herceg udvarol».[125] Gr. Szapáry Istvánné ezt írja: «Hallom, hogy igen fényes házat viszel s boldogítod körödet ünnepélyeiddel.

[120] Ki meghalt Bécsben 1892. január 13., eltemettetett férje mellé Budapesten a ferenciek templomában.

[121] Józsa levele, 1886. dec.

[122] Többek közt hg. Fürstenberg, gr. Castell-Rüdenhausen, gr. Kleist, gr. Clary, gr. Gyürky, gr. Zichy, gr. Buretti, gr. Bubna, br. Vaerst, br. Vietsch, br. Bornemisza, gr. Reuber stb. stb.

[123] Válasz br. P. Á. levelére, 1884. dec. 13.

[124] N. Claudia levele, 1887. január 20.

[125] 1886. dec. 4.

Hallom, hogy Józsa nagyon tetszik s már több szép, fényes nevet hozott ide a fáma, kik lábainál vannak... Ez a jó, kedves, szende kisleány szíve szerint legyen boldog!»[126]

Jönnek tömegesen *udvarlók* s *kérők;* velük kapcsolatban — mint ilyenkor történni szokott — az intrikák és névtelen levelek: «Józsát nem veheti el gr. G., mert apja már mást szánt neki s az ifjú grófnak nincs magánvagyona.» stb.[127]

Végre sok közül egy előkelő mágnás ifjúra, gr. *Kinsky Ernőre esik a választás.* Megtörténik a fényes kézfogó s 1888 tavaszán megkezdődnek a nagy *esküvői előkészületek.* A legelső bécsi cégeknél hatalmas bevásárlásokat tesznek.[128] hogy a kelengye minél pompásabb legyen.

1888. június 5-én maga a bécsi érsek áldja meg a főúri nászt[129] s az ifjú pár Angliába indul nászútra. Józsa Londonból több levelet és táviratot küld szüleinek, kik akkor éppen a belga tengerparton tartózkodnak. A fiatal menyecske azonban nem boldog; nem értik meg egymást. Ki a szíveket vizsgálja, adhatna számot, hogy ment végbe lelkükben a teljes elhidegülés.[130]

«Megcsalt a szívem dobogása,
Mikor először láttalak.
Lehet, szemed sugára vett meg,
Lehet, pirosló ajakad...
De én másnak gondoltalak.»

(Szabolcska Mihály.)

Érthető, hogy a bárónő anyai szívén leánya boldogtalansága mély sebet üt, hiszen magát is vádolhatja talán némileg, miért nem volt körültekintőbb. Nagy megkönnyebbülés lehetett, mikor másfél év mulva a törvényszék hiva-

[126] 1887. január 25.

[127] Névtelen levél, 1885. június 5.

[128] M. Jaegermayer, Kramer és Neumann, G. E. Spitzer, Mme Schlesinger, Mme Laendler, Fr. Hartung, W. Meyer, J. Winkler, Th. Gunkel, C. Breyer cégektől szerzik be a hatalmas kelengyét. Több díszöltönyt Párizsból és Bruxellesből rendelnek. (Családi levéltár.)

[129] Melyről a Neue Freie Presse híradását átvették a budapesti lapok. V. ö. Darányi Ignác levelét, Budapest, 1888. június 11.

[130] Ami azonban nem is tartozik szorosan tárgyunkhoz.

talosan is felbontja a házasságot s Józsa ismét szabaddá lesz.

Az *édesanya* bánatában *vigasztalást* találhat szépen növekvő, kedves, okos, derék *fiaiban. Mit sem sejtett* még arról az *iszonyú csapásról,* mely sötét szárnyával immár feje felett lebegett, hogy *ne csak boldogságát zúzza* tökéletesen össze, hanem — teljesen váratlanul jött — pörölycsapásával *lelki egyensúlyát* is megbillentse.

V. FEJEZET.

Emsi fürdőzés. Sándor betegsége, halála. A temetés. A lesujtott család. Az új, pompás mauzoleum. Sándor emléke. A szenvedések gyümölcse: alapítványok és adományok. Grófi méltóság. Társas élet. Kérők. Gr. Bolza Pál. Az esküvő. Józsa grófnő Szarvason. Feri tanulmányai. Királygyűrűs doktor. Anya és fia.

Vigyázóék — nagyurak módjára — gyakran járják az *előkelő fürdőket:* betegségükben gyógyulást, maguknak, főleg gyermekeiknek szórakozást keresvén. A rajnamenti *Ems* különösen *kedves tartózkodási helyük.* Ezt a vonzó német fürdőt a bárónő még abban az időben szerette meg, mikor hű életepárjával megismerkedett, *1894. nyarán* is ellátogat oda az *egész család:* a szülők és a három gyermek. A fürdő jó, az idő kellemes, a park árnyas és jól gondozott, a szálloda kényelmes, a társaság előkelő, disztingvált: olyan könnyűnek, boldognak érzik magukat. Ekkor csap le rájuk *váratlanul* — mint derült égből a villám — a *megrendítő katasztrófa. Sándor,* a család szemefénye — ki csak imént tett kitüntetéssel érettségi vizsgát — egyszer csak heves gyomorfájdalmakról kezd panaszkodni s a rögtön előhívott fürdőorvos — a szülők rémületére — *vakbélgyuladást* állapít meg. A beteget azonnal ágyba fektetik, próbálják gyógyítani, de nem sikerül [1] s bár láza nincs, a görcsös fájdalmak egyre fokozódnak. Pár nap mulva kijelenti az orvos, hogy a fiú életét csak *sürgős műtét* mentheti meg. Erre Marburgból egy *sebésztanárt* hozatnak, ki a szálló asztalán *megoperálja* a beteget. Gyógyulás helyett azonban Sándor *állapota* ezután még rosszabbra fordul. *Wiederhofer* bécsi udvari orvos, kit a kétségbeesett szülők *konziliumra* hívnak,

[1] A makacs székrekedést hideg beöntéssel akarja a fürdőorvos megszüntetni s ez — úgy látszik — bélgyuladást idézett elő. (Mikolik.)

nagy fejcsóválás közt — a műtétre célozván — a következőképen nyilatkozik: «Még huszonnégy óráig várhattak volna!»[2] E szavak az édesanya szívét éles tőr gyanánt járják át s benne élte fogytáig tartó égő sebet okoznak.

A *halál* már ott leselkedik a betegágy mellett s a kétségbeesetten vergődő *család karjai közül* augusztus 21-én *kiragadja* legdrágább kincsüket: *Sándort.* Augusztus 22-én kapja Mikolik Feritől a megrendítő táviratot: «Egyetlen öcsém kiszenvedett.[3] A különben is gyengeidegzetű, fiát bálványozásig szerető *édesanya* valósággal *összeroskad* a csapás súlya alatt; a megrendült *gyermekek tanácstalanul* állnak s az *édesapára* hárul a súlyos feladat, hogy *ereje megfeszítésével,* tegye meg a szükséges intézkedéseket. Drága fiukat nem hagyhatják idegenben; *örök nyugovóra* várja porait a honi föld, a *rákoskeresztúri családi kripta* s az öreg — kilenc esztendeje pihenő — nagyapa, ki míg élt, annyira tudott gyönyörködni az édes gyermek testi, lelki rendkívüli fejlődésében.

Sándor hideg testét koporsóba zárják tehát, melyet — Emsben nem találván elég nagyot — Kölnből hozatnak.[4] Megszerzik a hatósági engedélyt s *elindul a bús menet — hazafelé.* Mit szenvedett az édesanya ezalatt, elképzelni talán lehet, de leírni: nem. Münchenben olyan erővel lepi meg a fejfájás, hogy továbbutazásra képtelen. Az édesapának nagy fáradságába kerül, hogy a koporsó szállíttatását is huszonnégy órára megszakíttassa.[5] Végre hazaérnek s a keresztúri kastély nagytermében ravatalozzák fel s onnan viszik[6] a park felett elterülő temető *régi, családi kriptájába.* Hogy mit bír ki egy gyenge, törékeny test, mutatja a bárónő, ki — bár maga sem hitte volna — túléli e szörnyű csapást, részt vesz a temetésen, igaz, hogy férjének és leányának támogatniok kell, hogy térdei fenntarthassák roskadozó testét. *Vigyázó* — bár az ő szívét is kínok marcangolják — *hősileg viseli magát.* Neki — ki nem régen még boldog büsz-

[2] «Sie hätten noch 24 Stunden warten können.» (Mikolik.)
[3] Mikolik.
[4] Ugyanott.
[5] Ugyanott.
[6] 1894. szept. 1-én. (Rákoscsabai r. kath. anyakönyv. V. 38.)

keséggel emlegette, hogy őseivel ellentétben *két fia* van[7] — íme «*elkeseredett szívvel s a legmélyebb fájdalommal*»[8] kell jelentenie, hogy: most már csak *egy maradt.* A rákoscsabai és a kegyúri templomokban tartott engesztelő szent miseáldozatok ünnepélyes énekét a porba sujtott család fuldokló zokogása kíséri. Egyedül az édesapa tud uralkodni magán, hogy senki ne lássa, mi játszódik le keble mélyén. A *kötelesség diadalmaskodik* érzelmei felett. Kétségbeesetten vergődő feleségében neki kell tartania a lelket!...

A szeretett lény elköltözött a jobb hazába, hol nincsen fájdalom s onnan se' könny, se' emberi erőfeszítés vissza nem hozhatta. De a *változhatatlanba* a boldogtalan *édesanya nem tudott belenyugodni. Miért* kellett fiának viruló fiatalon itthagynia az életet? *Kit terhel* a felelősség? Vádolja önmagát és másokat. Elképzeli s hamarosan megdönthetetlen meggyőződéssé válik benne: Ha *Mikolikot* — ki mindig a fiúval szokott lenni, míg őt és leányát a társaság leköti — *nem hagyja otthon,* nem hal meg Sándor, mert *nem eszi* azt a bizonyos *krémet,* minek az asszony az egész betegséget tulajdonította. *Miért bízott* a fürdőorvosban; miért engedte fiát *megoperáltatni?*[9] *Szörnyű vádaknak* érezte önmaga ellen. Az *önvád* pedig a legmarcangolóbb. Túlfínomodott lelkiismerete kiáltotta fülébe: Kinek legdrágább, az vigyázott volna rá! *Felzaklatott képzelődése* elhitette vele, hogy: nem teljesítette anyai kötelességét! Mea culpa, mea maxima culpa! — *Rémes gondolatok;* képesek őrületbe kergetni az embert. A *képzelet* azután tovább szövi játékát, mely azonban legkevésbbé sem játék már, éles, *kétélű tőr,* melynek *szúrása velőkig hatol.* Fiát nem a vakbélgyuladás ragadta el: az édes gyermeket megmérgezték; az orvosok összejátszottak meggyilkolására stb.[10] E borzasztó agyrémek *kínszenvedéssé* teszik aztán *a szegény asszony életét,* ki megzavarja vele hozzátartozói nyugalmát is. *Bús gondolatok* nyűgözik le ettől kezdve a bárónő egész valóját. Egyet-kettőt

[7] Mikolik.
[8] A gyászjelentés szavai.
[9] Mikolik adatai.
[10] Mikolik.

papírra vetve segítségünkre sietnek e sorok, hogy belepillanthassunk e holtig gyászoló, sebzett lélek szomorú világába. Úgy érzi, hogy már csak teste él:

«Minden ember számára van az életben egy pillanat, mikor *lelke meghal;* ennek semmiképpen sem szükséges annak az időpontnak lennie, mikor *testileg* meghal.»[11]

Vesztett boldogsága jár akkor is eszében, mikor ezt írja: «Először mindent forrón *megragadunk,* aztán végül mégis *elereszt jük.* Éltem alkonyán állok.»[12]

A bánattal vértezett anyai szívről a vigasztalás sugára tehetetlenül pattan vissza:

«Ha a nap leszállt s a lélek a fényből eltűnt, kis győzelmeink szegényes sugarai nagyon elégtelen kárpótlást nyujtanak az elvesztett dicsőségért. *Boldogság és megelégedettség gyenge palánták,* csak kedvező feltételek közt virágzanak s nem fejlődnek *halotti lepel árnyékában.* Ha a *szív halott,* legyenek bár győzelmeim bármi fényesek, jutalmam bármi nagy, nem kárpótolhatnak a súlyos, visszahozhatatlan veszteségért.»[13]

E világ minden kincseivel s maga az élet nem érték többé — fia halála óta — számára. *Halálvágy lepi* meg, hogy követhesse drága Sándorát. Bánatában így jajdul fel: «Nem értik mennyit és mennyire szenvedek!»[14] Reménykedő örömmel állapítja meg, hogy a találkozás boldog órája nem is lehet már messze, mert: «akiből az *élet szeretete kivesz,* azt

[11] «Es gibt für jeden Menschen einen Augenblick im Leben, wo seine Seele stirbt; dies braucht keineswegs der Zeitpunkt zu sein, wo er körperlich stirbt.» Vigyázóné sajátkezű feljegyzése.

[12] «Erst alles heiss umfassen, und endlich doch verlassen. Am Abend meines Lebens stehe ich.» Vigyázóné sajátkezű feljegyzése.

[13] «Wenn die Sonne untergegangen und die Seele aus dem Lichte geschwunden, bilden die ärmlichen Strahlen unserer kleinen Siege einen sehr ungenügenden Ersatz für die entschwundene Herrlichkeit. Glück und Zufriedenkeit sind zarte Pflanzen, die nur unter günstigen Bedingungen blühen. Sie gedeihen nicht im Schatten eines Leichentuches. Wenn das Herz todt ist, vermögen meine Triumphe, wie glänzend sie auch sein mögen, vermag mein Lohn, wie gross er auch sei, für den schweren unwiederbringlichen Verlust nicht zu entschädigen.» V. S.-né sajátkezű feljegyzése.

[14] V. S.-né sajátkezű feljegyzése.

már megérintette a *halál hideg keze*».[15] Már ceruzával, hevenyészve, saját *sírfeliratát* is megfogalmazza: «Itt nyugszik *a világ legboldogtalanabb asszonya*. Mert én egyetlen boldogságomat, égi angyalomat, ki hajnalfakadásom volt, oly korán elvesztettem. Végre Isten megadta nekem az örök nyugalmat.»[16]

Szomorú, melanchólikus *költeményekben* tud csak gyönyörködni s úgy látszik, kedves olvasmánya volt *Endrődi Sándornak* a következő — papírlapra kijegyzett — bánatos, de égi vigasztalást kereső verse:

«Az élet bús, az élet szomorú,
Tövisből készül itt a koszorú,
Bolyongunk síró pusztaságon át,
Ködben, viharban, mind tovább, tovább.
Utunkra csak egy kis csillag ragyog —
Viraszszatok és imádkozzatok.

Az elme véges, Isten végtelen,
Ő az erő, az ember félelem,
Nem láthat át rejtélye fátyolán,
Vagy egykor, a halál után, talán...
De majd, ha ott kell állanunk, ha ott...
Viraszszatok és imádkozzatok.»[17]

* * *

A temetés után is *Keresztúron* marad a boldogtalan édesanya — nem tudván megválni fia hamvaitól. *Vigyázó* meg éppen azért *szorgalmazza* a *Budapestre* menetelt, hogy feleségét az új környezet kissé kizökkentse bánatából. A férj sokáig hiába sürgeti a beköltözést; csak október végén sikerül nejét rávennie, hogy a fővárosba jöjjön, de akkor sem haza, hol «minden tárgy a drága fiúra emlékezteti»,[18] csak a *Hungária szállodába*. Egy teljes hónap beletelik, míg végre

[15] V. S.-né sajátkezű feljegyzése.

[16] «Hier ruht die unglücklichste Frau der Welt. Denn ich habe mein einziges Glück, mein Himmelskind, meine Morgenröthe so früh verloren. Endlich gab mir Gott auch die ewige Ruhe.» V. S.-né sajátkezű feljegyzése.

[17] Vigyázó-levéltár. Nem a bárónő kézirata.

[18] Mikolik.

hajlandó az asszony a *Károly-körúti palotába belépni.*[19] Azonban felejteni nemcsak nem tud, de még enyhületet sem talál sebére. Hogy sajgó szívét nyugtatgassa: valósággal *kultuszt* kezd az *elköltözött emlékére.* Elrakja összes holmijait, könyveit, mindent, mit a drága kéz érintett. Lakása tele van Sándor fiáról készített képekkel és szobrokkal. Ereklye-tárgyait annyira félti, hogy még Feri fia is hiába kér egy olyan könyvet, mely Sándor tulajdona volt, pedig ha nem kapná meg, — sajátkezű széljegyzetekkel lévén tele, — egy egész hónappal elmaradna tanulásában. Józsának kell közbelépnie Feri érdekében, ezzel a nyomós érvvel, hogy: «a mi szegény angyalunk is így óhajtaná».[20]

Lelki gyötrelmei okozzák, hogy a grófné [21] *világgyűlölővé* válik. *Bizalmatlan* mindenki iránt, főleg cselédjeivel szemben. Atyja természete feltámadván benne, élelemmel, fűtőanyaggal *rendkívül takarékosan* bánik, amit aztán alkalmazottjai igen rossz néven vesznek tőle. Folyton zárkózik, — akárcsak valamikor Podmaniczky János, — a kamrakulcsot ki nem adná kezéből. Télvíz idején aztán ebből sok betegsége származott. Leánya így ír erről: «Az influenza a szerencsétlen speiz miatt van, kérlek, míg jobban nem leszel, ne menj ki, vagy legalább fűttesd a folyosót».[22] «Kérlek, ne járj a speizba» — óvja leánya. — «Ida rendes nő, szívesen megteszi helyetted. Te néha órákig állsz kinn».[23]

Vigyázóné saját *szobáit is zárva tartja.* Mikor Vácrátótra várják, leánya azt írja neki: «Szobáidat kiszellőztetjük, de zárva vannak.»[24] Ha a szúnyoghálót leszedik a rátóti kastélyban s üvegablakkal cserélik fel: Ferinek kell Budapestről, édesanyjától a kulcsokat beszereznie s azokat újra visszaszármaztatnia.[25] A grófné sok régi ruhát, fehérneműt gondosan ládákba zárt, hogy hátha szükség lesz még

[19] Ugyanott.

[20] Józsa levele: Szarvas, 1895. december 16.

[21] Férje 1895-ben grófi méltóságot nyer.

[22] Szarvas, 1905. február 3.

[23] Szarvas, 1905. január 26.

[24] Vácrátót, 1900. július 22. «Deine Zimmer werden gelüftet, sind aber versperrt.»

[25] Feri levele anyjához, 1902. szept. 27. és 1903. okt. 10.

rá. Sokszor megtörtént, hogy a vászonnemű az állásban megavult, a selyem szétesett, a posztót megette a moly s így senki sem vehette hasznát.[26]

Vigyázó Sándorné Vácrátóton ritkán fordul meg; rendesen a fővárosban lakik. Több éven át még Keresztúrra sem megy nyárra.[27] Mikor azonban ott hosszú távollét után megjelenik, *rendkívüli emlékezőképességével* bámulatba ejti házanépét. Pontosan tudja, hogy az éléskamra melyik polcán, vagy melyik zugában milyen és mennyi élelmicikk található. Sajnos, hogy a pörkölt kávé kivételével az legnagyobbrészt mind megromlott.[28]

1906 nyarán azután Vigyázóék *átépíttetik* a *vén keresztúri kastélyt,* új mansard-tetőt tétetnek rá s a főépületet díszes oszlopcsarnokkal látják el.[29] Zmeskáll Zsigmondné Kosztolányi Matild — a grófné unokatestvére, ki valaha sok jó napot látott a kastélyban — nagy elismeréssel szól az átalakításról: «Hálásan köszönöm, hogy e gyönyörű helyen tölthetjük a nyarat. Sokkal szebb, mint régen volt».[30]

Hiába; nincs az a földi paradicsom, hol a szenvedő anya — fia nélkül — jól érezné magát, pedig gyógyítására és vigasztalására *hozzátartozói* minden lehetőt megtesznek. Megható figyelemmel bánnak vele s *gyöngédségük* igazi nemes szívre vall. «Édes, jó Mamim, sokszor kértem» — írja Feri, — «hogy tegyen valamit egészségéért s *idegeit gyógyíttassa;*»[31] «forduljon Kétlyhez s használja annak fejfájás elleni szerét».[32] «Kérem, ügyeljen magára s ne hanyagolja el baját» — írja Józsa [33] anyjának, kinek ideges-természetű kiütései kiújultak. «Igyék csízi vizet» — kérleli más alkalommal.[34] «Ami a maga idegeit illeti, édes jó Mamiczám, én iga-

[26] Zmeskáll Erzsébet adata, ki 1906—10-ig Rákoskeresztúron lakott Vigyázóéknál.

[27] Zmeskáll Erzsébet adata.

[28] Zmeskáll Erzsébet adata.

[29] A kastély egyik oszlopába bevésették az építkezés adatait.

[30] Keresztúr, 1907. június 20.

[31] Vácrátót, 1896. szeptember 5.

[32] 1896. április 9.

[33] 1896. február 22.

[34] 1900. április 18.

zán azt hiszem, hogy ha kis ideig elmenne bárhova, hogy nem lenne mindig ugyanazon viszonyok közt, az csak jó hatással lehetne, mert, úgy látom, hogy *idegei mindig betegebbek* lesznek, később még nehezebb segíteni, pedig ez *iszonyú állapot*! S *magára* nézve, édes jó Miczám, *a legeslegkínosabb!*»[35] «Édes jó Mamim, *ne izgassa magát* annyira, én azt hiszem, hogy ha kissé le tudja nyugtatni kedélyét és idegeit, megint jobbra fordul az egész».[36] Ilyen kérlelő szókkal óvja, bátorítja anyját a csupa-szív leány. De öccse sem marad kedélymélységben Józsa mögött. «Igen szomorú lélekkel távoztam tegnap Budapestről» — írja anyjának — «mindenféle *fekete gondolatokkal* izgatta fogékony képzeletét, pedig semmi különös sem indokolta azt. Igaz szívvel kérem, hogy a lelki erőt és nyugalmat biztosító testi egészségéért, főfájásainak gyógyításáért tegyen valamit. Csak így lesz lehetséges, hogy nyugodt vizsgálódással nyugodt ítéletekre is fog jutni.[37] Édesanyja borús lelkiállapota mély hatással van fiára: «Édes Mamim!» — írja neki Bécsből. — «Valóban *igen elszomorítottak* ma vett lehangolt sorai. Istenem, hiszen mindnyájunknak van elég bánatunk és hogy elviselhetővé tegyük életünket, mégsem szabad annak rabjává lennünk... Édes jó Mamim, kérem magát, ne szomorítsa így el magát a sok gondolkozás és *tépelődéssel* s higyje el — csak körül kell néznünk — *mennyi nyomor, szenvedés* és *fájdalom* van ebben az *árnyékvilágban*, nem mi vagyunk az egyedüliek; még *hálát kell adni* a Mindenhatónak, hogy nincs rosszabbul».[38]

A fennmaradt rengeteg levél tanuságaképen a grófné *elviselhetetlen főfájásokban* szenvedett s a kettős — testi, lelki — gyötrelem hogyne viselte volna meg idegrendszerét. *Gyermekei* hogyan *óvták* a *fúvószéltől* is: «Kérem, édes, jó Mamim» — írja Józsa leánya — «ne járjon a csúnya, ködös időben, mert könnyen kaphatja vissza reumás fejgörcseit.[39] A *migraine-rohamok* elmaradását — télen — a melegebb

[35] Józsa levele: Szarvas, 1896. július 4.
[36] Ugyanaz. Szarvas, 1896. augusztus 9.
[37] Feri levele: Vácrátót, 1897. május 4.
[38] Bécs, 1899. december 10.
[39] Szarvas, 1896. december 31.

időtől várja a résztvevő fiú: «A szép tavaszi idő és a nagyobb séták talán jót fognak ennek tenni».[40]

A grófné minden búja, baja, bánata ott hullámzik férje s gyermekei lelkén; ezt visszhangozzák leveleik. Mikor a szeme fájul meg, így ír neki Feri: «Beszéljen Kétlyvel, ha kell Goldzieherrel, nehogy *szemeit elhanyagolja*... bármikor bemehetek, hogy elkísérjem a szemorvoshoz».[41] Mennyire búsong Józsa, mikor hallja, hogy anyja elesett és könnyebb zúzódásokat szenvedett.[42]

Józsa hamarosan kiröppen a családi fészekből, hogy férje oldalán töltse be női hivatását, de Feri otthon marad s életét — *önfeláldozó hűséggel* — szüleinek szenteli. Legszívesebben *édesanyja oldala mellett* időz, de édesapjának is segítségére van s már egészen fiatalon *sorra járja* a különböző *birtokokat*. Itt az újonnan épült magtárat tekinti meg,[43] amott nagy erővel csinálja a leltárt,[44] vizsgálja át a számadásokat, vagy ellenőrzi az erdővágást. A jószágok egyrésze *bérben van*, másik fele *házi kezelésben*. A beosztás azonban többször változik. Az *egész vagyon* — kevés kivétellel — mind *Vigyázó Sándor kezén van;* az öcsödi 2460 holdas uradalmat sem adták át a Harkányi fiúknak, bár szinte állandóan tárgyalásokat folytattak velük a megegyezésre többkevesebb kilátással. 1907-ben Vigyázóné töröltetni szeretné Öcsödről a Harkányi fiúk javára eszközölt előjegyzést, de kérésével a törvényszék elutasítja.

A *nagy vagyon nagy gond* és szükséges, hogy *a leendő örökös* mindennel tisztába jöjjön. A fiatalember huszonkét éves kora óta édesatyja jobb keze s *valóságos jószágigazgató*.[45] *Eleinte örömét* találja a széles hatáskörben: «Nagy örömmel kezdtem az új téren működni» — írja édesanyjának, — «tegnap a legnagyobb jókedvvel és legszebb időben kezdtük meg a birtok bejárását, sok tervvel annak

[40] Vácrátót, 1897. február 27.
[41] Vácrátót, 1899. július 15.
[42] 1897. október 20.
[43] Bátya, 1896. szeptember 27.
[44] Martfű, 1895. július 4.
[45] V. ö. Vigyázó Sándor 1919. évi fiókvégrendelete 4. pontját.

jövő felosztására vonatkozólag.»[46] De *azután ambíciója lankadni kezd,* mikor a rengeteg feladat elébe tornyosul. Menynyivel jobb lenne otthon! Bojáron, Miklán keresztül Bátyára siet, hogy mielőbb haza érjen és édesanyja kebelére borulhasson, «de» — mint írja, — «ez még csak terv, óhaj, mert előttem fekszenek az ügyek sokaságai és nagyon jól kell dolgoznom, sokat gondolkodnom, hogy szombaton ismét Keresztúron lehessek.»[47] «Megvagyok,» — írja anyjának — «de nagyon fáradtan az örökös küzdelemben» — de azután bátorításul hozzáteszi: «azért mégsem szabad magunkat engedni!»[48]

Így fárad bele mindjobban fiatal fővel a töméntelen munkába Vigyázó Ferenc. Nem örömét, *csak a súlyát érzi* immár, mely egész valóját lenyügözi. *Levelei is csüggetegek:* «Újat nem tudok» — írja anyjának, — «Pesten nem voltam, itt sem volt senki, mi sem sehol, így nem is tudok egyebet, mint folyton zaklató dolgaimat.»[49] *Mégsem hagyja abba* a munkát.

Csupán *a lótenyésztés* az az egyedüli gazdálkodási ág, melyben *örömét leli.* Hajlama örökség; atyja is szenvedélyes lovas. A Vigyázó Sándor és fia közti levelezésben többször van szó fogatokról. Hiszen öröm már az is az apának, ha melanchólikus hajlamú fia valaminek örül. «*A rátóti lovak*» — közli vele — «jól járnak s így a tiedet is számítva, *két négyessel fogunk parádézni.*»[50] A fiaválasztotta paripákról teljes elismeréssel nyilatkozik az öreg úr: «Lovaid megtetszettek, nemcsak szépek, de azt hiszem, *hibátlanok is* és tartásuk, sebes járásuk kifogástalan.» A Vácrátóton betanított négyest — egy időben — boldogan hajtja a Stefánia-úton Vigyázó Ferenc.[51]

A *vadászat* — másik úri szórakozás — azonban már *nem tudja lekötni* az érzékeny lelkű ifjút. A maga mulatságára sohase' menne vadászni. Ha mégis ott van, leginkább

[46] Vácrátót, 1897. április 23.
[47] Bátya, 1898. augusztus 31.
[48] Vácrátót, 1902. október 1.
[49] Vácrátót, 1901. október 21.
[50] Szarvas, 1902. június 15.
[51] Mikolik adata.

rokona és barátja, Pongyelóki Róth Loránt kedvéért, kinek örömében, passziójában kedvét leli.[52] Aztán megint csak *siet haza anyjához,* ki minden lépését irányítja, kinek minden percéről hűségesen beszámol. Milyen *szerény, mentegetőző* a harminc éves férfi anyjához intézett következő néhány sora: «Papával *színházba* mentem és így kegyes elnézését kérem, hogy csak később jöhetek haza. Színház után hazajövök, ha nem lesz késő, talán kapok vacsorát.»[53] Nem is érzi magát sehol igazán kellemesen, ha anyja nincs vele s egy német fürdőhelyen való tartózkodást is az édesanyja leveléből kiáradó «pótolhatatlan szeretet» és az édes otthon «pótolhatatlan melege» teszi számára elviselhetővé.[54]

Édesanyjától — hacsak egy-két napra is — *mindig nehezen válik el.* «Egyetlen Mamim! Igen nehezemre esett ismét elhagyni! De így van az már berendezve, hogy rendesen azt kell tennünk, amit legkevésbbé akarunk.»[55] Távollétében *hűségesen irogat* édesanyjának, ki *ideges türelmetlenséggel* várja a híreket. Egy ilyen alkalommal írja a kedves fiú: «Ma vett sürgönye nagyon meglepett. Lehetőleg minden nap és mindenről értesítettem és így egészen elcsodálkoztam aggodalmai felett. Itt valósággal oly kevés történik, hogy a levelek anyagául igen kevés kínálkozik.»[56] Mégis, mivel anyja annyira várja, ír minden nap, bármilyen egyhangú is élete, mint maga kifejezi: «naponkénti soraimmal kegyes kívánságának akarok eleget tenni.»[57] Hogy mennyire *rokonkedély anya és fiú,* mutatja, hogy ha a grófné levele késik, Feri *épen úgy aggódik,* mint édesanyja[58] s kérve-kéri, «ne feledje, hogy van még egy szegény, Magát igen szerető fia, kinek a Maga jóságára és kegyességére még nagyon nagy szüksége van.»[59] Milyen *aggódó szeretet* rezeg a következő sorokban: «Édes jó Mamim! Sok kérésem dacára, igen félek,

[52] Nagyberkiből, 1896. április 9. írt levele.
[53] Budapest, 1904. március 16.
[54] 1909. június 9. kelt levele.
[55] Vácrátót, 1899. szeptember 25.
[56] Szarvas, 1897. március 25.
[57] Vácrátót, 1896. szeptember 7.
[58] Pl. Csabonyból, 1895. szeptember 23-án írt levelében.
[59] Csabony, 1895. szeptember 21.

hogy egészségét nem nagyon gondozza, sokat fárasztja magát. Ma délelőtt minden *hír hiányában valóságos félelem* fogott el: semmi levél-tudósítás. Tudom, édes jó Mamim, hogy az írás nehezére van, azért csak *táviratot* kérek időnként, hogy e tekintetben meg legyek nyugtatva. Kérem, legyen kegyes levelem vétele után e felől tudósítani.»[60] «*Gyógyíttassa idegeit*» — kérleli könyörögve, — «tegye meg *értem*, kinek még *annyi szüksége lesz* jó és szerető *anyai szívére*. Gondozza egészségét: csak egészséges testben lakhatik egészséges lélek.»[61] «Jobb kedélye» — írja — «elsősorban minket boldogítani, kiknek boldogulása a magáéhoz van kötve.»[62] Vágyó *lelke* mindig *édesanyjánál jár* gondolatban: «édes jó Muczukám, úgy hiányzik nekem a felolvasás s a maga társasága, de sietni fogok, hogy minél előbb folytassuk a rettenetes Dózsa történetének olvasását.»[63] Ha csak szerét ejtheti, *repül haza;* kocsit kér a keresztúri állomásra: «*Egy órát együtt* tölthetünk, azután indulok.»[64] Ha elfoglaltsága nem engedi, hogy Keresztúrra kiszaladjon, Vácrátótról Budapestre siet és oda kéri forrón szeretett anyját: «Talán mégis megteszi nekem azt az örömet, hogy ott láthassam és az estét együtt tölthetnénk,»[65] együtt «egy kellemes órát.»[66] Mint a boldog vőlegény menyasszonya karjai közé, úgy *vágyik a hűséges fiú az anyai kebelre*. A válás után is erre gondol: «Oly jó volt az a kedves és nyugodt néhány óra, melyeket körében tölthettem.»[67] «Nekünk meg kell maradnunk egymásnak» — írja, — «hogy *támogassuk egymást* nehéz napjainkban. El ezekkel a sötét gondolatokkal!»[68]

A sok tennivaló azonban mégis többször elválasztja őket egymástól. Maga nem mehet, de *küldi Arany Jánosnak*

[60] Szarvas, 1896. augusztus 6.
[61] Vácrátót, 1896. szeptember 5.
[62] Bátya, 1896. szeptember 27.
[63] Csabony, 1895. szeptember 15.
[64] Vácrátót, 1901. augusztus 2.
[65] Vácrátót, 1902. október 1.
[66] Vácrátót, 1901. október 21.
[67] Vácrátót, 1901. szeptember 3.
[68] «Wir müssen einander bleiben und stützen in unseren schweren Tagen! Weg mit diesen düsteren Gedanken!» Vácrátót, 1902. szept. 1.

kisebb *költeményeit,* néhány balladáját (Rákóczíné, Rozgonyiné, V. László, Ballada az elűzött és visszatért grófról, Walesi bárdok, Tetemrehívás) különösen figyelmébe ajánlva.[69]

Vigyázó meg megszokott környezetéből — mely bánatával összeforrt — szeretné feleségét kiragadni. Szeretettel kéri, hogy — saját szavait idézve — «*jó lenne,* ha *Rátótra jönnél* és ott egy kissé kipihenhetnéd magadat, minthogy holnaputántól kezdve én is ott leszek».[70] Az asszony azonban — éppen építkezéssel lévén elfoglalva — nem mozdul: «Sajnos, lehetetlen tanácsodat követnem, mert itt senki sincs, kire az ajtótlan ház felügyeletét bízhassam s kénytelen vagyok még egy ideig a munkások őrizője lenni.»[71] De az asszony akkor sem megy, ha nem tartóztatja ilyen komoly dolog, mint az építkezés. *Elkeseredett lelkiállapotára* — mely családja gyengéd szeretetét észre sem látszik venni — élesen rávilágít következő, sajátkezű *levele:* «Kedves Josa, gyakran óhajtottad, hogy írjak, bár te ismered szerencsétlen, nyilt természetemet, hogy még a papiros sem nyugszik a kezem alatt, még a toll sem engedelmeskedik, ha másképen akarok írni, mint ahogy érzek. *Ha leírom szomorú, kétségbeesett gondolataimat,* akkor *te is szomorú leszel,* férjed meg átkozni fog. Ez a *borzasztó magány* engem őrültté tesz; hogyha már többé nem élek s ti öregebbek lesztek, ti is több belátással és könyörülettel gondoltok arra a legszerencsétlenebb anyára, ki valaha létezett s azt is belátjátok, hogy én csak a ti javatokat akartam. Feri holnap idejön s már holnap Rátótra megy; vele akartam menni, de úgy találom jónak, hogy *szegény atyátoknak* ezt *a napját nem rontom el látásommal.* Hadd élvezze nyugalomban azt a napot és az én jelenlétem folytán ne szenvedjen. *Itt maradok, hol senkit sem zavarok,* hol nekem is nyugalmam van, míg te el nem jössz Rátótra, hogy velem légy. Sokszor kérdeztem magamtól,

[69] Vácrátót, 1896. augusztus 12.

[70] 1906. augusztus 4.

[71] «Leider kann ich aber jetzt unmöglich deinen Rat folgen, denn ich habe ja Niemanden hier den ich das thürlose Haus zur Aufsicht überlassen könnte — und so muss ich noch für einige Zeit der Hüter der Arbeiter sein». 1906. augusztus 7.

hogy én valaha odamehetek-e, nem jobb-e, ha titeket barátságos együttlétetekben nem zavarlak. Hidd el kedves gyermekem, ezt nem veszem tőletek rossz néven, sőt magam is megértem ezt. Itt *hihetetlen sok bajom* van a rossz, gonosz tisztviselőkkel s mindenkinek ki vagyok szolgáltatva.»[72]

Vigyázóné *bizalmatlanságának reális alapja nem volt. Hozzátartozóinak gyengéd figyelmessége páratlan: «Szivesked kijönni Rátótra»* — írja neki férje — «itt a levegő tiszta, igen kellemes napjaink vannak és én meg vagyok győződve, hogy a helyváltoztatás mellett itt egészséged jobbra fog fordúlni, meg fogsz erősödni és nyugodni, lerázván egyidőre magadról a sok izgató ügyeket és gondokat. Egyben légy meggyőződve, hogy *minden lehetőt* el fogok követni, hogy *kényelmesen,* egészen *egészséged visszaszerzésére* irányított gondoskodással neked lehetőleg *kellemessé tegyem* itt-tartózkodásod idejét.»[73] A sokat szenvedő, beteg asszony levele még akkor is *keserű panasszal* van tele, mikor Józsa leányának születésnapjára gratulál. Megállapítja magáról, hogy sokkal többet szenved ma, mint akkor, mikor életet adott. Levelét így folytatja: «Akkor a mai nap nagyon nehéz volt számomra, de volt reményem, hogy talán még egyszer örülni fogok. Ma, a te születésed napja nagyon nehéz nekem. A *sok szenvedésre való emlékezés* jut eszembe; — te tudod, *mindent eltemettem és elvesztettem,* el a ti szereteteket, bizalmatokat s ennek következtében olyan *határtalanul szegénynek,* olyan *határtalanul egyedülállónak* érzem magamat, mintha egy más világban élnék, mint azelőtt, hová én már nem tartozom. Kérlek, fogadd ezt a Feri által vitt csekélységet szívesen tőlem s viseld sokat emlékezésül szerencsétlen anyádra.»[74]

Ez a kétségbeesett kedélyállapot tükröződik vissza az anyját annyira szerető Feri következő levelében is: «Mi csak kitelik tőlem, megteszem, már csak a Maga iránti tiszteletem, ragaszkodásom és hálám folytán is. Hiszen hova for-

[72] Az eredeti német nyelven, melyet — mint egykor édesatyja, — elhasznált, kifordított levélborítékra írt.

[73] Vácrátót, 1906. augusztus 26.

[74] Budapest, 1899. január 4. Az eredeti német nyelven.

duljak *nehéz* és *beteg kedélyemnél* fogva *küzdelmes életemben,* ha nem magához, édes Mamim, akinek a szeretete fönntart, buzdít és czélt mutat ebben a kiszámíthatatlan, érzéketlen és műveletlen világban. A maga *életének,* egyetlen Mamim, még *nagy feladatai* vannak: *gyermekeinek életét nemesbíteni.* Ha Magának szolgálhatunk, magunknak áldozunk; ez a legnemesebb egoizmus. Épen azért ne feledje soha, hogy egészségét fentartani szintén a legnemesebb egoizmus és ne mondja soha, hogy szeretné, ha vége lenne...

Azokra is kell gondolnia, kiknek boldogulása annyi örömet, baja annyi fájdalmat okoz: mi lesz abból, kinek *annyi csalódással, küzdelemmel* kellett ide jutnia, kinek szintén még annyit kell szenvednie, csalódnia, hogy életét befejezhesse, hogy attól megválhasson. Mert úgy látszik, ebben a *felfordult életben a jóknak feladata: csalódni.*

És ki érti meg ezeket a *beteges reflexiókat,* ha nem Maga, Mamim, ki sokat *szenvedett,* szintén sokat *csalódott.* Tartsa meg magát annak, ki sokszor *ott is szenved, hol más nevet,* kin *kívülről* gyakran *nem látszik meg a belső küzdelmek pusztító hatása,* mert eltakarja, ki mindig hálás, hű fia marad, Ferijének».[75] Milyen *betegesen érzékeny,* örülni nem tudó, *szomorú lélek* a még csak huszonkét esztendős ifjúé! Benne a bánat magva fokozatosan fává terebélyesedik. Aki maga is annyira csüggeteg s levert, annak a *vigasztalása is erőtlen,* bármint igyekeznék is hatásossá tenni. Egyik szavával talán sebet kötöz, de a másikkal újat üt az anyai szíven. Szerencse, hogy segítségére sietnek a grófné bátorításában mások is. A jó öreg *Ankernek,* ki magát méltán nevezhette az asszony «örökre hű lelkibarátjának»,[76] — minden levelében van néhány *meleg vigasztaló szava,* melyből a *hit ereje* csillan ki: «Végére jár az év» — írja — «és utolsó napjaiban azt kívánom, *mondjon le* arról a *fájdalmas gondolatról,* mely nem változtatható és *alázza meg magát* a mindenható *Teremtőnek* szent *akaratja alá* és *szent békesség,* nyugodalom fog *szívébe szállni* és a reá szabott fájdalmas csapást keresztény türedelemmel (így!) fogja élte végéig viselhetni; a mihez az

[75] Vácrátót, 1896. szeptember 15.

[76] «Ewig treuer Seelenfreund».

Úr Isten erőt, egészséget és komoly akaratot adjon, ezt kívánja az új évre».[77] Az öreg úr hol *préselt virágokkal* kedveskedik a grófnénak, hol meg *kis füzetet* küld az *idegbetegségek gyógyításáról.*[78] De ezek már *utolsó figyelmességei* voltak a derék őrnagynak; 1897. júl. 14-én, 79-ik évében[79] itt hagyta a siralomvölgyét, Vigyázó Sándorné mélységes bánatára.[80] Bármilyen súlyos volt is ez újabb csapás, a régi keserv nagyobb már nem lehetett általa. Nem tud azon könnyíteni a hű barátnőnek, *Rudnaynénak résztvevő szeretete* sem, kit másfél évtizeddel előbb éppen olyan csapás ért: elveszítvén egyetlen fiát tizenkilenc esztendős korában.[81] *Hiába törölgeti* a bús anya patakzó *könnyeit a többi barátnő,* gr. Rhédey Lajosné,[82] Lónyay Flóra s mások, újak fakadnak nyomukban. Egyik barátnője imakönyvet küld neki, kérvén, hogy naponként imádkozzék belőle.[83] A *grófné legendaszerű gyásza és határtalan búbánata*[84] mindenkiben részvétet kelt, ki csak közelébe juthat s a segélynyujtást többen megpróbálják. Makray László zeneszerző azt ajánlja, hogy keresse a társaságot, utazzék, tartson felolvasónőt, a világirodalom klasszikusaiból olvastasson fel magának s fájdalma enyhülni fog.[85] Róth Loránt is utazást ajánl s felajánlja kíséretét.

Vigyázóné elhalt fia számára kebelében már oltárt emelt, de a régi kriptabeli nyugvóhelyével nem volt megelégedve. *Hatalmas mauzoleum* tartsa fenn emlékét az utókor számára! Megindul a *tervezgetés.* Erről szól Ferinek édesanyjához intézett egyik levele: «Meinig részletes terveit megmutatta; gyönyörű szimbolikus szobrot szándékozik a sírboltba készíttetni (anyát gyermekével). A szobor talap-

[77] A németnyelvű levélnek utolsó, idézett mondatai magyarul. 1896. december 23.

[78] 1897. május 24. és 1897. február 5.

[79] Gyászjelentés.

[80] Anker fia 1897. július 25. köszöni a részvétet.

[81] Ifj. Rudnay József † 1880. október 13.

[82] Az általa küldött préselt virág borítékjára ezt jegyezte Vigyázóné: «Kedves Idámtól Szt. Demeter.»

[83] Olga aláírással. Budapest, VI., Rózsa ucca 50.

[84] Makray László levele Felpestes, 1899. március 15.

[85] Felpestes, 1899. március 15.

zatának előrészén lenne szegény Sándor arczképe kivésve. A szobortól jobbra-balra lennének a koporsók. őszre akarja elkészíteni. Kút is kell a kertrészlethez».[86] Megindul a munka; már készen áll a költséges építmény, mikor a grófné — nem nyervén meg tetszését — lebontatja s újat emeltet.[87] A mauzoleum a *felső kertben* áll *magaslaton;* vagy ötven lépcső vezet az *antik, görög templomhoz,* mely azonban keresztény kápolnát rejt magában. Alatta van a nehéz, rézveretes tölgyajtóval elzárt *kripta* s az építménytől jobbra-balra futórózsával befolyt faragott kőoszlopok zárják körül a két *fedetlen folyosót.* A díszes emlékművet belül Kriesch Aladár és Hegedüs László művészek freskói díszítik.[88]

A drága hamvakat[89] 1906 őszén szállítják át új, fényes nyugvóhelyükre. Józsa könyörögve kéri anyját elővigyázatra, hogy az átvitelkor orvos okvetlenül legyen jelen.[90] Ugyanakkor átszállítják Podmaniczky Jánosnak és feleségének porait is.[91] Ide *zarándokol* aztán a *bús anya* s küldözgeti a legdrágább, külföldi virágokat és szalagokat,[92] miket már egy hónappal előre megrendel;[93] de koszorút helyez a sírra évfordulókon Rudnay Józsefné is.

Sándor emlékére a grófnő *Keresztúron* évenként tizenhárom *gyászmisét* tartat (születésnapján és az elhalálozása havonkénti fordulóján), Rátóton tizenkettőt. A *bátyai* kegyúri templomban a nyolc családi gyászmise közül kettő Sándor lelki üdvéért tartatik.[94] Ifj. Vigyázó Sándor emlékét

[86] Vácrátót, 1897. augusztus 14.

[87] Zmeskáll Erzsébet adata.

[88] Két, utólagosan készült temperakép 1910-ben 10.000 koronába került.

[89] 1903. december 5-én a keresztúri régi kripta falát betörők bontogatni próbálták, de nem tudtak belehatolni.

[90] 1906. október 20.

[91] Radvánszkyné — hallván az új kriptaépítési tervekről — már 1899. szeptember 21-én kelt levelében sürgeti, hogy az exhumáláskor ő is jelen lehessen.

[92] 1901. augusztus 21-én ezt iratja a szalagra: «Szegény Sándor fiamnak — örök gyászba borult szerencsétlen anyja Susi».

[93] Naetter Lujza virágkereskedő levele 1910. augusztus 8.

[94] Kettőt Vigyázó Antal —, kettőt felesége —, kettőt Vigyázó Máriá-ért.

Rátóton díszes kőkereszt hirdeti,[95] a templomban két fekete oltárterítő, egy oltárpárna, Keresztúron meg oltárkép,[96] mind az édesanya adományából.

Így ápolja a korán elhunyt *ifjú emlékét féltő szeretettel* a család. De, mikor egyik írónk megjelenő könyvét Sándor szellemének akarja ajánlani: merev visszautasításban van része. Feri így ír erről az esetről anyjának: «Úgy papa, mint én nagyon nem szeretnénk, ha szegény Sándor emléke, mely a mienk, holmi irka-firka közt látna napvilágot. Szegénynek legalább hagyjanak békét!»[97]

E világ rendje hozza magával, hogy minden *öröm közé* vegyül *üröm*, viszont a *bánat is* magában rejti a *vigasztalás balzsamát*. A *szenvedések* szántják fel a *lélekugart* s a sebzett szívből *illatos virágok* fakadnak. Hogyan legyen résztvevő az a kebel, mely nem tudja, mi a szenvedés; — az a lélek, ki maga sohasem szenvedett? A *dús*, kihez nem csap fel a nélkülözések, gyötrelmek árja, az *adakozást talán kötelességszerűleg* végzi, talán úgy, mint valami sportot. Ha azonban a *szenvedések őt is* meglátogatják, *szíve megnyílik* s észreveszi a mások könnyeit is. Érdekesen megfigyelhetjük ezt a *tapasztalati törvényt*, ha Vigyázóék adakozásairól szóló feljegyzéseket lapozzuk. E feljegyzések a 70-es években kezdődnek, mikor családi boldogságuk és szép, kedves gyermekeik feledtették velük a világot. Nem szólván végrendeleti hagyatékukról, egyeseknek és intézményeknek juttatott *adományaik* és *alapítványaik* összege meghaladja a *negyedmillió arany koronát*[98] s ezek *85%-át Sándor fiuk halála († 1894) után* áldozzák, mikor fájdalomtól meggyötört szívük kétségbeesésben vergődik.[99] Erre az időre esnek *nagy alapít-*

[95] 200 forint felállítási és 25 forint évi fenntartási költséggel.

[96] 1895. ápr. 7. Schuster Konstantin püspök köszöni a 700 forintos képet.

[97] Vácrátót, 1900. augusztus 29. A magyar levél utolsó mondata németül van: «Man soll den armen wenigstens in Ruhe lassen».

[98] Az itt közölt jegyzék teljességre nem tarthat számot, mert 10—20—30 frt.-os ezrekre menő adományaikat egyenként nem tartalmazza.

[99] *Intézmények* javára adakoztak 1894-ig: 1875. Váci Nőegylet 200 forint. 1881: Vöröskereszt 200 forint, Aszódi tűzoltók 50 forint, Pesti szegény gyermekkórház 50 forint. 1883: Országos Gazdasági Egylet 400, Stefánia kórház 2000 forint. 1885: Abonyi tűzoltók társ.

ványaik: Vöröskereszt 10.000 frt., Budapesti ág. ev. főgimnázium 10.000 frt., Petőfi Társaság 4.000 frt., Kisfaludy Társaság 4.000 frt.,[100] Egyetemi mensa academica 20.000 frt.,

100. 1886: Erd. Közműv. Egylet 100, Keresztúri Temetkező Egylet 100 forint és zászló. 1887: Budai ref. templom 100, Pesti Lótenyésztő Egylet 100, Klotild Szeretetház 100, Fővárosi szegény gyermekkert 25, Szalkszentmártoni, homokszentiváni iskola 3000 forint és évi 511 frt. és naturaliák, Önkéntes mentők 200, Magyar Iskolaegyesület 100. Tabitha Egylet 200. 1891: Aszódi Leánynevelőintézet 500 forint. 1892: Magyar Iskolaegyesület 100, Sződi tűzkárosultak 150. 1893. R. kath. Tanoncvédő Egylet 50 forint. 1894. óta: 1894. Keresztúri r. kath. templom berendezésére 200 forint. 1895-ben a fentebb felsorolt nagy alapítványokon *kívül:* Országos Kisdedóvó Egyesület 100 forint, Felvidéki Közművelődési Egyesület 100 forint, Felvidéki inségesek 100 forint, Dunántúli Közművelődési Egylet 100 forint, Rákoskeresztúri ág. ev. iskola 100 forint, Mária Dorottya Egylet 100 forint. 1896-ban: Nagypénteki Társaság 100 forint, Országos Nőképző 100 forint, Orsz. Gyermekvédő Egylet 100 forint, Hunyadmegyei Nőegylet 100, Vígszínház építésére 600, Keresztúri ág. ev. iskola 100, Rákoskeresztúri r. kath. iskola 100. 1897: Keresztúri Önk. Tűzoltó Egyesület 100, Kalocsai Tanítók Háza 100, Rátóti r. kath. iskola 55 könyv, Váci Ferencrendieknek rózsa és egyéb virág, Pest vármegyének a király arcképéhez 200 frt., Bad-Emsbeli ág. ev. templom építésére 40 márka, Rákoscsabai Önk. Tűzoltóegylet 50 frt., Bátyai tűzkárosultak 85, Kisberki tűzkárosultak 100 forint. 1898: Magyar Poliklinika 200 forint, Vakok 50 forint, Magyar Gazdaszövetség 300 korona. 1903: Országos Magyar Szövetség 200 korona. 1904: Cinkotai isk. alapítványuk 2000 koronára nőtt. 1906: Dunántúli Közműv. Egylet 200 korona, Délmagyarországi Közműv. Egylet 200 korona. 1907: Országos Keresztyén Szövetség 100 korona. (1907-ben keresztúri ág. ev. egyh. alapítványuk 2600 K-t tett ki). 1908: Váci múzeum 200 korona. 1909: Páduai Szent Antal zuglói kápolnaegylet 200 korona. 1910: Regnum Marianum 100 K. 1911: Aquinói Szent Tamás Társulat 100 korona. 1912: Rákoskeresztúri elemi iskolai alapítványuk 2072 korona. 1914—16-ig Rátóton 16 személyes hadikórház teljes fenntartása. 1916: Gyóni hadiárvák 500 korona, Fővárosi mintakonyha 1000 korona. 1917: Hadirokkantak családi házára 2500 korona, Ferenc gróf külön 2500 korona.

Egyesek javára tett adományaik összege 40.000 aranykorona körül mozog. Szerepelnek ezek között: szegény rokonok, tönkrement barátok (egyikre a grófnő sajátkezűleg ezt jegyezte meg: «Sz. G. megcsalt», alkalmazottak, lelkész- és tanítóözvegyek s általában, kik hozzájuk fordultak. Az egyes adatok felsorolását nem találom itt helyénvalónak. Aki részesült Vigyázó Sándorék nagylelkű adományaiban, bizonyára kegyelettel gondol rájuk.

[100] Ezt Jozefin grófnő tette öccse emlékére.

Egyetemi kórház 10.000 frt., M. T. Akadémia 20.000 frt. A kórházi és mensabeli (8 hely) alapítványi helyekért hozzájuk kellett folyamodni a pályázóknak. Ez a jelölés maga elég terhes feladatot rótt az alapítókra. Igen sok kérvényt kellett átvizsgálniok, s általuk nyomor és betegség terhe nehezedett résztvevő lelkükre.

Vigyázó Sándorék — mint egykor br. Podmaniczky János — *igen takarékos életet* éltek. 1893-ban titkárának a következő utasítást adja Vigyázó: «Cselédeim hozzátartozói segítség czímén ide ki ne jöjjenek. Vendégekre nincs szükség, hogy a kiadásokat szaporítsák».[101] *Nagy jövedelmüket* nem is élték fel, hanem a megtakarítottat *tőkésítésre* fordítják. 1890-ben megveszik *Józsa* leányuk számára a nagyharsági és szentlászlói (Somogy vm.) 4610 holdas *uradalmat*,[102] 1892-ben ugyancsak az ő számára br. Marburg Rezsőtől *Rákoskeresztúr együtödrészét* (a négyötödrész Podmaniczky-örökség),[103] Vigyázó Sándor 1898. május 14-én kelt ajándékozási szerződéssel *abonyi, tószegi, paládicsi, ó- és újkécskei* (Pest vm.) birtokait *Ferenc fiának* ajándékozza,[104] 1912. június 20-án pedig *bátyai* és *nánai* (Pest vm.) *jószágait* ajándékozza neki 267.780 K értékben.[105] Unokahúguk br. Nyáryné Radvánszky Mária 60.000 frt-rt felajánlott pozsonyi házára azonban nem reflektálnak.[106]

A család napja emelkedőben van. 1895. június 25-én Bojári Vigyázó Sándor maga és törvényes utódai részére I. Ferenc József király adományából elnyeri *az örökös főrendiházi tagsággal egybekötött magyar grófi méltóságot.*[107]

* * *

[101] 1893. október 21. levele Grúz titkárhoz.

[102] V. ö. Vigyázó Sándor 1919. évi február 15. végr. 1. pont 2. bekezdését.

[103] 1892. június 29. Józsa 66.186 forint 28 krajcárról kötelezvényt ad szüleinek, akik a vételárat helyette kifizették.

[104] V. ö. Vigyázó Sándor 1919. végr. 5. pont.

[105] Ugyanott 4. pont 2. bekezdés.

[106] 1900. június 5. és 15.

[107] Királykönyvek.

Br. Podmaniczky Zsuzsánnát első házasságából származó György fiától az élet és a körülmények teljesen elszakították. 1923-ban kelt végrendeletében ilyen *keserű szókkal* emlékezik meg erről: «*br. Harkányi György* gyermekemet nem ismerem: sohasem tartotta szükségesnek, hogy felkeressen és sohasem érezte lelkiszükségét annak, hogy gyermeki kötelességeit velem szemben lerója.»[108] Első szülöttje, Harkányi János számára azonban újra megnyitja szívét abban az időben, mikor fia első feleségétől elválik. Az anyai kebelhez vezető utat gyengéd női kezek egyengetik. A *kibékülés idejéről* szól ez a pár levéltöredék: «Édes Zsuzsim» — írja özvegy Balogh Istvánné — «*Jani* fiad tárt karokkal ölelné édesanyját, nagyon *szerencsétlen* és igen *nemeslelkű egyéniség*. Örömmel menne hozzád, ha... férjed... biztosítaná, hogy... nem kellemetlen... Mariannenal elhatároztuk, ezt a boldogtalan fiút anyjának visszaadni, kinek arra most van legtöbb szüksége, mivel gyermekét vigasztalni csak az édesanya képes, valamint annak fájdalmában osztozni és tanácsolni!» — «Marianne most ment el, itt hagyva fiad levelét,» — írja következő levelében — «üdvözöl és *gratulál kedves, jó fiadhoz, akire büszke lehetsz.* Mindketten örülünk, hogy végre is... az önzetlen anyai szív feltalálja szerencsétlen elsőszülöttjét, a gyermek pedig az édesanyai, páratlan, jó szívet... Anikó.»[109] 1894 november 11-én Harkányi János aztán levélben örömmel jelenti anyjának, hogy *eljegyezte Verebi Végh Ilonát*, kit azután hamarosan bemutat neki s *második házasságához* megnyeri az *anyai áldást* is. A grófné fia gyermekeivel mindig jó viszonyt tartott, így Harkányi Ili bárónővel, ki 1908-ban gr. Degenfeld Miklóshoz ment nőül, barátságos leveleket váltott.

* * *

Az édesanya kétségbeesett fájdalma, mely egész környezetére rányomja bélyegét, Józsa csalódása, mi gyengéd szívére úgy ránehezedik: egy darab ideig távoltartja a látogatókat a Vigyázó-háztól. Lassan azonban a rendkívül *ked-*

[108] Végrendelet 10. bekezdés.

[109] Özv. Balogh Istvánné, László Anna 1894-ben írt levele.

ves, szellemes, gazdag örökösnő varázsa mind többeket oda vonz s a nagyszalón újra megtelik vendégekkel. Egyik-másiknak érdeklődése a nyilatkozatig is eljut; de csakhamar kosárral kell távozniok.[110] Kalandorokban sincs hiány. Egy szép napon valamelyik nyitramegyei községből levél érkezik s benne fotográfia s önéletleírás. Magyar nyelven elmondja benne küldője, hogy 26 éves, ősrégi, «fenséges» címmel bíró külföldi hercegi család sarja — atyja diplomata, Olaszországban él — s ő rangjához méltóan, gazdagon akar nősülni. Kéri Vigyázót, hogy vezesse be családjába s valamelyik uradalmán helyezze el.[111] Vigyázó azonban szóba sem állott az állítólagos herceggel.

Az udvarlók sorában 1893-ban — tehát még Sándor életében — feltűnik *Gróf Bolza Pál* is, előkelő főúri család sarja, kinek komoly szándékairól először özv. Balogh Istvánné tájékoztatja az édesanyát. A gróf hamarosan látogatást tesz Vácrátóton is Sághy Gyulának — a család régi barátjának — társaságában [112] s *megnyerő lénye* nem marad hatástalan az *ifjú hölgyre,* kinek *szívét* egyre jobban *lebilincseli.*

Megélénkül újra a nagy ház; varrják a *díszes kelengyét,* fényes öltözékeket. Járják újra az előkelő üzleteket, rendelik a sok *ezüst-, fehér-* és *ruhaneműt, bútort.* Vásárolják a sok *ékszert, értéktárgyat, gyöngyöt, fogatot, lovat, hintót.* De megnyílik a családi páncélszekrény is s a gondos anyai kezek kiválasztják belőle azt az ékszert, ami leginkább tetszik Józsa grófnőnek, mi legjobban illik kék szeméhez, szőke hajához, karcsú termetéhez. Egyszóval — *készülnek a fényes esküvőre!* Egyetlen leányuk másodszori *kiházasítására* Vigyázóék 550.000 K-t költenek.[113]

A fiatal tő könnyen behegeszti a rajta ütött sebet s újra nő és virul; az idősebbnél a gyógyulási folyamat lassan és nehezen megy. *Józsa* ifjú szíve újra virágban áll s *boldog örömmel nyujtja kezét* 1895 nyarán választottjának.[114] E há-

[110] Pl. P. gróf és O. herceg.
[111] 1895. május 28.
[112] Mikolik.
[113] Vigyázó Sándor 1919. évi fiókvégrendelete 1. pont, 3. bekezdés.
[114] Esk. aug. 3.

zasságáról így ír anyjához annak egyik barátnője:[115] «Örvendek, hogy így történt, mert féltem, hogy elidegenedik a férjhezmeneteltől, már pedig erre még igen fiatal.»

Józsa grófnő augusztus 3-án vonult be új lakóhelyére, a *szarvasi Bolza-kastélyba.* Megérkezéséről így ír édesanyjának: «... tegnapi utazásunk igen kellemes volt. Ideérve Pali azonnal megmutatta a *házat, mely igen szép kívül-belül.* Szobáim is nagyon szépek és barátságos benyomást tesznek.»[116] «Már egészen otthon érzem magamat» — írja hamarosan — «olyan rendes, tiszta, pontos itt minden.»[117] Egy hét mulva meg ezt állapítja meg: «*Rettenetesen repül az idő,* szeretném visszatartani!»[118]

A *boldogság* az ifjú asszony *arcán is* kifejezésre jut: «Irénke azt találta,» — írja anyjának — «hogy *rendkívül jól nézek ki,* de Pali annyira vigyáz is egészségemre s oly apróléokra is figyelmeztet, hogy sokszor kell nevetnem.»[119]

Bolza Pál is *hálás örömmel* tesz bizonyságot boldogságáról s nagyon óhajtja, hogy csupán fájdalmának élő anyósa rokonszenvét is megnyerje. Így ír neki: «Mint családjuknak új tagja, *kérem szeretetét reám is kiterjeszteni* s nagy megnyugvásom lesz ennek legkisebb nyilatkozása is.[120] Örömmel írom, hogy Josám jól érzi magát, szereti Szarvast, és hogy végtelen jó és kedves irántam. Egy nem remélt új, boldog élet nyílt meg előttem.»[121] De az édesanya vérző szívének minden zugát annyira betölti mély bánata, hogy nem tud az élőkkel foglalkozni: «Kedves Pali» — írja vejének — «te azon véleményben vagy, mintha én neheztelnék reád azért, hogy Josát tőlem elvitted, — ez nagyon, de nagyon téves vélemény részedről, látom, hogy a valódi situatiot épen nem ösmered és *nem fogod fel, hogy mi fáj oly végtelenül* nekem — mért oly egyedül érzem én magam megmaradt gyerme-

[115] Báró Bornemissza Ignácné 1895. augusztus 12.

[116] 1895. augusztus 4.

[117] Augusztus 9.

[118] Augusztus 17.

[119] 1895. augusztus 27.

[120] Tényleg mindig igen hálás az ajándékokért. V. ö. pl. 1909. december 25. kelt levelét.

[121] Szarvas, 1895. augusztus 4.

keim közepette is.»[122] Egy másik — ugyancsak vejéhez intézett — leveléből még világosabban lelkébe pillanthatunk a bús anyának: «Mi még olyan rövid ideje ismerjük egymást és oly keveset érintkeztünk egymással, hogy nem ítélheted meg az én *lelkiállapotomat.* Minő *fájdalom dúl* az én szívemben és *emészti* fel *lelkemet* — azt csak én tudom és azok, akik ismerték az én *felejthetetlen, édes Sándoromat* — és tudják, mi volt az nekem — aki nemcsak szeretett és *megértett,* de *gyöngéimmel kímélettel és türelemmel* is volt; őt elvesztve végtelen fájdalmam van. *Gyermekeimet,* kiket a sors mellettem hagyott, csak arra kérem, legyenek tekintettel beteg, izgékony idegeimre és könyörülettel fájó szívemre — hiszen őket *is szeretem, forrón, igazán,* csak ez enyhíthetné kínomat, boldogság sugarát egyedül az vethetné még szívemre. Az életben legtöbbször nem rokonszenvez vő az anyóssal, de művelt tapintatával sok vő összhangzást hoz létre, ami áldásként hull vissza saját családjára. — Isten és ember előtt az a megnyugvásom van, hogy *mint anya, mindég megtettem kötelességemet ő irántuk* — sőt mondhatom, a legnagyobb feláldozással épen leányom erányában — és *talán többet is tettem,* mint józan ésszel kellett volna — és olyan keserű kifakadásokat hallottam gyermekeim részéről — akkor, mikor a fájdalom alatt majd megőrültem — melyek tőrdöfésként hatoltak szívembe és mindig megújulnak emlékezetemben. Most, miután egy kissé megismertettelek az én *feldúlt kedélyhangulatommal* is, természetesnek fogod találni, hogy *ki van zárva a kedélyesség* — de ezt nem én űzöm és űztem el házamból, hanem a szerencsétlen viszonyok idézték elő. — *Josának nem akarok írni,* mert önkénytelenül, ha nem is akarva, reátérek az én szomorú gondolataimra, *őtet* pedig *nem akarom felizgatni,* azért jobb, ha egyáltalában nem írok. Josát csókolom, téged szívélyesen üdvözöl őszinte anyósod.»[123] Milyen szegény, szomorú, beteg lélek nyilatkozik meg e sorokból! *Hozzátartozói helyzetét* is oly *nehézzé teszi bánatával:* ha az elköltözöttet emlegetik az

[122] Budapest, 1895. december 28.

[123] Budapesten, 1897. január 31-én kelt eredeti fogalmazvány; rájegyezve: elküldtem 1897. február 2-án.

édesanya előtt, újból felszaggatják az amúgy is vérző sebet; ha hallgatnak róla, vagy el akarják terelni a vissza-visszatérő szomorú gondolatokról figyelmét, részvétlenség gyanújába esnek! Pedig *mennyire szívükön viselik* a bús anya minden baját, *bánatát.*

Józsa grófnőnek édesanyjához szinte naponként irogatott, minden apróságra kiterjedő, szeretetteljes, figyelmes *levelei* igazán *alkalmasak* arra, hogy a búba merült *szívre gyógyírt csepegtessenek.* Elhalmozza anyját becéző nevekkel: «édes cimikém»-nek, «drága mucukám»-nak szólítgatja. «Még egy kéréssel fordulok magához édes jó Mamim és szívéhez — kérem, gondoljon szeretettel rám, *leányára,* kinek annyira *fáj* szíve, hogy *nem enyhítheti,* hacsak kevéssel is, nagy szomorúságát. *Szeressen úgy, mint én szeretem,* teljes igaz szívemből.»[124] Igyekszik gondolatait másra terelni; tanácsot kér öltözködésre vonatkozólag,[125] küldi a papírból, tüllből, vászonból kivágott szabásmintákat s ruhaanyagmintákat s hálás, ha édesanyja egy-egy párizsi toilettetel megajándékozza.[126]

Mialatt az *édesanya vesztett boldogságát síratja, leánya megtalálja a magáét.* Nemcsak beleszokik a vidéki életbe, de férje oldalán meg is szereti azt. Urát elkíséri a gazdaságba,[127] vele kocsizik vagy szánkázik, s együtt ápolják a télikert virágait. Mikor férje tüdőgyuladásban fekszik, a *legnagyobb önfeláldozással* ápolja. A betegség jobbrafordultakor ezt írja haza: «Nincs többé veszély!... Két hét alatt egyszer sem voltam a kertben.»[128] Máskor a grófnő szorul ápolásra; jobb karját töri. Az aggódó édesanya Budapestről Lumniczer tanárt küldi hozzá[129] s a grófnő, ki leveleit két hónapig kénytelen balkézzel írni, újra használhatja a jobbot.[130] A

[124] Szarvas, 1896. december 31.

[125] «Talán stráfos lehetne, ez úgy látszik, divatos és jól állna, mert nagyítna». Szarvas, 1896. április 26.

[126] Szarvas, 1907. április 13.

[127] Szarvas, 1896. január 30.

[128] «Kein Gefahr mehr!... Zwei Wochen war ich nicht einmal in Garten». Szarvas, 1903. április 8.

[129] 1907. január 29.

[130] 1907. március 28.

szarvasi kastélyban a boldog pár *tárt karokkal* fogadja a rokont, ismerőst is. A grófnő úgy örül, ha Feri öccse meglátogatja[131] s Vigyázó Sándor ezt írja feleségének a veje házánál tapasztalt fogadtatásról: «Josánk és Palink irányomban ismert *leírhatatlan jósággal* viseltettek és amennyire csak tudták, dédelgettek és ápoltak, hogy gyomromat helyrehozzák.»[132]

De évfordultával boldogságában *valami hiányt* kezd érezni a grófnő. A minden női szív mélyén ott szunnyadó *anyai ösztön* az ő lelkében is feltámad. A hiányt csak egy feslő bimbó tudná betölteni, kiben forrón szeretett férje vonásai egyesülnek az övével. Mikor erre kilátása nyílik, így ír anyjához: «*Nagyon boldog lennék,* ha lenne belőle valami.»[133]

De aztán *álmai szétfoszlanak* s őt *a betegség ágyhoz szegezi.* Mikor felkelhet, legelőször édesanyját keresi fel soraival: «*Pali* egész idő alatt *annyira aggódott* és *vigyázott rám,*» — írja — «mint egy kis babára — most is még mindig a chaise-longue-on tart. Mikor felkeltem, felvirágozva találtam kedvencz virágaimmal a házat s a hálószobám előtti kis előszobában egy nagyon csinos, új virágkosár várt.»[134]

Félévvel későbben *reménykedő bizalommal* írhatja megint édesanyjának «igen vigyázok magamra s talán mégis csak megadja Isten, amit annyira óhajtok.»[135]

De, hajh, az *ígéret* megint csak *nem vált valóra.* A *grófnő ágynak esik s már életéért aggódnak.* Vigyázó Sándor maga is lesiet beteg leányához s életepárját tapasztalatairól levélben tájékoztatja: «Josa jobban van, *Pali, ki öt napig le sem feküdt,* ápolja s mindenben segédkezik és azt lehet mondani, *a legjobb férj, a legjobb barát* példás személyesítője... kinek testi fáradalmakon kívül lelki izgatottságai testi kimerültségéhez tetemesen hozzájárultak.»[136]

Anyai reményei újólag meghiusulván, *a grófnő közcélra*

[131] Szarvas, 1908. január 3. Józsa grófnő levele.
[132] Szarvas, 1902. június 16.
[133] Szarvas, 1896. július 8.
[134] Szarvas, 1896. július 22.
[135] Szarvas, 1897. január 6.
[136] Szarvas, 1897. február 13.

fordítja energiáját; a szarvasi leányegyletben elnöki tisztséget vállal[137] s mint írja: «Szorgalmasan varrom a szegény gyermekek ruháit és kötögetek esténként reklicskéket.»[138]

* * *

Sándor kora halála az egész Vigyázó-családot mélyen *megrendítette,* de talán — az édesanya után — *Ferit* legjobban. Öccsében ő kormányát, támaszát vesztette el s ajakát többször hagyták el ilyen *keserű szavak:* «Nekem Sándort *követnem kellene,* nincs nekem itt többé célom!»[139]

Bár Feri idővel némileg magához tért, továbbra is *bágyadt maradt* s rendkívül magábazárkózó. Kerülte ugyan a szobát, de a parkot nem hagyta el, mintha a természetben keresne vigaszt. Mikolik ez időben délelőtt iskolájában lévén elfoglalva, délben kijár hozzá s naponként 2—fél 8-ig vele van; vasárnap pedig egész nap. A fiatalember azonban nagyon *szótalan* s elmélázó, *majd* megembereli magát s *nekifekszik jogi tanulmányainak.* Első önállóan megjelent műve *Montesquieu* híres munkájának: «L'esprit des lois»-nak jellemzése volt, majd a *Pragmatica sanctioról* ír értekezést.[140]

Budapestre költözésük után Feri *szorgalmasan látogatja* az egyetemi *előadásokat.* A félévi vakációt nénjénél, az új asszonynál tölti Szarvason, hol jól érzi magát — jól alszik és jó étvágya van — bár folyton tanul.[141]

A munkában örömét leli; az *egyházjogot* ugyan nehéznek találja,[142] de a *politika* s *közjog* tudománya — saját bevallása szerint — «a hosszú, borús délutánt kedvesen tölti ki.»[143] *Szigorlatait* mind *kitüntetéssel* rakja le s doktori értekezése (az 1867. évi XII. t.-c. nemzetközi vonatkozásaival foglalkozik) — és szóbeli vizsgálatai alapján *királygyűrűért folyamodik.* A M. T. Akadémia nagytermében *Őfelsége jelen-*

[137] 1909. június 13-án tartott elnöki megnyitójának eredeti kézirata a Vigyázó lt.-ban.

[138] Szarvas, 1898. október 30.

[139] Mikolik.

[140] Megjelent 1894.

[141] Bolza levele V. S.-néhoz 1896. január 20.

[142] Vácrátót, 1896. okt. 24. anyjához írt levele.

[143] Vácrátót, 1896. október 24.

létében avatja aztán sub auspiciis regis *doktorrá* Zsilinszky Mihály közoktatásügyi államtitkár a gyémántköves, sötétzöld selyembrokát díszmagyarba öltözött boldog ifjút 1896. decemberében. *Nagy öröm* és egyszersmind nagy *megkönnyebbülés* is ez az egész családnak. Józsa így ír róla anyjának: «Hála Isten, hogy Fericzi is letette már most vizsgáját s ez is nagy megnyugvás, hogy szegénynek már nem kell úgy felizgatni magát!»[144]

A *derék*, szorgalmas, tehetséges, *hűséges fiú ragaszkodó szeretetét sem képes a bánatba merült édesanya eléggé méltányolni.* Újabb, *elevenig vágó megpróbáltatásnak kellett jönnie, hogy ráeszméljen Feri fiában elrejtett drága kincsére!*

[144] Szarvas, 1897. január 12

VI. FEJEZET.

A grófné betegsége. Az 1907. és 1909. évi végrendelet. Báró Podmaniczky János hatása. Az örökké élő anyai szeretet. Vigyázó Sándor és Ferenc jellemzése. Ferenc gróf birtokai. Főrend. Ferenc gróf a küzdtéren. Az apatini mandátum. Darabont-kormány. Pest vármegye ellenállása. Vigyázó Ferenc h. alispán. A család öröme. Józsa grófnő budai palotája. Marietta grófnő születése. Józsa grófnő halála. Jellemzése. Az utolsó gyermek.

Mulnak az évek. Az örökké emlékezetes nyarat, mely a családra a rettenetes katasztrófát hozta, lombhullató ősz követi; ezt meg zuzmarás tél. De a márciusi enyhe fuvalomra kibújik a földből a hóvirág, nyílnak a kék ibolyák, hazatér a vándormadár. Megpendül a kasza is s rendre dől az életet adó gabona. Eljön a *gyászos évforduló,* augusztus 21.-e is, minden fájdalmával — azután az is csak *elmúlik* s a természet tovább folytatja a maga szabályszerű körforgását: az éjszakából megvirrad, a fagy kienged s dús növényzet sarjad a hómezők helyén. Csak a *grófné fájdalma nem enyhül.* Bánatát szüntelenül táplálja, szívének sebe, mit *önkínzó* kegyetlenséggel folyton fel-felszaggat, újra meg újra vérezni kezd. Öreg szíve amilyen érzéketlen az öröm iránt, oly fogékony a fájdalomra; most is, akár csak azon a rémes emsi éjszakán! *Lelki kínjai* fokozzák *testi szenvedéseit* s betegsége — főleg fejfájásai — sokszor napokon át lázban tartják a szegény asszonyt, ki azonban — hozzátartozóinak levelei szerint — komolyan nem képes magát gyógyíttatni. Nincs kitartás benne, hogy egy-egy kúrát végigfolytasson. Vagy talán azt gondolja, miért tartsa fenn szenvedő lelke porsátorát, — melynek összeomlását egyre várja — annyi gyötrelemre!? Kétségtelen, hogy a testi-lelki szenvedés egymásra kölcsönösen hat, egyik a másikat valósággal előidézi s a grófné lényével annyira egybeforr, hogy

nélkülök már talán élni sem tudna. Egyik *koszorúnak* — mit a bánatos anya Sándor fia halálának 15. évfordulójakor sírjára helyez — *felirata belevilágít* a szünetlenül *háborgó lélekbe:* «Egyetlen és utolsó boldogságom voltál, szeretett, szép, jó fiam Sándorkám. A viszontlátás reményében felejthetetlen áldott jó fiamnak a *véghetetlen szerencsétlen* mamutól. 1909. augusztus 21-én.»[1]

Az *örökös idegfeszültség,* melyben él, nagyon megviseli a grófnét. Egy barátnője az önsanyargató bús léleknek a titokszerű- és sejtelmestől való félelméről emlékezik meg: «Asztalomon gyászjelentést találtam,... tudod milyen babonás vagyok, valamint te is velem együtt ilyen eseteknél!»[2] Másik barátnője, ki egy francia ujságban csodálatos talizmánról olvasott, mely minden betegségtől megóvja viselőjét; ajánlja, hogy Vigyázónénak is szerez egyet.[3]

Családja minden tagja: férje, fia, leánya egész lélekkel rajta van, hogyha a grófné vigasztalódni nem képes is, legalább testi egészségét visszaszerezze. *Gyógykezelésére* a legkiválóbb tekintélyeket kérik fel s a levelek gyakran emlegetik: Kéthly, Kuzmik, Dieballa, Jendrassik, Farkas László, Purjesz, Székács, Patai Samu, Zsigmondy Zoltán orvosokat, kik több-kevesebb sikerrel igyekeznek Vigyázóné szenvedéseit enyhíteni. Rudnayné maga is ajánlja barátnőjének fejfájás elleni kipróbált szerét.[4]

Dr. *Dieballa* 1907 nyarán *Trencsénteplicre küldi* a grófnét s a fürdőorvost levélben tájékoztatja betege állapotáról: «Gr. Vigyázó Sándornénak szervi baja nincs, de *idegrendszere* nagyon *megviselt*» — írja benne. «Kedves fia halála óta a *világtól* teljesen *elzárkózott,* a szobát télennyáron hónapokig őrzi. Igen *vérszegény* és *ideges*... kéthárom napig is egyfolytában kínzó *fejfájások* gyötrik... utána kimerültség lép fel. Legutóbbi télen és tavasszal különböző testrészeken *neuralgia* mutatkozott; egyik oldalon *ischalgra,* mi sok szenvedést okozott; sok aszpirinnel

[1] A grófné eredeti kézirata a családi levéltárban.
[2] 1902. jún. 12.
[3] Gr. Wass Irma, Budapest, 1912. január 24.
[4] Váchartyán, 1905. márc. 26.

tudott csak néhány tűrhető órát szerezni. Hosszas rábeszélésre megy most Teplicre.

Pár éve a grófné egyik *bokaizületén rándulást* szenvedett s utána sokáig fájdalmas daganat támadt lábán lázzal. Azóta ez az izülete gyakran megdagad s hetekig nem tud járni. Varicositas következtében gummiharisnyát kell hordania.»[5] Dr. Dieballa azután a vízkúránál fokozatos s rövid ideig tartó meleget ajánl.

E rándulás következtében a grófné éveken át *igen keveset mozog* s fájós lábára nem mer ránehezedni. A mozdulatlanság azután a láb munkaképességére van rossz hatással. Kuzmik tanár észreveszi ezt s komolyan ajánlja neki, hogy lábát használja. Józsa grófnő Szarvason örömmel üdvözli Kuzmik tanácsát s reményét fejezi ki, hogy anyjának sikerülni fog néhány lépést tennie s «fokozatosan a gyógyulás gyorsan halad előre.»[6]

A várt erősödés azonban csak nem akart bekövetkezni s Vigyázóné évek múlva is *sokat szenved* a lábára.[7]

Nem kevesebb gyötrelmet okoz az öreg grófnénak többször megújuló derékfájása.[8] Jó leánya sokszor kéri, hogy az orvosi rendeleteket anyja hűségesen tartsa meg.[9] 1907 őszén viszérgyuladáson esik keresztül Vigyázóné,[10] majd kigyűlt ujjával van kellemetlensége.[11]

A grófné egyidőben igen sok aszpirint használt. «Miért veszel naponként aszpirint» — kérdezi leánya levélben — «fejfájás, vagy valami meghűlés miatt?»[12]

Feri fia rendesen anyjával időzik, ezért maradt fenn kevesebb levele, de a messzeszakadt Józsa grófnő *számtalan levele* szünetlenül édesanyja *betegségével foglalkozik*. De

[5] Dr. Dieballa 1907. júl. 1-én, Budapesten kelt eredeti levele.

[6] Szarvas, 1904. máj. 14.

[7] Szarvas, 1906. okt. 10. Bolzáné levele: «Es thut mir Weh, dass es Dir mit deinem armen Knie so übel geht.»

[8] Hexenschuss; Józsa levele, Szarvas, 1905. ápr. 4.

[9] Szarvas, 1906. febr. 12.

[10] Józsa levele, 1907. okt. 14.

[11] Vigyázó Sándor levele, 1909. okt. 11.

[12] Szarvas, 1906. szept. 25.: «Warum nimmst Du täglich Aspirin? Wegen Kopfschmerzen oder sonst irgendeine Erkältung?»

ez a főtárgya Vigyázó Sándor és fia leveleinek is, ha nincsenek otthon. Feri gróf gondoskodó szeretettel kéri anyját, hogy szélcsendben üljön a terraceon, a harmadik szoba ablakait tartsa nyitva, hogy közvetlenül ne érje a szabad levegő. Sokat kéri, kímélje magát s éljen orvosa, dr. Patai tanácsával.[13]

Apa és leánya azonnal meg akarják szakítani reichenhalli kúrájukat, mikor a grófné újabb betegségéről értesülnek. Csak sürgönyileg küldött parancsára maradnak tovább. De Józsa öccséhez ekkor a következő ultimátumszerű sorokat intézi: «Mama Dieballát és Patait hozassa ki, mert különben kénytelenek leszünk mégis hazamenni.»[14]

A *férj* nagyon *vigyáz felesége étrendjére.* Hol arra kéri, hogy jobban táplálkozzék,[15] hol meg, hogy kedvenc eledelével, a disznóaprólékkal a gyomrát el ne rontsa,[16] óvja a sok cseresznyeevéstől.[17] Többször meg figyelmezteti, hogy a gyógyfürdőkről pedig el ne felejtkezzék.[18]

1910 őszén igen komoly betegség, *tüdőgyuladás* látogatja meg a már idős hölgyet. E súlyos bajban az ápolónők iránt is bizalmatlan grófné csak *Feri* fiát tűri meg maga mellett; ő *ápolja* önfeláldozó szeretettel. De a veszély hírére *Józsa* grófnő *is Keresztúrra siet* s a két testvér éjt-napot összetévén, *vállvetve* küzd a drága élet megmentéséért. Fáradozásuk nem volt hiábavaló, a láz alábbhagy, *a betegség* megfordul s édesanyjuk könnyebben érzi magát. Az öreg *édesapát,* — hogy a bajt meg ne kapja — *távoltartják a betegágytól,* ki így messziről szenvedi át az aggodalom gyötrelmeit. «Kérem édes Zsuzsi mama igen szépen», — írja kedves zsörtölődéssel neki — «*táplálkozzék* jobban, mint eddig tette, *legyen* egy kicsit *szófogadó,* tegye meg mindazt, amit az orvosok rendelnek és amit a jó Feri és Josa... a legmelegebb szívből ajánlanak... hogy nemsokára az ágyat elhagyhassa és jó egészségét ismét vissza-

[13] 1911. máj. 11. Abbazia.
[14] Reichenhall, 1908. szept. 4.
[15] 1910. okt. 10.
[16] 1910. nov. 19.
[17] 1911. jún. 27.
[18] 1907.

nyerhesse.»[19] Nagy öröme, mikor felesége a gyógyulás útjára lép: «Hála Istennek, hogy *szívós természeted* a nagy bajnak ellentállni tudott és *jó gyermekeink* odaadó, *gondos ápolásuk* által a javulást előmozdítani tudták. Én vén ember, aki tehetetlenségében ezen téged környező veszedelem távoli szemlélője lehettem csak, boldog vagyok a szerencsés fordulat által, — de... légy türelemmel, *ne bízza el magát Zsuzsi mama,* legyen szépen szófogadó betege orvosainak, legyen jó mama, aki *gyermekeinek megadja fáradozásuknak jutalmát,* ama nagy örömet és szerencsét, hogy mamájukat jó egészségben szíveikhez ölelhessék és a vén papának is adja meg azon szerencsét, hogy ezt meleg szívvel megélhesse és ebben öröme lehessen. *Ne sokat töprenkedjen* dolgai felett, majd azok is, lassan ugyan, de rendbe fognak jönni.»[20] Az öreg úr hálás elismeréssel emlékezik meg gyermekeiről: «Fogadd meg továbbra is» — írja nejének — «*Dr. Jósa protomedicus* és *Dr. Feri főápolómester* tanácsait... kiknek hathatós tanácsa elég észlelhető lett.»[21] «*Nem tudok* elég megfelelő *szavakat találni*» — írja pár nap mulva — «*örömöm kifejezésére* a felett, hogy a Mindenható már megengedte, bekövetkezett javulása után az ágyát ismét elhagyhatni».[22]

A betegség tehát lezajlott, de a grófnén hónapokig látszott annak nyoma. Gr. Bolza Pál újévi gratulációjában e betegségre célozva írja: «Hála az Égnek, hogy azon veszélyt, melyben élete forgott, elhárította».[23]

* * *

A grófné, ki fia halála óta állandóan halni vágyik: vagyonának jövendő sorsáról több alkalommal rendelkezik.

1907. július 13-án kelt *végrendeletében* örökölt birtokainak (Rákoskeresztúr, Vecsés, Penc, Budapest, Tiszaföldvár, Martfű, Öcsöd), melyeket azonban férje által lefizetett 400.000 K adósság terhelt, édesatyjától 1878. április 19-én

[19] 1910. okt. 10.
[20] 1910. okt. 18.
[21] 1910. okt. 20.
[22] 1910. okt. 23.
[23] 1910. dec. 31.

nyert korlátlan végrendelkezési jogánál fogva *főörökösévé Ferenc fiát* teszi, míg Józsa leányának Martfűt és Tiszaföldvárt kívánja juttatni. A Harkányi-fiúknak köteles rész fejében fizessen ki Ferenc gróf 800—800.000 koronát, vagy természetben adja át nekik öcsödöt. Hogy *apja kívánságának megfelelőleg* a családot emelje s a vagyont együtt tartsa, abbeli óhajtásának ad kifejezést, hogy Ferenc az összes birtokokból *fiági hitbizományt* alkosson. Ha azonban fiának utóda nem maradna, Rákoskeresztúr Ferihegyel együtt megboldogult Sándor fia emlékére, szegény keresztyén (felerészben ág. ev., felerészben r. kath.) jól tanuló *egyetemi hallgató részére alapítványul szolgáljon.* Nyugodni a grófné Sándor fia mellett kíván a rákoskeresztúri új kriptában.[24]

1909. szeptember 4-én új végrendeletet készít a grófné Dr. Nagy Emil és Dr. Nagy András ügyvédek közreműködésével, hasonló szellemben. Majd — hogy az *ingatlanok egy kézben maradjanak* — arra gondol, hogy Józsa leányát is készpénzzel kellene kielégítenie.[25]

Alapvégrendeletéhez hamarosan *pótvégrendeletet* csatol. Ebben *leányát* arra *kötelezi,* hogy ha utódja nem lenne, *hagyja minden vagyonát Ferenc testvérére* «mert, *ezt követeli* tőlem» — mondja a grófné — «*édesatyámnak szelleme*». Felkéri dr. Osztroluczky Miklóst és Osztroluczky Gézát, dr. Nagy András ügyvédje bevonásával, tegyenek meg minden lehetőt, hogy Ferenc fia érdeke Harkányiékkal szemben megóvassék. Ferenc és Jozefin pedig értsék meg szándékát: «Higyjék meg nekem, hogy *megszorító rendelkezéseim* megtételénél ugyanaz a *kötelességérzet* vezérelt, mely egy hosszú életen át adott erőt nekem ahhoz, hogy az atyámtól örökölt vagyont sértetlenül megtartsam és sértetlenül hagyjam reájuk örökül. Higyjék meg nekem, hogy szívesen szórnám nekik mindazt szabad tulajdonokul, amit nekem sorsom juttatott, de köt *Édesatyámnak bölcs akarata,* mely kötelességemmé tette tőle nyert minden vagyonomat nemcsak meg-

[24] Családi levéltár.

[25] «Josának 2,000.000 K.» a grófné ceruzával írt sajátkezű feljegyzése a családi levéltárban.

tartani, hanem... hogy az *utódjaik részére megtartassék s érdemtelen kezekre semmiesetre sem kerülhessen*... meg fogják tartani végrendelkezéseimnek nemcsak betűjét, hanem szellemét is és... *megadják* nekem is az én *síri nyugalmam* csendes békéjét. Hosszú, küzdelmes életpályám alkonyán... legyen gyermekeim erőssége... az a tudat, hogy az *anyai lélek soha el nem szunnyad* s ha majd az élet küzdelmei közepette segítségre leszen szükségük... az én lelkem *mellettük fog állani* mindenha az anyai szeretet teljes odaadásával, minden hűségével, egész erejével!» [26]

Milyen *érdekes változáson* ment át évtizedek alatt a grófné *világfelfogása.* Fiatal korában szembehelyezkedik atyja terveivel; *ősz fejjel* pedig *mindent megtesz,* hogy a sírban nyugvó *öreg úr óhajtása betű szerint valóra váljék.* Nagyon emlékeztet ez az eset arra a hatásra, mit I. Frigyes Vilmos porosz király, fiára Nagy Frigyesre gyakorolt.[27]

Ha a grófné és atyja közé egy időben gyült is felhő — *férjéhez mindig megértő, meleg szeretet kapcsolja.* Ezt a szívbeli szereteten alapuló viszonyt a grófné beteges képzelődése, mely elhiteti vele, hogy ő családjának terhére van — sem tudja soha megzavarni. Férje s gyermekei mindig boldog örömmel ölelik karjaik közé a szenvedő asszonyt. Mint érdekességet felemlítem, hogy olykor írásbeli újévi gratulációt akkor is küldenek egymásnak,[28] mikor mindketten Budapesten ugyanabban a lakásban tartózkodnak. Az egymástól távol töltött név- és születésnapok emlékét igen meleghangú levelek őrzik.[29]

Vigyázó félti feleségét a *bús emlékek* előtörő árjától: «Nagyon fájlalom», — írja neki — «hogy holnap ki fogsz menni Rákoskeresztúrra és beteg lelkednek ismét tápot fogsz nyujtani újabb szenvedésekre és szíved *szenvedéseit* csakis *szaporítani* fogod, anélkül, hogy a sanyarú helyzeten változtatni tudnál, vagy jobb helyzetet teremtenél. *Isten rendeleteiben meg kell nyugodni,* mert ez ellen mi, szegény emberek mit sem tudunk tenni. Feri, gondolom, veled fog

[26] Eredeti fogalmazvány év nélkül a családi levéltárban.
[27] *Ballagi Aladár:* I. Frigyes Vilmos.
[28] Pl. 1900-ban. Családi levéltár.
[29] Pl. 1910. okt. 10. Vigyázó Sándor levele.

kimenni és veled fog szenvedni, anélkül, hogy ő is segíteni képes lenne. Mi, szegények, csakis emlékeknek tudunk élni.[30]

Szívből *óhajtja* a gróf, hogy *felesége* otthagyva a pesti magányt, *jöjjön közéjük:* «Szép a rátóti kert», — írja — «jöjj ki édes Zsuzsim, kérlek a magam és a gyermekek nevében is».[31] Ártatlan örömről is gondoskodik számára; a rátóti folyosóra új kőlapokat rendel s a választást feleségére bízza: «Kérlek, ne nézzél az árra, mert egészen ízlésed szerint kívánnám beburkoltatni».[32]

A grófnét, kit Pestről vagy Keresztúrról olyan nehéz kimozdítani, férje *elhalmozza gyöngéd szeretete számos jelével.* Öröme van, ha valamivel szolgálhat neki: «Igen sajnálom, hogy Rátótról nem parancsoltál semmit», — írja — «úgy szerettem volna nektek valamit beküldeni, miután van itt most számotokra mindenféle jóltartott baromfi és igen szép csirkék».[33]

A grófnak is nehezére esik a hosszabb távollét. Még szeretett lányától is, két hetet töltvén nála, siet haza. Leveleiben részletesen referál feleségének s mivel tudja, hogy érdekli, közli vele a szarvasi menuket.[34]

Orvosi rendeletre a gróf többször kénytelen hosszabb időt távol *fürdőkön* tölteni. Abbáziából így ír: «A nagy magányomban, majdnem mindig Budapesten és *nálad vannak gondolataim,* annál inkább, mert tudom, hogy sok teendőd közepette néha reám is szükséged lenne... Kérlek irassál, ne fáraszd magadat írással».[35] A válás mindig nehéz neki. «Mindenekelőtt meg kell mondanom, *mely nehezen esik* téged *magadban tudni,* mely nehezemre esik, hogy téged illő környezet nélkül el kellett hagynom. Adja a mindenható Isten, hogy baj ne érjen, és ismét kielégítő megnyugvással láthassalak. Engedd meg, hogy újólag kérleljelek, hogy lehetőleg *vigyázz magadra,* ha híves, vagy szeles idő

[30] 1909. aug. 20.
[31] 1910. júl. 25.
[32] Ugyanakkor.
[33] 1910. nov. 11.
[34] 1909. okt. 19.
[35] 1911. máj. 8.

van, ne menj a szabad levegőre, de annál többet, ha szép, napos, meleg idő van.[36]

Mennyire *együtt érez feleségével,* mutatják a következő sorok: «Legújabban igen nagy részvéttel hallottam, hogy gyakoriabbak ismét főfájásaid, mint az utolsó időkben előfordultak. Én azt hiszem, hogy ezek kis meghűlésektől erednek, azon esetre, ha nem kímélnéd magadat elegendőleg, amire a mostani igen változó időben kétszeresen szükség van, de igen nagy szükség lenne egy rendszeres gyógykezelésre is, átélt nagy betegséged után.»[37] «Vedd kérlek» — írja haza — «azon orvos tanácsait, akihez bizalmad van igénybe és gyógyíttasd magadat értelemmel és consequens kitartással.»[38]

Az abbáziai kúra után rövid időre Szarvasra utazik a gróf. *Gondos szeretete* ekkor is *feleségével foglalkozik.* Feri fiához ezt írja: «Kedves öregem, mama tartsa távol magát a konyha és speiz alkalmatlanságaitól.» Feleségét így kérleli ugyanekkor: «Vigyázz egészségedre, a meghűléstől óvakodjál.»[39]

Az is megtörténik, hogy az egymást oly igazán szerető házastársakat *betegség,* s az orvosi tilalom *választja* el egymástól. A grófnénak egy keltezés nélküli, de saját-kezűleg írt levele ilyen esetről beszél: «Édes, jó Sándorom, nagyon szeretnélek látni, hozzád menni és segíteni, de nem hagynak. Kérlek az Istenre, tegyél meg mindent, a jó Isten segíteni fog. Kérlek, a hőmérővel mérd meg magadat és üzend meg nekem, hogy érzed most a medicina bevétele után magadat. Meleg szeretettel Susid.»[40]

Bár *Vigyázó Sándor* a házassági szerződésben kikötötte, hogy felesége vagyonával is korlátlanul rendelkezhessék: jogával sohasem élt. A *Podmaniczky-jószágokra* vonatkozó leveleket, jelentéseket mindig *közölte feleségével* s építés, bérbeadás, biztosítás, értékpapír-vásárlás kérdéseiben *vele együtt határozott.*

[36] Abbazia, 1911. ápr. 20.
[37] U. o., 1911. máj. 8.
[38] U. o., 1911. máj. 12.
[39] Szarvas, 1911. jún. 27.
[40] Családi levéltár.

A katonás magatartású, keménynek ismert *öreg úr* szíve mélyén sok — idegen szemek előtt *elrejtett* — *melegség* lappang. Gyöngédségére egy példa a sok közül, Feri fiához intézett leveléből: «Szomorú, hogy Frigyes bácsit szemei megvakulással fenyegetik. Légy igen kíméletes vele. Meg vagyok győződve, hogy a legjobb szándék vezette s csak ügyetlenség volt tőle; netaláni egyéb faktorokat észre ne vedd előtte.[41]

A *rohanó idő* Vigyázó Sándor felett is *eljárt*. Szervezete, a kitünő szerkezetű gépezet, már nem működik úgy, mint régen: «Én *roppant fáradt* vagyok» — írja fiának, — «úgyannyira, hogy *alig tudok írni* és *járni*.»[42] Minden fárasztja s ezért írja feleségének: «Kérlek parancsold meg, hogy engem bárki keressen is, ne mondják meg, hogy hol vagyok... Nyugalomban akarok lenni.»[43] Milyen szomorúan hangzik a következő önmegfigyelése: «Úgy tetszik, *rosszabbul vagyok*, pedig igen szorgalmasan ápolom magam, sokat vagyok a szabadban, nem igen sokat sétálok, mindannak ellenére, hogy igen vágyódom a kertet megjárni... Az utóbbi időben *szemeim* igen *meggyengültek*, ezek végett is kellene orvost konzultálni.»[44]

Közbe-közbe elmúlik ez a gyengeség s a *nyolcvanöt éves Vigyázó Sándor örülni tud az életnek:* «Szép az idő, a kert még mindig szép zöld és elég üde, úgyannyira, hogy abban még igen kellemesen el lehet sétálgatni. Én most kertészkedem, és több szépítéseket tervezgetek.»[45]

Van még az *öreg szervezetnek ellenálló képessége*, leküzd több komoly betegséget (influenza, bélhurut). 1911 tavaszán Feri fia, ki apját Abbáziába lekíséri, azt írja haza, hogy az öreg úr jobban van kedélyileg is, de folyton rekedt.[46]

Az öregedő s gyengülő *édesapát* minden teendőjében egyre nagyobb mértékben *helyettesíti* hűséges fia, *Ferenc*

[41] 1903. aug. 28.
[42] 1907. aug. 15.
[43] 1908. júl. 24.
[44] 1909. aug. 5.
[45] Vácrátót, 1910. okt. 10.
[46] Abbazia, 1911. máj. 11.

gróf, ki saját vállaira *mind több munkát vállal.* Reggeltől estig dolgozik, tárgyal, utazik, ellenőriz. *Tennivalója* igen sok. Efelől érdeklődik a Reichenhallban üdülő öreg gróf: «Hogy vagy te, kedves Feri, tudtál-e végezni Miklával és Bátyával; remélem sok fáradsággal, de mégis sikerrel fogsz célhoz érhetni.» Azután a következő utasítást adja neki: «Az építőmester igen apró kavicsot keverjen a cementbe, hogy szilárd legyen.»[47]

Ferenc gróf *túlzott kötelességérzetből* annyira *beleveti magát a munkába,* hogy még a pedáns édesapa is megsokalja. Ezért írja neki az osztrák fővárosba:[48] «*Ne dolgozzál* Bécsben is, dobd félre b...s aktáidat! A *fiatalság egyszer van* és vissza nem tér!»[49] Roth Lóránt arra biztatja, hogy Abbáziából, hova atyját kísérte, ránduljon le vele Palermóba. Sorait ezekkel a szavakkal fejezi be: «Éljél, ne vegetálj!»[50]

Vigyázó Ferenc azonban nem akarja fiatalságát élvezni. Roth Loránt kedvéért megfordul ugyan olykor-olykor *társaságban,* atyjával együtt résztvesz a *Nemzeti Kaszinó* közebédjein. Gr. Benyovszky Móric egy-egy mulatóba is elviszi, de anyjának mindenről hűségesen beszámol[51] s jól a vidám környezetben sohasem érzi magát. Az édesatyának kell rábeszélő képességét elővennie, hogy «szeretett jó öreg»-je — így nevezi fiát több levélben — kicsit szórakozzék: «Kérlek menjél színházba» — írja neki, — «páholyunk mindig üres, használd, azért van.»[52]

Ferenc gróf *nem szeret táncolni* s rendkívüli eset, mikor elvállalja a Protestáns Bál elnökségét.[53]

Egyszer arra is sikerült rávenni, hogy *műkedvelői színielőadáson* szerepeljen.[54] *Nem* érezi jól magát *hölgytársaságban,* kerüli is, vagy ha mégis megjelenik, félrevonul s mélázva hallgat.

[47] Reichenhall, 1907. aug. 15.
[48] A Hotel Kranzban szállt.
[49] 1902. szept. 13.
[50] 1911. április.
[51] Mikolik adata.
[52] 1905. okt. 29.
[53] Mikolik adata.
[54] Le is van fotografirozva jelmezben.

Az ő *szívének* is van azonban *tavasza;* fellobog egyszer benne is a fiatalos hév, mikor beletekint egy ragyogó szempár tüzébe. A leány — kinek atyja Bécsben udvari hivatalt viselő gróf — szépségével egészen megszédíti az ifjút. Kész lenne minden értékét lábai elé rakni. De, mint *jó fiú,* előbb *édesanyja* hozzájárulását és *áldását kéri. Szörnyű csalódás* várt rá. A bejelentés hallatára a grófné homlokára viharfelhők gyülekeznek, fekete szeme szikrát szór és szinte magánkívül vágja oda a következő kemény szavakat: «Ezt a nőt *nem veheted el,* nézd anyját, milyen életet folytat! Leánya is ilyenné fajul. Ez nem neked való! Vedd el tisztességes anyának tisztességes leányát. Ebbe a házasságba sohasem egyezem bele!»[55] A grófné keze *így tépte szét* az *álmok,* ábrándok selymes *csipkefátyolát.* Az engedelmes fiú némán hajt fejet s minden igyekezetével azon van, hogy az édes képet szíve mélyéről örökre kitörölje. Anyja pedig nekilát, hogy *maga keressen* kedvére való *menyet.* Ez azonban nem könnyű *feladatnak* bizonyul. Az úri társaságban sok jeles tulajdonságokkal ékeskedő leány forgott; de a *választás* olyan nehéz, a grófnénak kényes ízlése van, *fia* pedig *csak olyan leányt* volt hajlandó megkérni, ki *édesanyja teljes tetszését* bírja.[56] Egy-két hölgy mégis csak akadt a grófné kedvére való. Ilyen elsősorban báró Prónay Dezső leánya, Iphigénia. Hogy a fiatalokat összeismertesse, a grófné meghívja a családot teára s epedve várja, hogy köztük a rokonszenv plántája terebélyes fává növekedjék. Óhajtja a házasságot, mert az ifjú hölgy szép, kedves, művelt, előkelő és hozzá: protestáns vallású. A grófné szívemélyén pedig ott él a meggyőződés, hogy «az evangélikusok jobb emberek.»[57] A dolog azonban nehezen haladt előre. A *fiatal gróf* hölgytársaságban mindig *elfogódott,* kiváló lelki tulajdonságait nem képes érvényesíteni. A *leány szüleit feszélyezi* Vigyázóék gazdagsága, még csak látszatát is kerülni akarják annak, hogy ők vagyont keresnek. Meghívják ugyan egy-két összejövetelre,

[55] Mikolik adata.
[56] Mikolik adata.
[57] Mikolik adata.

táncestélyre Ferenc grófot, de nagyon *tartózkodóan* viselik magukat vele szemben. *Bátorítás nélkül* pedig az úgyis bizalmatlan ifjú *nem lép fel* s a szép baronesse csakhamar Patay Tibornak nyújtja kezét. Mikor Prónay Dezsőné megköszöni a grófnénak gratulációját, hozzáfűzi a következő sorokat: «Az ifjak határtalanul boldogok.»[58] Fájdalom, ezt sem Vigyázó Ferenc, sem anyja nem mondhatta el magáról!

Hogy *Ferenc* gróf *családot alapítson, a szülőknek hő vágya;* Józsa grófnő, mint legjobbat kívánja édesanyjának: «Feri házasságát és a legjobb egészséget».[59] Mult az idő, de ezek a hő óhajtások csak nem akartak megvalósulni.

Feri gróf nem barátkozó természetű társaslény, hanem a *magányt keresi.* Egyik levelében, mit anyjának fürdőhelyről ír (referálván neki napi élményeiről: étrend, légfürdő, lekeféltetés, semmi szivar stb.) ideges bosszúsággal közli, hogy egyik ismerőse rákötötte magát s éppen ezért kedve lenne megszökni.[60]

Otthon, a *szülői háznál* egészen más! Mindenben *kedvét, kényelmét keresik.* «Ferinek hol lesznek keresztúri szobái» — kérdi atyja feleségétől, — «kérlek, gondoskodj neki jó lakásról, hogy szívesen legyen Keresztúron. Én bárhol megleszek, nem ragaszkodom a régebben elfoglalt szobáimhoz. De egyébként intézkedj úgy, mint legjobbnak véled.»[61]

Ferenc egészen anyja fia, ő *sem tud magára vigyázni* s *ezzel* nem egy *gyötrelmes napot* szerez aggódó *szüleinek.* Anyja ilyen szókkal kérleli: «Gondold meg, milyen boldogtalan, elhagyott anyád, ha tudja, hogy te szenvedsz. Kíméld magad.»[62] Hogy ez az aggodalom nem csupán az anyai szív rémlátása, mutatják Vigyázó Sándor levelei: «Igen köszönöm», — írja feleségének, — «hogy Josa Ferit nem

[58] Acsa, 1907. okt. 7.

[59] 1907. dec. 24. «Feri's Heirat, und die beste Gesundheit.»

[60] 1909. szept. 18.

[61] 1911. júl. 4.

[62] 1905. szept. 9. «Mein treuer lieber Bobi!... bedenke, wie unglücklich deine entlassene Mutter, wenn Dich leidend weiss. Schone Dich!»

engedte kijönni, nem is tudom érteni, hogy mi jutott eszébe, *köhögéssel* és *elgyengült erővel* a *zord levegőben* (természetesen nyilt kocsin) *kirándulásokat* merészelni, azt gondolja Feri, hogy ő olyan edzett egészséggel bír, hogy neki nem árthat semmi. Maradjon ő csak addig Budapesten, míg nem jönnek jobb időjárások és ő nem lesz teljesen egészséges.»[63] Ugyanekkor Józsának így ír: «Legyél olyan jó, nemcsak a mamára, de *Ferire is vigyázni*, mert e részben tudom, te vagy a leggondosabb és legelővigyázóbb közöttük — eszerint benned leginkább megbízom . . . Ügyelj magadra is nagyon, nehogy te is megbetegedj.»[64] Másnapi levele szerint: «Feri már régebben beteg, de orvosi segélyt nem vett igénybe.» Józsa hatásos közbelépéséről szólnak a következő sorok: «Igen melegen köszönöm, hogy rávetted dr. Dieballa tanácsának kikérésére.»[65]

Az *öreg úr élete folytonos aggódás fiáért*. Így ad ennek kifejezést: «Kérlek, ne hozz folyton abba a nehéz helyzetbe, hogy érted is folyton rettegnem kell... Köhögsz és biztosan tudom, hogy nem vagy jó egészségben.»[66]

Feri gróf engedelmes, jó fiú, *szülei parancsra* aztán *megtesz minden* lehetőt, orvost hív, gyógyíttatja magát, de *nem a saját kedvéért*.

* * *

Egyetlen, *szeretett fiának* apja *nagy jószágokat ajándékoz* és írat rá. Ezzel az ifjú a 3000 forintnál több földadót fizető mágnások közé emelkedvén, bejut a *főrendiházba* is. (1899. március 20.)[67] Kötelességből olykor-olykor eljár az ülésekre, volt jegyző és bizottsági előadó, de különösebben nem érdeklődik irántuk. *Kamarásságért* is folyamodik. Összeszedet egy sereg okmányt s 1902. jan. 20-án benyújtja a főkamarási hivatalnál. Iratai azonban — úgy látszik — még pótlásra szorultak, újakat azonban nem szerez, mert közben a megbízott genealógussal összekülönbö-

[63] 1910. okt. 20.
[64] Ugyanakkor.
[65] 1910. okt. 21.
[66] 1910. nov. 3.
[67] Ferenc gróf a meghívólevél kieszközlését 1898-ban kérte.

GR. VIGYÁZÓ FERENC

zik. Kamarási ügye így elalszik. Az alapos készültségű dúsgazdag ifjú, kihez szülei annyi reményt fűztek, *közpályán nem tud szerephez jutni.* Falusi gazdálkodáshoz kár volt annyit tanulnia! Bármily megható, mégis csak sok, hogy folyton anyja mellett ül. A grófné is sokat tépelődik fia világtól elvonult életén és bánatát közli bizalmas barátnőjével, Rudnaynéval is.

De egyszer csak *bekövetkezik* a *fordulat.* A *szabadelvűpárt,* hogy a képviselőház munkaképességét az obstruáló ellenzékkel szemben biztosítsa, erőszakhoz nyúl s 1904. nov. 18-án *meglepetésszerűleg* megszavazza a *szigorított házszabályokat,* melyek jogot adnak az elnöknek, hogyha szükségét látja, karhatalommal éljen. Ezt az eljárást nem helyesli az egész tábor s a *pártban szakadás* áll be. A kilépett *disszidensek* összefognak az *ellenzékkel* a kormánypárt megbuktatására. Ott van Vigyázó Sándorék egész baráti köre, — Prónay Dezső, Darányi Ignác, Kossuth Ferenc s mások, — kik tüzes érvekkel *magukkal ragadják Vigyázó Ferencet* is. A fiatal gróf a disszidensekhez csatlakozik s képviselői mandátumot keres. Ebből az időből való Rudnay Józsefnénak — a grófnéhoz intézett — egyik igen érdekes levele. Régi emlékek újulnak föl lelkében, — írja, — eszébe jut Vigyázóné jó fia, ki anyját másfél éve nagy betegségében oly híven ápolta, ki azonban neki nagy keserűséget is okozott. «Ez a *keserűség* azonban» — folytatja tovább — «*most elhárult.* A Magyarország «Hulló falevelei»-t olvasva, örömmel látom, hogy széptehetségű *fiad nem fog* kedélyileg *elsavanyodni* és munkakör nélkül *boldogtalan emberkerülővé* lenni. *Hazafias érzése a küzdőtérre vonta őt.*»[68]

Elkövetkezik az 1905. évi *országos választás.* Ferenc gróf az *apatini kerületben* lép fel. A család izgatottan várja a híreket: «Bárcsak Feri választása szerencsésen végződnék» — írja Józsa grófnő anyjának,[69] kinek gróf Benyovszky Sándorné ezidőben egyre-másra küldözgeti a párt kilátásairól szóló értesítéseket. Az eredmény megfelelt

[68] Váchartyán, 1904. nov. 21.
[69] 1905. jan. 23.

várakozásuknak: az ellenzék abszolút többséget nyer, Ferenc gróf bejut a parlamentbe, a szabadelvűpárt pedig megbukik. A politikai helyzet azonban nagyon bizonytalan, mert a koalíció vezetői a királlyal nem tudván megállapodásra jutni, kormányalakításuk egyre késik s majd féléven át továbbra is Tisza István és minisztertársai viszik az ügyeket. A Vigyázó-palotában különben is *nyomott a hangulat.* A grófné tavasszal ágynak esik. Hosszabb ideig nem tart fogadónapot. Benyovszkyné, ki szívén viseli úgy barátnője egészségét, s mint lelkes honleány hazája sorsát, ilyen óhajtásnak ad kifejezést: «Bár szerdán már viszontláthatnánk szokott szép szalonodban, friss egészségben... talán akkorra létrejön a koalíciós minisztérium.»[70] Az első kívánság teljesült is. De az országnak egyelőre nyugodt, alkotmányos élet helyett, nehéz megpróbáltatáson kell keresztülesnie: a darabont-kormány jut uralomra. 1905. június 18-án Ferenc József kinevezte a Fejérváry-kormányt, melynek belügyminisztere Kristóffy József. Utóbbinak erőszakával *szembe szegzik mellüket a vármegyék.* Egyike a legelsőknek Pest, melynek magatartását az egész ország szívdobogva lesi. Cselekedni kell. A vármegye alispánja, Beniczky Lajos betegen a Rivierán üdül. Az ellentállásnak pedig az alispán a hivatott vezére. 1905. nov. 27-én közakarattal gróf *Vigyázó Ferencet,* a vármegye egyik előkelő virilistáját *ültetik a helyettes alispáni székbe.*[71] Gr. Laszberg Rudolf *főispán* azonban kiadja a rendeletet, hogy Vigyázót nem szabad a vármegyeház épületébe beereszteni[72] s mikor mégis bejut oda, *karhatalommal vezetteti ki,* mi ellen az alispán óvást emel.[73] Hogy az ellenállás tarthassa magát, a tisztviselők fizetését összeadakozzák; ehhez gr. Vigyázó Sándor 20.000 K-val, gr. Vigyázó Ferenc pedig 8000 K-val járul.[74] Alispáni megbízatása azonban csak dec.

[70] Budapest, 1905. ápr. 1.

[71] *Dr. Horváth József:* Az 1905/6. évi vármegyei ellenállás története, 319. lap.

[72] Ugyanott, 320. lap.

[73] Ugyanott, 321. lap.

[74] Horváth i. m. 321. lap.

16-ig tart, mert székét a szabadságról hazatérő Beniczky Lajosnak átadja.[75]

Rövidéletű volt bár *Ferenc gróf* politikai szereplése, vele *családja osztatlan megelégedését* érdemelte ki, nemcsak azért, hogy a mozgalmas élet *fásultságából kiragadta,* hanem azért is, mert az *egész családot* vonzalma *ahhoz az irányhoz* kötötte: «Nagyon örülök», — írja Józsa nénje neki 1905. nov. 30-án, — «hogy a *disszidensekhez csatlakoztál.* Te a 67-es alapot nem tudtad annakidején sem elhagyni s ez a leghelyesebb. A disszidensek hozzák majd meg a békét is.»

A közvélemény helyeslését meg az mutatja, hogy az ifjú grófot Pest vármegyei szereplése után választja *Vácrátót,* 1905. dec. 31-én, *díszpolgárává.*

A Vigyázó-család ezután is résztvesz a nemzeti mozgalmakban s a grófnő Prónay Gáborné kezéhez adományt küld a tulipán-mozgalom javára.[76] Ferenc gróf azonban ezután sohasem játszott jelentős szerepet a politikai életben s az ú. n. Nemzeti Népszövetség, mely 1913. dec. 21-én alelnökévé választotta, maga sem jutott szóhoz.

* * *

Hogy szeretett leányukat magukhoz közelebb tudják, Vigyázóék *megvásárolják* számára Budán a *Dísz-tér 7. sz. házat* s eltökélik, hogy abból átalakítással *fényes palotát* készíttetnek. Ki gondolt volna akkor arra, hogy az a kedves lény, kinek kedvéért annyi pénzt áldoztak és oly sokat fáradtak, nem lesz soha e ház lakója. 1911. júl. 4-én a régi tulajdonos kiköltözvén a házból, Vigyázó Sándor ezt írja feleségének: «A budai ház átadatott, Józsa a házterveket összepakolta.» A fényes épületnek Rupprecht építésszel való átépíttetése s berendezése jó félévig tart. Nov. 5-én Józsa — atyjához intézett levelében — említi a zöld kandallót, mit anyja ígért, meg a 950 K-ás rózsaszín márványból készültet, mit Ferivel együtt választott.

A *vallásos hittel* bíró *Józsa* grófnő, ki nagypénteken

[75] Ugyanott, 322. lap.

[76] Prónayné levele, 1906. ápr. 4.

— a legnagyobb protestáns ünnepen — nem utazik, hogy az úrvacsorában részesülhessen,[77] szerető férje oldalán *boldognak* érzi magát és sohasem mond le a reményről, hogy egyszer — ha a bibliai Sára módjára is, élemedett korban — keblére ölelhesse szíve magzatját. Év-év után mult s ők még mindig csak kettecskén maradtak. *Kimondhatatlan* nagy volt *öröme* s nem kevésbbé nagy szüleinek meglepetése, mikor 1911. tavaszán *tizenhatévi házasság után hő vágya a megvalósulás* útjára jutott. Máj. 26-án Vigyázó Sándor Bécsből ezt írja feleségének: «Nagy meglepetéssel vettem a nem remélt hírt, hogy Josa a Vöröskeresztben gyógykezelteti magát Budapesten. Miután ezáltal a keletkezett remények valósággá kezdenek fejlődni, igen kérlek, őt a fennforgó körülményeknél fogva meg nem látogatni, nehogy felizgattassék.»[78]

A fiatal grófné állapota ismét aggodalomra ad okot. «Josa nincs jól», — írja róla édesatyja, — «dr. Beckerrel akar konzultálni s téged is fel akar keresni, Susim.»[79] Majd javul a helyzet. Józsa júl. 10-én egészségesen jön Pestre, anyjának sok mondanivalója van.[80] A boldog asszonynak *minden gondolata eljövendő reményével* foglalkozik s kéri anyját, hogy Mössmertől mosatlanul küldesse a *babakelengyét,* mit otthon akar nagy gonddal, ártalmas szereket kerülve, jó puhára mosatni.[81] Azért örül épülő budai palotája Albrecht-útra néző terrace-ának, hogy «oda a kicsit ki lehet tolni kocsiban.»[82] Mit törődik már most azzal, hogy lába megdagadt s éles fájdalmat okoz.[83] Majd meggyógyul! Javul is már: «Ma lábam valamivel jobban van» — írja két nappal később — «és remélem... hogy a fájdalom... egészen megszűnik.»[84]

[77] Levele 1911. ápr. 11.

[78] 1911. máj. 26. Családi levéltár.

[79] 1911. jún. 30.

[80] 1911. júl. 4. Vigyázó Sándor feleségéhez.

[81] 1911. okt. 6.

[82] Szarvas, 1911. nov. 5.

[83] 1911. nov. 5.

[84] Szarvas, 1911. nov. 7. «Es geht mir mit meinen Füssen heute etwas besser, und hoffe... dass der Schmerz... ganz aufhört.»

A babakelengyét Vigyázóék szerzik be s küldik Szarvasra. A grófné *kitörő örömmel* fogadja: «Elgondolhatod,» — írja anyjának, — «micsoda nagy öröm és boldogság volt a kis holmik kicsomagolása és átnézése.»[85]

December elején Bolzáék Budapestre, a Liget-Szanatóriumba költöznek. 15-én kapják Vigyázóék gróf Bolzától a következő, hevenyészve írt sorokat: «A legközelebbi órákban már megtörténik a szülés. Ég velünk!» Hogy milyen meleg szeretet fűzte Józsa grófnőt öccséhez, a levél utóirata bizonyítja: «Josa Ferit néhány percre látni kívánja e nap folyamán.» A nehéz órák alatt is gondol rá.

A kis jövevény baj nélkül megérkezett. Harkányi János anyjának «legújabb nagymamaságához» gratulál.[86] A grófnő kis leányát, Mariettát maga táplálja s *betegágyában is* gyöngélkedő *édesanyja felől tudakozódik:* «Édes, jó Papicám, hogy van Mama, mit mondott Dieballa és Patai?»[87] Következő levelében köszöni atyjának a születésnapi rózsákat. Leírja életrendjét, azután így folytatja: «A kicsi, hála Isten, *jól fejlődik,* nagyon fogok örülni, ha elvihetem magukhoz... Fericit csókolom, úgy örülnék, ha láthatnám.»[88] Öccsét azonban betegség tartja vissza a látogatástól. Gondos nénje lelkére köti, hogy ügyeljen magára.[89]

Az édesanya szíve magzatában rendkívül tud gyönyörködni, hogy milyen szép, kedves és mennyit gyarapodott. «Alig tudom várni az időt,» — írja anyjának, — «hogy Neked bemutathassam.[90] Öröm és napsugár tölti be a szobát.» «Egészen felvidulva tértem haza Josától», — írja Lónyay Flóra Vigyázónénak, — «oly kedves látvány volt ő gyermekével és boldogságával.»[91] Úgy örvend a grófnő a

[85] Szarvas, 1911. nov. 15. «Du kannst es dir denken, die grösste Freude und Glückseligkeit sein die kleinen Sachen auszupacken, anzusehen.»

[86] 1911. dec. 16.

[87] Budapest, 1912. jan. 2. Majd jan. 21-én ezt írja: «Gott sei Dank, dass es Dir doch schon besser geht.»

[88] Budapest, 1912. jan 5.

[89] Budapest, 1912. jan. 14. Józsa levele.

[90] Budapest, 1912. január 23. «Ich kann kaum erwarten Dir zu zeigen.»

[91] Budapest, 1912. jan. 26.

remek keresztelőruhának és a csodaszép kis ezüst evőeszköznek, mit édesanyja ajándékozott Mariettának.[92]

Ezidőben *Vigyázó Sándorné* is *influenzán* megy keresztül. Férjét az orvos, féltvén a ragálytól, eltiltja tőle.[93] A gavalléros öreg *férj Zsuzsánna-napra rózsákkal* kedveskedik a következő levél kíséretében: «*A mi szeretetünk,* mely jó gyermekeink és most már unokánk fejlődő szeretetében öregbedik... mindaddig, míg a Mindenhatónak úgy tetszik, hogy együtt maradhatunk... *soha megszűnni nem fog,* kérlek, vedd szívesen e néhány *rózsát,* mely a *régi időkre* emlékeztet és *régi, változatlan érzelmeimet* tolmácsolja.»[94] A megajándékozott «Édes, kedves Sándor»-ának bensőséges szavakkal köszöni meg a figyelmet. A rózsák «olyan csodaszépek, *túlságosan szépek* az öreg mamicának.»[95]

Feri is egyre beteg, torka fáj, nyaka dagadt, láza van,[96] *de azért nem a maga bajával, csak az anyjáéval foglalkozik,* kérleli, gondozza magát, gyomrát el ne rontsa s «valahogy ne menjen a fűtetlen harmadik, vagy a nagy hálószobába.»[97]

A család feje felett ekkor már sokkal nagyobb *veszedelem tornyosult. Józsa grófnő súlyos beteg* lett s Lónyay Flóra, mikor a szanatóriumban keresi, a komornától azt a felvilágosítást kapja, hogy a fiatal anyát «nagyon megerőltette a táplálás és lázt kapott.» «Nagyon fáj», — folytatja tovább Vigyázónéhoz intézett levelét, — «hogy Josa nagy öröme így megzavartatott. Mikor másodszor láttam Josát, szép kis kezei, karjai oly soványak voltak, — mi ugyan jól állt neki, — de maga mondta, hogy a táplálás megerőlteti.»[98] Józsa grófnő ezalatt súlyos ideglázzal küz-

[92] «Reizende Taufkleidchen und aus wunderschöne kleine Silber-Service.»

[93] Vigyázó Sándor feleségéhez, 1912. jan. 20.

[94] Budapest, 1912. jan. 22.

[95] Budapest, 1912. jan. 22. «Mein lieber, lieber Sándor!... Die Rosen sind so wunderschön, zu schön für die alte Mamica.»

[96] Vigyázó Sándor feleségéhez, 1912. febr. 2.

[97] Vigyázó Ferenc anyjához, 1912. febr. 1.

[98] Budapest, 1912. febr. 20.

ködik. Rég óhajtott boldogsága küszöbén olyan borzasztó volna a halál! Mikor magához tér, erős orvosságot kér, mert, mint mondja: «*élni akarok gyermekemért.*»[99] A beteg alig táplálkozik s előre látható, hogy gyönge teste nem sokáig bírja a küzdelmet. Szegény férje, kire az izgalmak rendkívül *hatnak,*[100] kétségbeesetten írja: «*Feldúlt lelki állapotban vagyok.*»[101]

De lázban van az egész család, kezdve az édesanyán. Lónyay Flóra nagy részvéttel írja: «*Mennyit szenvedsz!* Tortúra lesz neked ezen hosszas, szörnyű betegség ideje.» Azután *vigasztalni próbálja:* «Josa meg fog gyógyulni. Ha azonban te... odaadod magadat a kétségbeesésnek, egészséged örökre odalesz... *Kinek van olyan odaadó jó fia,* mint Neked? Hiszen megható az ő mély ragaszkodása hozzád.»[102]

A grófnő állapota egyre reménytelenebb; ember nem segíthet rajta. A kétségbeesett szülők *összetett kézzel* könyörögnek az orvosoknak: «mentsék meg, *egész vagyonunkat odaadjuk.*»[103] Mindhiába! A halál kinyujtotta már utána csontkezét. Az édesanya pedig *tehetetlen fájdalmában,* szörnyű gyötrelmei közepette egyre ezt a *torkát fojtogató kérdést* zokogja: — mely fokozatosan *tetemrehívássá* zordonul ajakán — «Miért is kellett a negyven éven túl járó Josának anyává lennie.»[104] A megtörténtet azonban meg nem történtté tenni emberi erő nem képes. Az édesanya panasza: «Leányom anyaságának áldozata, máskülönben élhetett volna hosszú életet» — sem tudja Józsa grófnőt az életnek megtartani. A természet rendje ellenére Vigyázó Sándornénak kellett — végső erejét összeszedve — leánya temetésére készülnie.

Gr. Bolza Pálné 1912. március 27-én kiszenvedett s

[99] Darányi Ignáchoz intézett sorok. Budapest, 1912. febr. 20.

[100] 1912. jan. 13-án ezt írja apósának: «Multkor azon rettenetes rombolásban, mely lelkivilágomban véghez ment, még dadogva sem tudtam megköszönni a gyönyörű keresztelési ajándékot.»

[101] Szarvas, 1912. márc. 5.

[102] Budapest, 1912. márc. 13.

[103] Zmeskáll Erzsébet adata.

[104] Mikolik.

Noszkó István lelkész márc. 29-én[105] temette az ág. ev. egyház szertartása szerint a rákoskeresztúri új kriptába. A sírt körülállták a rokonok, barátok, ismerősök, megkísérelvén, hogy részvétükkel a búbamerült család fájdalmát enyhítsék. A gyászszertartás egyik szemtanuja — Lónyay Flóra — ilyen jellemzést ad a lelkét betöltő érzelmekről és gondolatokról: «A megrázó temetés alatt mindig előttem volt *sugárzó, boldog arca félelmes soványsságával;* láttam őt anyai boldogságában mélyen meghatva. Mert ez a képet — őt gyermekével látni — közönyösen nem lehetett nézni. Minő tökéletes lett volna nevelése! Szegény, kis anyátlan leány, az ő sorsát is mélyen fájlalom.»[106] «Hogyne érezném fájdalmadat,» — írja más levelében, — «hiszen anyám is gyermekágyban halt meg.»[107]

Gineverné, Győry Ilona — Győry Vilmosnak Angliába szakadt leánya — Doverből ezt írja Józsa grófnőről: «Jó, édesatyámat alig fűzhette több szeretet tanítványai közül valakihez, mint ehhez a *gazdaglelkű, mélykedélyű, jóságos* lényhez, kire most mindketten gondolunk.»[108] De megnyilatkoznak az egyszerű emberek is, kik a megboldogult nemes lelkének ajándékait élvezték: Simon László körjegyző hálás szívvel emlegeti, hogy özvegységében öt gyermekét a grófné segített felnevelni.[109]

Ez a megrázó gyászeset a grófné lelkében mélyreható változást idézett elő. Eddig annyira beletemetkezett Sándor fia elvesztése feletti bánatába, hogy másik két gyermeke forró szeretetét alig-alig vette észre. Most azonban kétségbeesve eszmél rá, hogy *már csak egy gyermeke maradt:* a gyöngéd, önfeláldozó Feri, ki annyira érte él, hogy szinte egy lélek vele. Szívének minden melegét Feri fiára árasztja ezután s a holtak emléke mellett csak neki él. Így lett az a szomorú esemény — a Gondviselés akaratából — mélyebb szeretet forrásává.

[105] Gyászjelentés.
[106] Gr. Vigyázóhoz intézett levele, 1912. ápr. 3.
[107] Ugyanahhoz, 1912. május 8.
[108] Ugyanahhoz, 1912. május 1.
[109] Somogyhárságy, 1912. március 29.

VII. FEJEZET.

Józsa grófnő halála után a két család elhidegedése. A nyugvóhely kérdése. A budai palota. A grófnét baleset éri; szenvedései. Az új házirend. Zárkózott életük. Ferenc gróf robotmunkája. Ábrándvilág és a való. A nemzet élet-halálharca. A bukás. Ferenc gróf a gyüjtőfogházban, szülei az Irgalmasoknál. Ferenc gróf kiszabadul; bujdokol. Változik a helyzet. Földreform. Nagy erőfeszítés. Vigyázó Sándor végrendeletei. Halála, jellemzése. A grófné végrendelete. Kegyelete atyja és férje iránt. Az örökség. A grófné halála. Temetése.

Gr. Vigyázó Sándorné első perctől kezdve *nagy aggodalommal* nézett *leánya anyasága* elé: a már nem fiatal szervezetet féltette ettől a kemény megpróbáltatástól. Különben is beleélte magát abba a gondolatba, hogy Józsa grófnő gyermektelen marad s idővel az *egész vagyon fiára* száll, ki új — még nem látott — *fényre deríti a Vigyázó-házat.* Podmaniczky János kedvenc — családfelvirágoztató — tervén a grófnő évtizedek óta immár lelkes szeretettel csügg.

A *Gondviselésnek* azonban *más tervei* voltak. «Mert nem olyanok az én gondolataim, mint a ti gondolataitok...» mondja az írás.[1] Az édes, drága, anyjához oly híven ragaszkodó *Józsa* meleg *szíve* oly idő előtt *megszünt dobogni;* porteste immár hideg földben pihen, itthagyva maga helyett egy kis, ismeretlen apróságot. Vigyázóné egész haragja, szívének minden keserűsége ekkor Jozefin férje, *Gr. Bolza Pál ellen* fordul, mert benne látja leánya halálának okozóját. Észre sem képes venni mély bánatában, hogy a gróf talán még nála is többet vesztett s egészen összetört a csapás súlya alatt. A sok szenvedéstől sebhedt öreg szívben — valóságos vegyi átalakulásként — a Józsa grófnő iránt táplált

[1] Esaiás LV. 8.

forró szeretet így változik veje iránti ellenszenvvé s nem titkolt gyűlöletté.

Józsa grófnő halála után *áldatlan a viszony* a két ház között. Még a szertelenségek iránt fogékonysággal nem bíró öreg úr is elidegenedik vejétől, kit ezután már csak egyetlenegyszer látogat meg Szarvason. Szakít sógorával — már csak édesanyja kedvéért is — a gyöngédlelkű, önmagát emésztő szegény fiú, gr. Vigyázó Ferenc is.

Nézeteltérés támad a Vigyázó- és a Bolza-család közt mindjárt a drága halott *temetésekor*. Kinek van elsősorban joga Józsa grófnő földi maradványaihoz? Hol legyen örök nyugvóhelye, Keresztúron vagy Szarvason? Mikor a megrendítő katasztrófa bekövetkezik, a szülők határozott kívánságára Bolza gróf — nehezen bár — hozzájárul, hogy feleségét a közeli *rákoskeresztúri kriptába* helyezzék. Később megbánja; szeretné elvitetni; de Vigyázóék sehogysem akarnak megválni szeretett lányuk hamvaitól. Évenként kétszer azután (az elhalálozás fordulóján és halottak napján) zarándokútra indul a férj s az édes, bús emlékektől — melyek szívére tolulnak — mélyen meghatva: koszorút helyez a földi boldogságát magában rejtő szarkofágra. Jövetelét előre bejelenti apósának, — kinek olykor-olykor irogat, — de egyik levelében keserűen panaszkodik, hogy Keresztúron a kriptaajtó kinyitásával nagyon megvárakoztatták. Kéri, hogy ilyen «tűszúrásoktól» jövőre kíméljék meg.[2] Volt-e ebben a dologban valami szándékosság, nem lehet megállapítani, mert ilyenféle utasításnak a családi levéltárban semmi nyoma. Egy bizonyos: ha két szív közé befurakodik a bizalmatlanság gyanúja, árgus-szemmel figyeli a másik fél minden lépését s a legártatlanabb cselekedetben is szándékosságot lát.

Másik *ütközőpont* a rokonok közt a *budai palota*. Vigyázóék ezt a kedves, *meleg fészket* Józsa *leányuknak szánták*, óhajtván, hogy minél gyakrabban benne lakván, közelükben legyen. A vő érdekével azonban már nem törődtek. A palotát megvásárolják, átépíttetésére 144.000 K-t adnak leányuk

[2] Levele 1914. március 12.

kezéhez,[3] de a gyászeset idején még igen jelentékeny összeg kifizetetlen.[4] Többet áldozni azonban most már nem hajlandók s Bolza gróf keserűen panaszolja, hogy felesége halála után hiába ajánlotta a ház eladását s a fényes berendezés megrendelésének visszavonását.[5] Vigyázóék úgy érzik, hogy *a rokoni kapocs* a kedves, szőke asszony halálával — kinek arcképeivel a falakon a szomorú Vigyázó-ház látogatója mind sűrűbben találkozik — teljesen *szétszakadt:* Bolza rájuk nézve idegen s nem engedik el neki a kölcsönadott összegeket sem.

A nagyszülők *kis unokájukban* — kit úgyszólván nem is ismernek — sehogysem tudják felejthetetlen leányukat látni s ha rágondolnak, csak a sötét, szívet tépő kép — kedves *Józsájuk szomorú halála* — jut eszükbe. Vejüknek pedig — éppen e miatt — nem akarnak, nem tudnak megbocsátani.

De lehet-e haragot tartani egy bájos kis csöppséggel, ki igazán nem tehet anyja haláláról. Lám, az öreg, szigorú *nagymama* sem tudja szeretetét tőle teljesen megtagadni: *érdeklődik hogylétéről,* sorsáról. Jönnek is a szarvasi levelek. Az édesapa tudatja apósával, hogy *Marietta* a négyhónapi poshadt, szanatóriumi levegő után *jól fejlődik.*[6] Ugyanígy ír Zmeskáll Erzsébet is, ki egy ideig vállalta mellette a főfelügyeletet: «A kis Marietta roppant kedves és értelmes.»[7] Az édesapa, a Szarvason megforduló rokon hölgyek, valamint a dajkák leveleiből pontosan tudjuk, hogy a kislány mennyit fejlődött egy-egy hónap alatt. «Marietta eleven, kedves; minő öröme lett volna szegény, jó, drága Josámnak,» — írja Bolza gróf, ki azután így folytatja: «most nekem, egyedülálló férfinak jutott osztályrészemül őt szemlélni, dédelgetni és nevelni. Szívemben keserű bánattal kell a szegény kis árvával játszani, nevetgélni, mikor minden gondolatom a multé.»[8]

[3] Vigyázó Sándor 1919. évi fiókvégrendelete 1. pont 2. bekezdés.
[4] V. ö. Bolza gróf levele 1912. július 4.
[5] Bolza levele Szarvas, 1912. augusztus 7.
[6] Szarvas, 1912. április 26.
[7] Ugyanott, ugyanakkor.
[8] [9] Családi levéltár.

Mint a levelekből megtudjuk, a leányka egy éves korában 9 kg 16 deka. «Isten segítségével tudtam» — írja a bánatos apa — «az életnek megtartani, őrködni zsenge fejlődése felett és szeretettel ápolni, mit a kérlelhetetlen sors oly keserű körülmények között életcélul előmbe sodort. Az élet nagy iskolájában küzdeni és tanulni fogok.»[9]

Mikor Vigyázóék és Bolza gróf egymáshoz való viszonya teljesen elhidegedik, akkor sem tudnak a *nagyszülők* kis unokájukkal szemben a teljes érdektelenség rideg álláspontjára helyezkedni. A kisleányról ezután is *tudakozódnak*, de csak *titokban*, mintha szégyelnék azt az érzelemforrást, mely keserű bánattól elborított szívük mélyéről — akárcsak az izlandi gajzír a jégpáncél alól — akaratlanul, de nagy erővel fel-felbuzog. Ez a feltörő, meleg forrás mutatja a szív igazi tartalmát, melyre sokszor a külső burokból egyáltalában nem következtethetünk. Gr. Vigyázó Sándorné szíve mélyén is szeretet élt Bolzáék iránt is, s a nagyanyai indulat erősebbnek bizonyult a szenvedélyes szív keserű fájdalomból szőtt leplénél. Dancs Szilárd szarvasi ügyvéd a bizalmasuk, s ennek halála után felesége, ki hűségesen tájékoztatja Vigyázó grófékat. «Kis unokája» — írja a grófnénak — «jól fejlődik, egészséges, mint a makk s már kezd gagyogni is.»[10] Tudvalevő, hogyha a kis gyermek egyszer elkezdi a beszédet, gyorsan halad előre ebben a tudományban. «Marietta» — írja csakhamar — «már mondatokat is szabatosan kiejt.»[11] Az elég sűrűn érkező tudósítások egyre örvendetes hírekkel szolgálnak: «A kis grófnő... élénk, fürge, teljesen hibátlanul beszél s folyékonyan... Mint mondják, oly játszi, mint az őzike. Véghetetlenül örült a Jézuska megérkezésének.»[12]

Vigyázó Sándorné régi barátnői, Wass Irma és Hortense grófnők — mikor Szarvason megfordulnak — lelkesülten írják a nagymamának, hogy Marietta milyen kedves, okosszemű gyermek, boldogult édesanyjához mennyire hasonlít

[10] Szarvas, 1913. április 10.

[11] Ugyanott 1913. augusztus 20.

[12] Ugyanott, 1914. január 9. Ez bizonyára a nagyszülők karácsonyi ajándékára vonatkozik.

s mint tovább folytatják: «Bolza... ki most is vigasztalhatatlan, úgy félti, mint a szemefényét.»[13]

Így nő, növekedik a kislány édesapja féltő gondoskodása mellett egészségben, bár a kanyarót[14] s más gyermekbetegséget, természetesen nem kerülhette el. Az ilyenkor lázas gyermek gyors pihegését elszoruló szívvel hallgatja az aggódó édesatya, de — egészen bizonyosan következtethetünk a jelekből — a Károly-körúti palota lefüggönyözött ablakai mögül is egy gyötrő bánat közt vergődő szívből ég felé röppent érte egy-egy töredezett fohász.

Vannak jelei a közeledésnek. Bolza gróf 1914 január 8-án három kis *amateur-képet* küld Mariettáról nagyszüleinek, kik a legközelebbi karácsonykor *ajándékokkal* kedveskednek neki. Bolza ezt táviratilag köszöni meg. A hat esztendős kislány első levélkéje *Feri bátyjához* szól; *köszöni a szép babát,* mit — édesanyja tiszteletére — Josi-nak nevezett el.[15]

A Vigyázó—Bolza viszony azonban csak nem akar igazán felmelegedni, marad továbbra is hideg, kimért. Az öreg gróf 1919-ben kelt fiókvégrendeletében[16] elpanaszolja, hogy unokáját hét év alatt csak kétszer látta (először közvetlenül Józsa halála után, másodszor 1917 őszén, mikor Bolza gróf őt — de csakis őt — Mariettával együtt felkereste). A vő a katonás öregúrtól nem idegenkedett úgy; de a grófnő tűzben égő fekete szemeinek szemrehányó tekintetével — saját lelki nyugalma érdekében — nem akart találkozni. Hogyne lett volna a Vigyázó Sándornéval való találkozás szívbemarkoló, sebeket felszaggató, mikor a *grófné* maga volt — elvesztett kedvesei miatt — *a megtestesült bánat* és *kétségbeesett szenvedés!*

* * *

Egy kínos esemény azonban a grófné tekintetét egyidőre a holtakról önmagára irányította s ezzel kálváriáján, —

[13] Dátum nélküli levél.
[14] 1916. nyarán volt kanyaróban.
[15] 1918. január 9.
[16] 1. pont.

melyen megtörten vonszolta elfáradt, szomorú testét —: új állomáshoz ért.

1912 szeptemberében egy reggel Keresztúron felkel a grófné, felölti pongyoláját, az ablakhoz siet, hogy kitekintsen rajta, de alig lép egyet-kettőt, a szőnyegben megbotlik s végigterül a padlón.[17] Nem is tudott onnan maga erejéből felállni, úgy szedték fel az elősiető cselédek.

A grófnét nagy fájdalmak közt ágyba fektetik s az előhívott orvos megállapítja, hogy *jobb lába forgóban* — az öreg korban annyira törékennyé vált nyaki részen — *eltört.* Ezzel a lábtöréssel kezdődik azután Vigyázó Sándornénak — mint a bibliai Jóbnak — *újabb szenvedéssorozata.* Az öreg csontok már nehezen forrnak össze; *hónapokig* kell *gipszben* mozdulatlanul feküdnie. Állapota napról-napra *elviselhetetlenebb.* Lónyay Flóra — ki levélben gyakran felkeresi, — mély együttérzéssel írja: «... nem is mondhatom, menynyire fájlalom! Gondolni sem tudok másra!»[18]

A gipszet egyszer mégis csak leveszik a beteg lábról, de a grófné tovább is ágyban marad; még félév mulva is *fekvőbeteg.* Mikolik ezt írja Feri grófnak: «Nem jó, hogy a grófnét az orvos mindig ágyban tartja.»[19] Elképzelhetjük, hogy a csupa idegasszonyt, kit már a bokaízületi rándulás is annyira megviselt, a lábtörés mennyire tönkretette; holtig ennek a betege. Ötnegyed év mulva az esés után ezt írja Lónyay Flóra: «Beteg lábad mutasd sebésznek, hiszen eddig csak Lumniczer, meg Zsigmondy kezelte; menj Hültlhöz.»[20]

A *grófné,* kiben nem volt elég erély, hogy beteg lábát szakszerűen, huzamosabban kezeltesse, megrettenvén a használat alkalmával beleálló fájdalomtól, nem mert többet ráállni s egész — még *több, mint tíz esztendőre* terjedő — *életét ágyban,* vagy karszékben tölti s maga erejéből többet mozogni sem tud.[21]

Vigyázó Sándorné keserves, ágyhoz láncolt volta miatt az egész *háztartási rend megváltozik.* Eddig, az örökké tevé-

[17] Zmeskáll Erzsébet adata.
[18] 1912. szeptember.
[19] 1913. április 1.
[20] 1913. december 8.
[21] Mikolik.

keny grófné maga vezette a háztartást, adott ki az éléskamrából, állapította meg az étrendet s ügyelt fel a konyhában a főzésre. Mindezt most már nem teheti. Lábtörése óta otthon már csak a cselédeknek főzet, míg a grófi család *ebédjét,* mit egy cselédasszony készít naponként, *vasúton Rátótról hozatja be.* A Károly-körúti palotában aztán csak *felmelegítik az ételeket.*[22] Természetesen, akármilyen jól el volt is készítve ez az ebéd, tökéletes nem lehetett s igazán jóízüt az öreg, előkelő, gazdag házaspár többet nem eszik![23]

Vigyázóék ez időben már *teljesen zárkózott életet* folytatnak. Egész cselédségük egy férfi szolgából s egy konyhalányból állott. Ú. n. házvezetőnőt (kinek kötelessége a teakészítés, ebédmelegítés s főleg a fekvő grófné kiszolgálása) csak rövid ideig tartanak; a sűrű fejfájástól ideges grófnővel egyik sem tud soká kijönni.[24]

Milyen *egyhangú, unalmas, szomorú* volt a dúsgazdag grófné élete, ki fájdalmába és bánatába egészen beletemetkezik. Szenvedéseiben vigaszt nem, legfeljebb némi, *időleges enyhületet* adhatott *a részvevő baráti szívek melege.* «Szívből óhajtanánk téged ágyon kívül tudni, ez jó hatással lenne egészségedre» — írja Tarjányiné gr. Wass Irma[25] — «oly kimondhatatlanul szomorú a tudat» — mondja neki ifj. Sándorra célozva Lónyay Flóra, — «hogy most mindennap keresed annak az emlékét s ez absorbeál egészen. Hogyne fájna akkor folyton a fejed s hogyne gyengülnél napról-napra.»[26]

Lónyay Flóra, ha barátnőjét meg akarja látogatni, mindig — rendkívüli gyengédséggel — előzetes engedélyt kér erre. Őszinte választ kérve a grófnétól, biztosítván, hogyha

[22] Mikolik.

[23] A forradalmak folytán a vonatközlekedés is tűrhetetlenné válván, annyiban változtatnak életmódjukon, hogy a *Nemzeti* —, majd *Országos Kaszinóból hozatják ebédjüket,* melyet azonban szintén fel kell melegíteni. Sehogysem ízlik ez a koszt a grófnőnek, panaszolja, hogy margarinnal főznek — de azért háztartást otthon mégsem kezdet. Vacsorára az öregek sonkát, tojást, olykor kakaót esznek s Feri fiúknak — ha meleg sültet óhajtott — házon kívül kellett vacsoráznia. (Mikolik adatai).

[24] Mikolik.

[25] Cege, 1918. augusztus 4.

[26] 1913. december 27.

bánatát magának akarja tartani s őt nem fogadja is, nem veszi rossz néven.[27]

Bármilyen szomorú is a Vigyázó-ház, egy-két jóbarát mégis csak megfordul ott néha-néha, Roth Loránt, br. Radvánszky Albert, gr. Benyovszky Móric, Osztroluczky Géza és Miklós, Keltz Pálné, szül. Gosztonyi Polixena, gr. Benyovszky Sándorné s a régiek közül Rudnay Józsefné s mások. Szívük melegét olykor-olykor Vigyázóék is kimutatják; barátaikat megajándékozzák a rátóti kert első, gondosan ápolt zsengéivel [28] s a kis Osztroluczky Pali többször részesül Feri gróf karácsonyi emléktárgyaiban. A grófné örül, ha fiát barátai melancholiájából kiragadják, de nem szereti, ha egyik-másik mulatni hívja.[29]

Valóban egyre kevesebb ok van a mulatságra, mert közben *kiüt a világháború* s minden családnak van féltenivalója. Br. *Harkányi István* is, a grófné unokája *bevonul*, miután előzőleg atyja kíséretében búcsút vesz a nagymamától. Jönnek azután a rózsaszínű táborilapok s ha közben-közben elmaradnak, a grófné nagy aggodalomban van s Roth Lorántot kéri, hogy szerezzen híreket unokájáról. Egy-egy ilyen — elő- vagy visszavonulással kapcsolatos — szünet után, újra jön levél, de hamarosan megint hallgatás következik. Egyszer a fiú helyett az édesatya ír s nem a grófnénak, hanem Feri grófnak: «Ma értesültem, hogy Pista fiam elesett... Anyámmal megfelelőleg közöld.»[30] — *Miért is eresztette* Jani a fiát *a harctérre?* — sír fel a szemrehányó panasz az öreg hölgy meggyötört kebléből.[31] Miért nem tudta mellét fia a végzettel szembeszegezve megállítani annak dübörgő kerekét? S a hazáért derék fiát vesztett, búba merült édesanya pedig ezeket a sorokat intézi a grófnéhoz: «Igyekszünk *vigaszt találni* az egymás iránt érzett igaz, nagy szeretetünkben és a mi jó kislányunk létezésében.»[32]

* * *

[27] Pl. 1912. június 5.

[28] Mit Lipthay Kornél áradozó hangon köszön meg 1914. június 8.

[29] 1917. március 16-án Benyovszky gróf a Kristály-palotába hívja Feri grófot, hol páholyt bérelt.

[30] 1916. március 19.

[31] Mikolik.

[32] 1916. március 26.

Ha a grófné élete gyötrelemmel teljes, nem sokkal kellemesebb a vele annyira együttérző hűséges fiáé sem. *Feri* grófot *hajlama a csendes álmodozás felé* vonzotta s kötelességből — vagy talán, hogy felejtsen — *állandóan lázas munkában él.* Csak este tizenegy óra felé teszi le a tollat, hogy vacsorázni menjen a kaszinóba. Aztán merengve nézi a kártyacsatákat, anélkül, hogy azokban valaha résztvett volna. Neki nincsen elszórni való pénze! Csak *éjfél után tér nyugovóra* s reggel tízig is alszik s megvan fél tizenegy óra, mire édesanyja szobájában ül reggelinél. A grófné, bármilyen korán ébredt is, mindig megvárta fiát a reggelivel, bár szemrehányással illette késedelméért. Hiába, Feri gróf ismételten elkésett. Ha munkájába belemerült, ebédkor is megvárakoztatta szüleit, kik sokat duzzogtak e miatt.[33]

Ebéd után újra *kezdődik a robot-munka.* Ezt is, azt is sürgősen el kell intéznie a grófnak, nem élhet passzióinak. Csak olykor-olykor — szinte lopva — veti papírra vacsora tájon az Országos vagy Nemzeti Kaszinóban a lelkéből felbuggyanó, sokszor *töredezettszavú,* de *mély érzésről* tanuskodó *röpke dalokat.* Nem lesz érdektelen, ha a grófnak kaszinói levélpapírra írt, az enyészettől megőrzött hat versét teljes szövegükben közöljük:

I.[34]

Eljöttem-e
Hogy dalt regéljek Róla,
Szerettem-e
Hogy lelkem ismét Nála.

Egy hosszú tél
Elmúlott már azóta
Hogy ő, meg én
Egy jobbról álmodánk.

Sok küzködés
Csalódásoknak árja
Tölté, töré meg
Életünket már,

[33] Mikolik.
[34] Orsz. Kaszinó papírjára.

Midőn az ő
Vakítón bájos lénye
Központja lőn
Reményeimnek s fénye.

De közbejött
Az élet sok bajával
Sötét felhő vonult
Egünk alá.

Egy hosszú tél
Elmúlott már azóta
Emlékszel még
Tavaszunk virradatján?

II.[35]

Az ajkam nem lesz oly beszédes
Örök hűséget nem fogad,
Hisz' úgy sem sírjuk többé vissza
Az el nem csókolt csókokat.

III.[36]

Ha látsz délibábot
Gyönyörködjél benne,
Ha látsz nyíló rózsát
Csodáld meg, ne tépd le.

Szépnek látsz valamit
Ezen a világon
Hozzá ne nyúlj, ne bántsd
Felébredsz, mert álom.

Addig tiéd a szép
Míg messziről nézed.
Üzd a délibábot
Semmiségbe tévedsz.
Szakítsd le a Rózsát
Meddig virít néked?

IV.[37]

Lelkemre száll az őszi est
Borús emlékeket idéz
Nagy vágyakat, kevés sikert
Sok küzködést nagy kicsinyért.

[35] [36] [37] Orsz. Kaszinó levélpapírján.

Feltűnnek majd a csillagok
Mindegyik fénylik és ragyog,
Talán akad nekem is Egy
Aki megért, követ s szeret.

V.[38]

Leáldozó napom
Egy őszi délután
Magános, bús padon
Rokon lélekre vársz.

Az enyhe napsugár
Színes játékiban
Szerelmes ifjúság
Emlékid ringanak.

Leáldozó napom
Egy őszi délután
Magános, bús padon
Rokon lelket találsz.

A sárguló mező
Mulandóságra int
Mint elfogyó erő
És őszes fürteim.

Leáldozó napom
Egy őszi délután
Magános, bús padon
Nem vagy már elhagyott.

VI.[39]

Miért e nagy különbözet,
Miért e távolság, e köz?
Miért e fény, e nagy tökély,
Melyhez csak bámulatunk ér ?

Hogy ismerjük a végtelent
Vigasz érje a csüggedőt,
Legyen remény a lélekben,
Legyen küzdés és szenvedés.

[38] Nemzeti Kaszinó levélpapírján. 1918. szept. 1-én.
[39] Orsz. Kaszinó levélpapírján.

E *szomorú ábrándvilág* volt Vigyázó Ferenc grófnak *igazi otthona*. Bizonyos, hogy több költeményt is írt, mert a versekben nagy gyönyörűségét lelte. Bizalmas körben gyakran szavalgatta őket, a nélkül, hogy szerzőjük kilétét elárulná.[40]

Ezalatt a *való világ egyre szomorúbb* arculatot ölt. A nemzet harca *élet-halálküzdelemmé* válik. A film gyorsaságával pergő események *lázban* tartják *az egész országot*. Vége a régi, nyugalmas életnek; a *haza oltárára* mindent, *életet, vagyont* fel kell áldozni. Egyre nagyobb arányokat öltenek a rekvirálások s a *keresztúri kastélyt* katonai megszállás fenyegeti, — s ősei hajlokát féltvén — alig tudja ezt Vigyázó Ferenc gróf megakadályozni.[41] 1920-ban az *abonyi kastély* tényleg huzamos ideig katonakézen van,[42] mert a magánérdekre — nehéz időben — nem lehet tekintettel lenni.

Magyarország a *Tisza-kormány bukásával* indul meg a *lejtőn*. Gyenge kezek nem tudják megakadályozni, hogy felelőtlen elemek egyre szabadabban izgassanak, úgy a fronton, mint idebenn. A földalatti erők megmozdulnak s a sakálok előmerészkednek odúikból. Vigyázó Ferenc a *munkásság forradalmáról*, mit szakszervezeti gyűléseken készítenek elő, már 1918 januárban értesülést szerez,[43] de mit tehessen ellene, hogyan szegezze mellét az ár elé a *gyenge, beteg* férfi, mikor a hivatott vezérek is — akaraterejük megtorpanván — tanácstalanul állnak. A mérges vetés pedig megtermi gyümölcsét s a gyászosemlékű *októberi forradalmon át* eljutottunk a *kommunizmusig*.

A vörösök, hogy ingatag uralmukat biztosítsák, *túszokat szednek* a szellemi és születési arisztokrácia sorából. Egy sötét áprilisi éjszakán *betörnek a Vigyázó-palotába* is, hogy *Ferenc grófot elhurcolják*. Ez — természetesen — nem ment minden lárma nélkül s Vigyázó Sándor is felébredvén a zajra, fia szobájába siet. A durva pribékek a 94 esztendős

[40] Mikolik.

[41] Soós ezredes levele 1918. júl. 11.

[42] 1920. márc. 14. P. alezredes ezt írja: «Abonyi kastélyod pár hét alatt felszabadul a katonai megszállás alól».

[43] Bp. 1918. január 19. Feri gróf «Somló» aláírással kap figyelmeztető levelet.

öreg urat puskatussal taszítják mellbe s távolítják el a következő szavak kíséretében: «Te öreg, menj aludni; téged nem keresünk.»[44] A fiúnak alig engednek annyi időt, hogy kétségbeesett agg szülőitől búcsút vegyen; de ezt a pár pillanatot is felhasználja az egyik vörös, hogy a gróf arany kézelőgombjait elemelje.[45]

Vigyázó Ferenc grófnak a gyüjtőfogház lett új lakása.

«...E rettentő helyen,
A börtönök szokott lakói, a
Latrok, haramják, tolvajok helyett,
Az úri rendnek színe lángja volt most.»
(Vargha Gyula: Czeglédi István.)

A vörösöknek nem volt bátorságuk arra, hogy ártatlan foglyaikat felkoncolják, de nem mulasztottak el semmi alkalmat, hogy *életüket* minél *kínosabbá tegyék.* Ferenc grófot is többször kiparancsolták az udvarra, hogy szalmazsákjában az ott állítólag elrejtett fegyvert megkeressék[46] s rémes fenyegetésekkel *sikerült* is a *szegény, idegbeteg ember* amúgy is *szomorú életét megmérgezniök.* A gróf minden reggel azzal a keserű bizonyossággal köszöntötte fogolytársait: «Ma fognak bennünket felakasztani...»[47]

Ferenc gróf, ki a maga életéért már semmit sem adott volna, hőn *óhajtja,* hogy forrón szeretett *szülei* jó egészségben *biztonságban* legyenek. Burkoltan bár, *szökésre bíztatja* őket: «Édes Mama és Papa, nagyon köszönöm kegyes gondoskodásukat és jóságukat» — írja 1919 április 29-én a gyüjtőfogház kisfogházának 9. cellájából. — «Remélem, jól vannak, kérem, ha lehet, orvost hívni. Én megvagyok. Vigyázzanak, hogy meg ne hüljenek. Az *esetleges kimenetel*[48] csak a legnagyobb vigyázattal történjék, jól záró automobilon, mely nem mond az út közepén csütörtököt. Amint szükség van, vegyenek azonnal aszpirint s gargarizálják magukat.»

Az *öreg grófi pár* azonban nem meri a szökést megkockáztatni. Mivel otthon nem maradhatnak, arra gondol-

[44] [45] [46] Mikolik.
[47] Szász Károly adata.
[48] Kétszer aláhúzva a levélben.

nak, hogy Zmeskálléknál húzzák meg magukat Rákosszentmihályon; de erről ügyvédjük lebeszéli őket.[49] Így mennek azután a *budai Irgalmasok kórházába*, mi jó választásnak bizonyult. Itt elég kellemesen érzik magukat s a grófné lába, — melyet szakszerű kezelés alá vett melegvízzel és massagezsal a szállásadó rend orvosa, — láthatólag javulni kezd.[50]

Ezalatt meg *Feri* gróf *egészsége rendül meg*, az örökös *rettentő izgalom* s *lelki gyötrelem* következtében. Gyomra is felmondja a szolgálatot s a vörösök — ilyen állapotban nem lévén okuk tartani tőle — *kieresztik a fogházból*.[51]

A főváros utcáin *bujdokol* immár a szegény boldogtalan ember. Hol húzza meg magát, ki ad fáradt fejének éjjeli nyugvóhelyet? Haza nem mert menni; hiszen az otthont szülei is elhagyták. A palotában a vörösök az urak, kik szappanraktár felkutatásának ürügye alatt elhordják a pincében felhalmozott 1400 üveg válogatott, világhírű bort.[52]

Mikolik Kálmán Deák-téri lakásán egyszer csak becsenget egy kopott, zöldruhás, koldushoz hasonló férfi, ki reszkető kezéből névjegyét is kiejti. Vigyázó Ferenc gróf volt. Egy éjszakát régi nevelőjénél tölt, azután tovább siet szomorú életútján. Nagyon elhatalmasodott gyomorbajával a *Rókus-kórházban talál menedéket* öt szegény, szenvedő embertársával egy szobában a dús nagyúr...[53]

Bár egy örökkévalóságnak tetszett, mégis csak véget ért a *proletárdiktatúra* s ezt a *végevárhatatlan oláh uralom* váltotta fel. De azután ez is csak elmult s a lelkek — óriás súly alól szabadulván — megkönnyebbültek. A *nemzeti hadsereg* bevonul s a megalakult *nemzetgyűlés kormányzót választ*. Hogy talpra állítsa az országot, munkába kezd a kormány, s *programmba kerül* — a kedélyek lecsillapítására — a *földreform* is. Törvénnyé lesz, hogy a középbirtokos fizetheti pénzben a vagyonváltságot, de a nagybirtokos csakis természetben. A váltság mértéke progresszíve növekedvén, a *Vigyázó-jószágokból sokezer holdat át kell engedniök*. E vagyonra azonban, mint Ferenc gróf tisztában van vele,

[49] Zmeskáll Erzsébet adata.
[50] [51] [52] [53] Mikolik.

nemzeti hivatás vár s ennek *akkor felelhet meg* igazán, ha együtt marad, *ha szét nem aprózódik.* Vigyázó Ferenc gróf abban a meggyőződésben él, hogy *hatalmas jogi felkészültséggel, szívós munkával* elháríthatja a veszedelmet s a csorbítatlan örökséget *megőrizheti a M. T. Akadémia számára. Ez a tudat acélozza meg erejét* s teszi képessé, hogy nap-nap után éjfélig dolgozzék Péteri és Vályi ügyvédek s olykor-olykor három földhitelintézeti tisztviselő társaságában. Sokszor, ha magára maradt már, sem teszi le a tollat s megtörténik, hogy *a reggel is íróasztala mellett találja.*[54] Hiába kérlelik anyja, Radvánszky Albert és Mikolik, ilyen szóval utasítja el őket: «Nem tudják, *mennyi felelősséggel* telt munkám van, amit *magamnak kell elvégeznem,* mit nem bízhatok másra.»[55]

* * *

Az *öreg gróf derék fiát,* kire mint a család újjáalkotójára tekint, 1912 július 1-én és 1913 április 21-én kelt *végrendeletében nagyon megkülönbözteti.* Míg unokája, gr. Bolza Marietta köteles részébe beleszámítja mindazt az ajándékot, melyet Józsa grófnőnek adott, addig *Feri fiát* — az oldalági rokonok teljes kizárásával — nemcsak *főörökösévé* teszi, hanem osztályrészét — tekintet nélkül az előzetesen neki juttatott vagyonra — azzal is fokozni kívánja, hogy számára, *visszamenőleg,* a *vagyonkezelésért* évi 50.000 K *tiszteletdíjat* állapít meg. Fiát végrendeletében arra kéri, hogy tegyen meg minden lehetőt *hitbizomány* alkotására, s ha pedig gyermektelen maradna, vagyonát, vagy annak részét a Vácrátóton felállítandó *aggok menhelyére* fordítsa.[56]

A végrendelet a *grófné számára* évi 24.000 K *évjáradékon kívül szabad lakást* biztosít s gondoskodik továbbá a *gyászmisékről* s a gróf hűséges *tisztjeinek* és *cselédjeinek jutalmazásáról.*

Gróf Vigyázó Sándor 1919 február 15-én kelt *fiókvég-*

[54] [55] Mikolik.

[56] 1909. szept. 4. feleségével egyszerre tett végrendeletét kiegészítve, az értékpapírok ¼ részét *aggok asylumára,* ¾ részét Sándor fia emlékére alapítandó *árvaházra* szánja.

rendeletében akaratát még határozottabban körvonalazza. Fiának *jószágigazgatói tiszteletdíját* évi 60, illetve 80 ezer K-ban állapítja meg visszamenőleg, huszonkétéves korától fogva (tehát 1896 óta). Unokájának nagykorúságáig vagyongondnokául a kalocsai érseket kéri fel s az az óhaja, hogy ez a vagyonjövedelem tőkésíttessék. Különösen érdekes a végrendelet 8. pontja, mely szóról-szóra ezt mondja:

«*Ferencz fiam*... a tőlem örökölt egész *vagyon fölött*, úgy élők között, mint halál esetére teljesen *szabadon rendelkezhetik*. Az esetre azonban, *ha fiam* vagyonomról *nem rendelkeznék* és törvényes leszármazó hátrahagyása nélkül halna el: rendelem, hogy *összes vagyonom* «Gr. Vigyázó Sándor és Ferenc-féle alapítvány» gyanánt a *Magyar Tudományos Akadémiára* szálljon. A Gondviselés hosszú élettel ajándékozott meg. Még annak a kornak vagyok szülöttje, melyben *Széchenyi István* és munkatársai lerakták a mai Magyarország alapjait. Rendíthetetlen meggyőződésem, hogy *európai színvonalon álló* s e mellett *minden ízében magyar kultúra Magyarország és a magyar nemzet fennmaradásának legbiztosabb záloga*. Ez okból a fenti eshetőségre egész vagyonomat a magyar nemzeti kultúra szolgálatába kívánom állítani, mely czélt első magyar tudományos intézetünk útján vélem leginkább elérhetőnek. Ez alapítványi vagyonnak a fent körülírt czélra leendő mikénti felhasználása, abból esetleg több önálló alapítvány létesítése, az alapítványok közelebbi feladatainak kitűzése, az alapítványi javadalomban részesülés személyi és tárgyi feltételeinek meghatározása tekintetében *teljes szabad kezet engedek a Magyar Tudományos Akadémia összes üléseinek*. Az *alapítvány*, vagy alapítványok *kezelésére* és képviseletére a *Magyar Tudományos Akadémia* mindenkori *igazgatótanácsa* leend hivatva. Az alapítványi jövedelmek mikénti felhasználásáról a főfelügyeleti jog gyakorlására hivatott legfőbb magyar kormányzati szervhez évenként számadás terjesztendő.

Ezen megalkotandó *alapítvány* vagy alapítványok utóöröklési joga azonban szeretett *Ferenc fiamnak szabad* és korlátlan *rendelkezési jogosultságát* vagyonom fölött úgy élők között, mint halál esetére *semmi tekintetben sem gátolhatja* s csupán azon vagyonra érvényesíthető, ami szeretett

GR. VIGYÁZÓ SÁNDOR

fiamnak végintézkedés és törvényes lemenők nélkül való elhalálozása után fennmarad, ugyanezért ezen utóöröklési jog semminemű biztosításának sincs helye...

Ezen rendelkezésem folytán a . . . *menhely* felállítására vonatkozó rendelkezésemet *visszavonom* és hatálytalannak nyilvánítom.»[57]

Megható sorokkal búcsúzik a világégést követő nemzeti összeroppanást is megérő 94 éves aggastyán *családjától:* «Nem zárhatom le jelen utolsó akaratomat kifejező iratomat anélkül, hogy *szívből búcsút ne vegyek* mindazoktól, kik életemben megértéssel, rokonérzéssel és ragaszkodással voltak hozzám, közöttük elsősorban az én *hűséges élettársamtól,* akivel házasságunk egész, hosszú tartama alatt soha, semmi által nem zavart *mélységes szeretet fűzött össze* s az én *drága Ferencz fiamtól,* akit kísérjen minden lépésében az én *atyai áldásom* s akinek hozzámvaló *példátlan odaadását* és *szeretetét jutalmazza meg* méltóképpen a mindenható és igazságos *Isten.* Ámen!»[58]

A Gondviselés még két esztendőt juttatott ezután *Vigyázó Sándornak.* A sötét éjszaka után még megláthatta az újból felkelő nap első sugarait is. «Munkás és áldásdús életének 96-ik évében»[59] *teljes testi és szellemi képességei birtokában*[60] zárta le rövid szenvedés után 1921. március 19-én örökre szemeit hű felesége és jó fia karjai közt az öreg gróf. Utolsó betegségében dr. Székács Béla volt orvosa. Óhajtása szerint a rákoskeresztúri új kriptában helyezték nyugalomra Sándor fia hamvai mellé. Egyik ismerőse ilyen találó jellemzést adott róla részvétlevelében: «*Vigyázó gróf* volt előttem mindig *a régi, előkelő iskola lovagjának a megtestesülése.*»[61]

* * *

[57] Vigyázó lt.

[58] 1919. évi fiókvégrendelet.

[59] A gyászjelentés szavai.

[60] Gaál István (Stefi) írja 1921. márc. 23-án Vigyázó Ferencnek: «Egy hónapja még épen, egészségesen láttam, testileg, szellemileg is. Atyád nagyon hálás volt irántad hű ápolásodért és gondosságodért».

[61] «Graf Vigyázó war mir immer der Inbegriff eines Kavaliers der alten vornehmen Schule» írja 1921. ápr. 2. Wilhelmine von Anker Pozsonyból.

Anya és *fia* most már *igazán maga maradt,* teljesen egymásra utalva. A *bensőséges lelki kapocs* — ha ugyan lehetséges — *még szorosabbra* fűződik köztük. A két bánatos lény most már igazán csak egymásért él.

Már 1912-ben is azzal igyekszik Lónyay Flóra barátnőjében az életkedvet felébreszteni, hogy *Feri* fiára hivatkozik, kinek *aggódó szeretetéről* ilyen *megkapó képet* fest: «Fiad,» — írja neki — «mikor tavaly kikísért a vasútra, vidáman beszélgetett velem, de mikor felemlítettem egészségedet: olyan *fájdalmas kifejezést öltött arcza,* hogy még *ma is látom,* ha erre gondolok.» «Sokat gondoltam» — írja tovább — «multkori conversatiónkra. Értem, hogy nincs energiád küzdeni egészségedért, de Istenem, mi lesz családoddal, ha nem igyekszel magadat fenntartani!?»[62] A hűséges barátnő kötelességének érzi, hogy a grófné szenvedésteli életének vigasztalására is rámutasson: «*Milyen áldás*» — írja neki más alkalommal — «*ilyen kiváló, jó és melegszívű gyermekkel bírni.*»[63] A *grófné* is látja már ezt; az átélt szenvedések leveszik szeméről a hályogot s *Feri fiát,* drága kincsét, *forró szeretetének perzselő tüzével* magához láncolja, szinte *szívéhez forrasztja.* Drága neki nemcsak a karcsú, szomorú ember aggodalommal telt meleg szívével, hanem minden tárgy is, mit keze érint, vagy lába tapos... A tőle kapott préselt virág ép olyan kedves ereklyetárgya már,[64] mint az, amelyik arra az édes lényre emlékezteti, ki miatt holtig, — több, mint harminc éven át — gyászt visel. És *Feri gróf,* ki magát *a világ előtt ridegen zárkózottnak,* valóságos *sphynx-nek* mutatta, igazán rászolgált erre a mélységes szeretetre. *Nincs gyermek, ki olyan gyöngéd szeretettel* tudta volna szüleit, kivált *édesanyját dédelgetni, kényeztetni.* Felkelése után, minden áldott nap, először is anyjához siet, hogy vele reggelizzék. De napközben is többször felkeresi, kivált, ha tudja, hogy migraine, vagy csúz miatt szenved. Le nem feküdt volna anélkül, hogy «mamiká»-

[62] 1912. június 24.

[63] 1912. júl. 9.

[64] «Kedves Feri fiamtól 1916. 25. június a budai hegyekről» felírással.

tól búcsút ne vegyen, hűségesen elkérdezgetvén tőle, nincs-e valami baja s nem óhajt-e valamit.[65] Vigyázó *Ferenc* gróf *szomorú életét* ez a *kölcsönös, páratlan gyengédség aranyozta meg,* tette széppé s adott erőt neki szenvedései viselésére. De van e kapcsolatnak egyéb hatása is. *A lágy, hajlítható lélek* teljesen alárendelvén magát anyja akaratának évek hosszú során át, *az akaraterő* s *kezdeményezési hajlam* teljesen *kivesz belőle.*[66] Hogyne lett volna közöttük tökéletes összhang és megértés, mikor *Feri gróf anyja szemével látja a világot s az ő szívével érez!* Az édesanyának olyan jól esik ez *a fiúi odaadás,* de, ha a jövőre gondol, be kell vallania önmaga előtt is, hogy *fia érdekében változtatnia kellene* rajta. Első lépés az önállósítás felé: Feri megházasítása, mire a grófné állandóan gondol. Prónay Iphigénia férjhezmenetele után Gencsy Ellát szemeli ki fiának.[67] De ebből a házasságból sem lett semmi, minden maradt a régiben. Az idő pedig mult s *Vigyázó Ferenc* egyre jobban kezdte érezni, hogy *a házasodástól elkésett*... Azok *a kapcsok* pedig — melyek anyát és fiát összefűzik — bármily erősek lettek légyen is — *a természet örök törvénye szerint* — *kezdtek lepattogni.* A *grófné,* ki majd egész életében betegeskedett, kénytelen komolyan számolni a halál gondolatával. 1923. aug. 11-én megírja *végrendeletét:* «... mindenben *néhai atyám* és *boldogemlékű második férjem* intentioit követve s a nekik tett *erkölcsileg kötelező ígéreteim szellemében*... *általános örökösömmé* szeretett, kedves, jó fiamat, gróf Vigyázó *Ferenczet nevezem.*»[68] Elrendeli, hogy *első házasságából való gyermekei, illetve unokája* Pencz, Öcsöd birtokokból s a pesti rétekből elégíttessenek ki, míg a többi vagyon — Rákoskeresztúr, Ferihegy, Martfű — egészen s osztatlanul Ferenc fiára szálljon. Azután így folytatja: «Ferenc fiam... kérem, hogy *a rákoskeresztúri kastélyt,* amelyben áldott emlékű jó atyám élt, *tartsa fenn ebben az állapotban,* ahogy az jelenleg van... Kérem továbbá... hogy

[65] [66] Mikolik.

[67] Zmeskáll Erzsébet adata. Mikor G. E. férjhez ment, a grófné gyönyörű ezüsttel lepte meg.

[68] 1923. aug. 11. kelt végrendelet.

halálom után *nősüljön meg;* ne várja be ezzel esetleg a gyászévet sem, mert úgy leszek nyugodt halálom után is, ha ő családot alapít. Kérem őt végül, hogy *halálom után alkosson nyomban végrendeletet* s ebben intézkedjék úgy, hogy amennyiben törvényes leszármazók nélkül halna el: a tőlem reáhárult vagyont a ... rokonság teljes kizárásával egy, vagy több, *a Podmaniczky és Vigyázó neveket* megörökítő s általa megalkotandó, *magyar nemzeti célú, alapítvány örökölje.*»[69]

A grófné, kinek a halál gondolata csak az annyira egyedül maradó Feri fia miatt volt nehéz,[70] 1923. szept. 26-án rázta le *rövid szenvedés után* magáról, 86 éves korában, Budapesten a földi kapcsokat, hogy az örökkévalóságban előrement kedveseivel találkozzék. Az árva fiú *könnytől elhomályosuló szemmel, gyalog kíséri* a rákoskeresztúri kripta felé lépésben haladó gyászkocsit, akkor is arra ügyelvén, hogy forrón szeretett mamikáját az út göröngyei meg ne rázzák...[71]

[69] 1923. végr.

[70] Kőszegről 1923. szept. 29-én ezt írja Pongyelóki Roth Dóra Ferenc grófnak: «anyád hányszor mondta nekem, hogy milyen nehéz neki a halál gondolata Te miattad, ki oly egyedül maradnál vissza.»

[71] Mikolik.

VIII. FEJEZET.

Vigyázó Ferenc gróf magános élete. Végrendeletei. Kemény küzdelme a vagyon megtartásáért. A Pannóniába költözik. Ottani élete. Lelkéhez közel senkit sem ereszt. Mindent anyja nevében tesz. Lelke rejtélye. Az utolsó harc. Élete céltalan. Sorsa betelik.

Édesanyja halálával kezdődik csak igazán Ferenc gróf számára a *bús, magános élet.* Most már maga lakja a Károly-körúti palotát. Egész személyzete a magyar ruhába bujtatott házmester, míg Károly nevű szolgája Rátótról csak hetenként kétszer-háromszor néz be hozzá. Ilyenkor ebédet hoz, kitakarítja a lakást és befűt.[1]

A *tizennégyszobás főúri lakás üresen kong* a gróf léptei alatt s a *fényes berendezés* is csak arra jó, hogy *veszteségeire emlékeztesse:*

«Előtte áll a régenmúlt idő
S a szeretettek halvány árnyai.»

(*Tompa:* Az öreg szolga.)

Lába önkénytelenül is *édesanyja szobájába* viszi; szíve összeszorul, ahogy átlépi a küszöböt. A jól ismert bútorok oly *idegenül* tekintenek rá, mintha ismeretlen helyen lenne. S mindez azért, mert az *ágy,* melynek mindig volt lakója, *üres.* Most nem fogadja az érkezőt a drága, kedves hang. A falak, bútorok, olyan érzéketlenek az emberi szenvedések iránt s maga az *édes jó anya is* — először életében — *hideg közönnyel* tekint reá *aranyrámájából.* El innen, el! A seb még nagyon friss; talán a *másik* szobában enyhület várja. Hiszen édesatyja elköltözésének gondolatával volt ideje már megbarátkozni. Hiába, itt *sincs nyugalma.* Sőt sebei újból felszakadnak s *kétszeresen* érzi nagy elhagyatottságában *az űrt,* melyet az öreg gróf hagyott!

[1] Mikolik.

Józsa nénje *egykori szobája* is olyan *zordon;* le se mer ülni a nyugszékre... De ime, a *nagyszalónban derű* fogadja, a jól ismert *gyermekarc,* a Sándor öccséé *nevet felé.* De milyen *iszonyú* most a *mosoly is.* Ő soha többet az életben nem tud nevetni! Új erővel lepi meg az *elfojtott, gyötrő kérdés:* Miért nem ő hagyta itt megfáradtan az árnyékvilágot s élhetne helyette Sándor, ki mindennek tudott örülni?!

«Bódultan jár-kél szobán s termeken...
Fenntölti, mint szokás az éjszakát,
— — — — — — — — — — — — —
Égő világgal futkos majd körül,
Szeretne szólni, de nincsen kinek...
A büszke kastély zajtalan, kiholt
A lég is benne nyomasztó, hideg.»

(*Tompa:* Az öreg szolga.)

Nincs senki, résztvevő kebel, kinek bánatát elzokogja s kinek kebelén kisírhassa magát. Mégis *élnie kell,* hogy *végrehajthassa a szüleitől nyert feladatot;* bármilyen nehezen vonszolja is az élet terhét.

Apja, anyja *nemzeti célú végrendeletet* kíván tőle; szíves-örömest megteszi. Arra azonban, hogy megházasodjék, nem tudja magát rászánni. Az *apai vagyonról* még anyja életében, 1921. május 6-án intézkedik a gróf s benne hálás kegyelettel így emlékezik meg szüleiről: «Egész életemet *szeretett, jó szüleim* mellett töltöttem, a Gondviselés részéről ez volt *kárpótlásom nehéz életem* sok küzködéseiés *szenvedéseiért. Kivételesen nemes és példás tulajdonokkal* megáldott szüleim *meg nem hálálható jóságának* átérzésével jelen utolsó akaratnyilvánításommal az ő szent emlékükben kívánok cselekedni és életben levő szeretett Édes Anyámnak érdekében eljárni. Biztosítsa ez az utolsó munka szegény Édes Anyámnak még hátralevő életét és biztosítsa intézményesen azt a becsületes és hazafias munkát, amelyet bennem az utolsó bojári Vigyázó-család annyi emberöltőn át végzett.» Majd így folytatja a végrendelet: «az Édes Atyámtól ajándékozás útján nyert *ingatlanaimat,* valamint... Budapesten őrzött *összes értékeimet* «gr. Vigyázó

Sándor és neje, született báró Podmaniczky Zsuzsánna örökalapítvány» címen a *Magyar Tudományos Akadémiára hagyom*... a következő szigorú feltételekkel: a M. T. Akadémia mindezeket *eredeti elhelyezésükben*, alakjukban *fenntartani* köteles... A birtokok kezelése *magyar és keresztény szellemben* folytatandó... Szeretett Édes Anyám haláláig mindezek az Akadémia által kezelendők, de a tiszta jövedelem... Édes Anyámat illetendi... Az Édes Anyámtól ajándékozás útján nyert ingatlanaimat, valamint összes ... ingóságaimat szeretett Édes Anyámra hagyom, teljesen szabad tulajdonként, mégis könyv- és képgyüjteményeim... utóörökösének ugyancsak a M. T. Akadémiát nevezem meg.»[2]

1923. okt. 25-én — anyja halála után — megírja Vigyázó Ferenc gróf *második végrendeletét* is; benne, hogy saját szavait idézzük: «*Édes Anyám iránti mélységes tiszteletemből és kegyeletes ragaszkodásomból*... rendelem, miszerint az Édes Anyám részéről... reám hárult *összes ingatlanok és ingókat... a Magyar Tudományos Akadémia* örökölje... Jelen végrendeletem kettős célt szolgál: elsősorban *Édes Anyám végrendeletének végrehajtása*, másodsorban *megörökíteni* tartozik azt a *nemes Szellemet*, akinek *fenkölt légkörében* Isten kegyelméből *életem javarészét* tölthettem... Hagyatékom «*gr. Vigyázó Sándorné, született báró Podmaniczky Susánna örökalapítvány*» címen kezelendő... Fenti hagyatékom... elidegeníthetetlen... A rákoskeresztúri kastély... csakis Édes Anyám és Podmaniczky János nagyatyám emlékére tartandók fenn... a hagyatékhoz tartozó összes ingóságok... múzeumszerűleg, Édes Anyám és Podmaniczky János nagyatyám szent emlékének állandó... megörökítése mellett.»[3]

Azután a *jövedelem felhasználásáról intézkedik* a végrendelet. 20% tőkésítendő, 8% a rákoskeresztúri, vecsési és tiszaföldvári szegényeknek jusson, 32% pedig «Édes Anyám emlékét megörökítő, nemes szellemének propagálását célzó monographicus irodalom támogatására fordítandó.

[2] 1921. máj. 6. Végrendelet.
[3] 1923. okt. 25. Végrendelet.

Ez az irodalmi tevékenység másodsorban Podmaniczky János nagyatyámra és egyáltalán a Podmaniczky-családra is kiterjesztendő» — mondja végrendeletében a gróf. — A jövedelem 40%-a «M. T. Akadémia mindenkori bölcs belátása szerint fordítandó magyar nemzeti célokra.» Forrón szeretett édesanyja szavainak idézetével zárulnak az ünnepélyes sorok: «*Édes Anyám mondotta, hogy a halál csak testünknek elmúlása, lelkünk tovább él,* irányít, mozgat, lelkesít. — Így legyen! Így éljen tovább az *ő szent emlékezete!*»[4]

Elkészült immár mindkét végrendelet, de *Ferenc gróf úgy érzi, hogy hivatását még nem töltötte be.* Neki *csorbítatlanul kell az örökséget a M. T. Akadémiának adnia.* Fel tehát a munkára! Ügyvédjeivel s titkárával éjt-napot összetesz, hogy célt érjen; dolgozik fáradhatatlanul s közben-közben a kitünően ismert paragrafusokra támaszkodva, az *O. F. B. bíráit igyekszik* érveivel *meggyőzni.* Végighallgatják, de a kedvező döntést — a nehézségekre való hivatkozással — egyre halogatják. A gróf hazasiet; bizonyára nem fejtette ki elég ügyességgel és ékesszólással nézeteit; benne van a hiba. Újra nekifekszik a munkának, új tervet dolgoz ki s *megint kopogtat* az O. F. B. kapuján. Ez így megy számos alkalommal.[5] A bírák kezdenek ráúnni *s egyre barátságtalanabbul fogadják.* ő pedig *tovább küzd* a maga — helyesebben a *M. T. Akadémia igazáért,* — *makacs erellyel, fanatikus hittel*... Sokszor a vacsoraidőt is sajnálja magától s házmesterével hozat a kaszinóból ételt: egy sültet, egy-két gerbeaudot s egy pohár barna sört. Ha Mikolik mérsékletre inti a munkában, így válaszol neki: «Ezt nem érti, kedves Mikolik úr, ez az én rendeltetésem, az *az én kötelességem,* másképp nem lehet, nem lesz.»[6] Hogy gondolataiban senki se zavarja, még a pihenés ideje alatt sem, másod-harmadrangú vendéglőkben étkezik, hogy ne találkozzék ismerőssel. Ez különben így volt már édesanyja életében is. Roth Loránttól maradt fenn egy számára készített jegyzék, mely 12 tejcsarnok címét foglalja magában, hova a gróf felváltva járhat.[7]

[4] Ugyanott.
[5] [6] Mikolik.
[7] Családi levéltár.

1926 végén otthagyja Vigyázó Ferenc üres palotáját s a szomszéd *Pannónia-szállodába költözik.*[8] Itt legalább jobb kiszolgálásban van része, mint otthon. Mivel három rokona 1926 áprilisában az Akadémiának szánt vagyon miatt pert kezdett ellene: a gróf feladata még nehezebbé válik s munkáját egyre lázasabban folytatja. Nap-nap után vacsorára csak éjfél után kerül a sor, mikor már az étterem kiürült. Ebédjét a vendéglő félreeső zugában költi el, hogy ne találkozzék senkivel. Szegényes — tea, tojás — reggelijét szobájába hozatja. «Többre nem telik» mondogatja egykori nevelőjének, akit azonban olykor-olykor mégis dúsan megvacsoráztat.[9] Ilyenkor *kedvenc beszédtárgya, a politika* is szóbakerül s a gróf tüzesen bizonygatja a *pragmatica sanctio érvényességét.*[10] A cigaretta egyetlen szenvedélye; de csak közönséges, olcsó fajtát szív. Pedig nagyon élvezi Mikolik finomabb dohányát, de magától továbbra is megvonja az ilyent.[11]

A gróf egyedüli változatossága, hogy *vasárnaponként Rákoskeresztúrra* szalad ki. Gál ispán várja a vasútnál s együtt mennek az alsó park kiskapuján át az ú. n. erdőbe. Kis botocskát vág itt a gróf s azzal foglalkozik akkor is, ha valakivel beszél. Türelmesen hallgatja aztán Gál ispán aprólékos referádáját s a kastély kis szobájában — mit télen befűtenek számára — *napestig dolgozik* az eléje terjesztett *számadásokon.* Jó időben a terrace-on ül, majd *virágot visz a kripta elé* s csendesen imádkozik, hogy édes, *jó mamikájának zavartalan pihenése legyen.*[12]

Nagyritkán *Rátótot is* felkeresi a gróf; de itt a gyönyörű parkban nem érzi magát otthon; 1926-ban volt kinn utoljára.[13]

Keresztúrnak, hol elhúnyt kedvesei nyugosznak, hűségesebb látogatója. De azután — nagyon fáradtnak érezvén magát — onnan is el-elmaradozik; 1927 nyarán látta utólszor. Ettől kezdve Gál jár hozzá Budapestre a számadásokkal biciklin. «Miért nem születtem falusi tanítónak, hogy boldog lehetnék» tört ki egyszer a grófból.[14]

[8] [9] [10] [11] [12] [13] Mikolik.

[14] Gál ispánnak mondta.

Az *ernyedetlen munka, sok éjjelezés* egyre jobban *alássa* Vigyázó Ferenc *egészségét. Kínzó fejfájások* lepik meg s nagyfokú *idegesség. Komor és tépelődő* lesz. Dr. Wenhard kezeli és vízkúrát ír elő; de hamar abbamarad az egész, a grófnak nincs hozzá türelme. Közben — a villannyal rosszul fűtött könyvtárban — megfázik s köhécselni kezd, 1926 őszén meg heves epebántalom lepi meg. Ez bírja rá aztán, hogy elutazzék. Hogy hová, senkivel sem közli. Visszatérvén csak annyit mond, hogy rosszul telt ideje.[15]

Ha a gróf — félretévén előítéleteit — egyszer mégis csak rá tudná magát szánni a *házasságra,* még minden jóra fordulhatna — vélekedik az a néhány hű barát, ki sorsát szívén viseli. Mikolik, mikor egykori tanítványa 50 esztendős volt, Apponyira hivatkozva, biztatja erre a lépésre, hogy belőle is boldog férj és családapa váljék. *Vigyázó* lemondóan utasítja el magától e gondolatot: «Én már *nagyon öreg vagyok.*»[16]

A boldog családi életet semmi, még az igaz barátok sem tudják pótolni. Vigyázó Ferencnek pedig meghitt barátjai nincsenek is, mert ő *lelkéhez* egészen *közel senkit sem eresztett. Édesanyja* volt az egyetlen és *utolsó bizalmasa.* Róth Loránt már ekkor nincs az élők sorában,[17] Benyovszky Móric, ki a grófot egyetlen, igaz barátjának tartotta,[18] a hűséges Radvánszky Albert, rokona Ambrózy Lajos,[19] sógora Bolza Pál[20] hiába próbálják meg, hogy zárkózottságának sziklafalát áttörjék. Gr. Vigyázó Ferenc egyre bizalmatlanabb lesz az emberek iránt. Az is nagyon bántja, hogy *1924-ben* a főrendiház újjászervezésekor *kimarad a felsőházból,* melynek valaha jegyzője s jogügyi előadója

[15] Mikolik.

[16] «Ich bin schon zu alt.» Mikolik.

[17] † 1923. tavaszán.

[18] 1923. jan. 8-án írja: «nekem igaz barátom csak te vagy».

[19] Budapest, 1923. febr. 7. «Kis fiam ma vett első tánczleczkét sógorod, Bolza Pali házában. Milyen szomorúak a családi viszályok, melyek néha a legközelebbi rokonokat tartják távol.»

[20] Ki barátságosan hívja, hogy látogassa meg. 1924. febr. 4-i levele.

volt. *Keserűségét* azonban ez alá az *önérzetes kijelentés alá* igyekszik rejteni: «Talán el sem fogadtam volna ezektől a jelölést és megválasztatást!»[21] Lassan még a *legközelebbállók látogatása is terhére* van. 1926 után megtörténik, hogy Mikolikot, bocsánatkérés között bár, elküldi magától azzal, hogy sok a dolga.[22] Egyik rokonával csak zárt ajtón keresztül társalog.[23]

Ezidőben már a *politika sem érdekli,* teljesen elfásult iránta. Csupán *azért él, hogy szülei akaratát* — az egy házasodás kivételével, mitől irtózik — *híven betöltse,* neki magának sem tervei, sem vágyai többé. Ha a keresztúri iskolás gyermekeknek könyveket ad, ha az özvegyeket, árvákat anyagilag támogatja,[24] ha a herédi egyháznak harangot ajándékoz,[25] vagy Mikolikot a rátóti kert első zsengéivel meglepi: mindezt *édesanyja cselekedte, nem pedig ő.*[26] Azt akarja, hogy *egész valója fölolvadjon* a drága elköltözött ködlényében, kinek ilyen módon akar eleven, hatóerőt kölcsönözni.

1927-ben *külföldön jár,* de megint nem tudja senki, hogy hol; hazatértekor *vidorabbnak* látszik. 1928. húsvétkor Abbáziában időzik s *arca teltebb,* mikor visszajön. Láthatólag jól esik neki, mikor egykori tanára ezt megállapítja rajta. De mikor arra szeretné rávenni, hogy félretévén minden ügyes-bajos dolgát, perét, külföldön *hosszabb ideig* pihenjen: szemébe könny szökik, némán kezet szorít és — *minden marad* a régiben.[27]

1928 tavaszán Mikolik Kálmánnak születésnapi gratulációját így köszöni meg: «Kedves Mikolik úr, *ön az egyetlen, ki rólam megemlékezik.* Köszönöm» s két *szemét elborította a könny.*[28] E meleg forrás által szakított keskeny résen át lehet Vigyázó Ferencnek igazi valójába pillantani.

[21] [22] Mikolik.

[23] Zmeskáll Erzsébet adata.

[24] Iklad, 1924. szept. 13. Gr. Ráday Alice köszöni a 2 milliót, mit hozzájuttatott.

[25] 1924. szept. 12. Br. Radvánszky Albert egyetemes felügyelő köszönő levele.

[26] [27] [28] Mikolik.

A könnyek: szeretetet, *megértést áhító,* de félreismert *sóvárgó lelkének forró harmatcseppjei* voltak.

Májusban újra Abbáziában van a gróf, de most nem tudja magát összeszedni s *júniusban* szemmelláthatólag *összeesik.* A bánatos szavak, miket hazatérte után Mikolikhoz intéz, megfejtik lelke rejtélyét: «*Az a bajom, hogy nem tudok akarni.*»[29] A következő héten már Mikolikot sem kívánja látni, kikiált a bezárt szobából: «Ágyban fekszem, nem nyithatok ajtót!»[30]

A gróf *lelkében* ezalatt *vihar* dúl. Az *életúntság tördösi le az életösztön utolsó csiráit.* Neki az *élet nem érték; minden fáradozása meddő* szélmalomharc, hogy pereit megnyerje s a vagyonváltság fizetését elkerülje. A *bírák szíve,* kik benne csak egy önző nagyurat látnak, *hajthatatlan* s *közel az idő,* hogy az ő sáfárkodására bízott *szülői vagyonból* hatalmas részt, *több ezer holdat kihasítsanak. Élete* teljesen *céltalan* immár, mert a hagyatékot nemcsak gyarapítani, de még *megtartani sem képes. Szakadjon el hát minden földi szál,* mely csak arra való, hogy a drága édesanyától elválassza. Jobb az elmúlás az olyan életnél, mely rendeltetésének nem képes megfelelni! Így az Akadémia is hozzájuthat az örökséghez s talán több szerencsével vívja meg a velejáró harcot, mint ő tehetné...

1928. júliusban Mikolik kétszer látta a grófot s akkor is igen nyomott kedélyhangulatban. Harmadszorra már üresen találta Pannónia-beli szobáját, mert Vigyázó Ferenc ügyvédje, Péteri Ferenc kíséretében Rekawinkelbe utazott. Nemsokára Vályi ügyvédet is Bécsbe sürgönyzik[31] s két nappal később az esti ujságokból az egész világ olvashatta a megrázó tragédiát, hogy egy dúsgazdag főúr elviselhetetlen teherré vált szomorú életét magától eldobta...[32]

[29] «Ich habe keinen Willen.» (Mikolik.)
[30] [31] Mikolik.
[32] Meghalt 1928. júl. 31-én.

BEFEJEZÉS.

«Meg van fordítva már az ősi címer,
Kihalt végső tagjában a család.»
(Tompa, Sírboltban.)

Rekawinkelben *utolsó felvonása* játszódott le a *nagy drámának* s vele egy *derék, jobb sorsra érdemes* magyar, úri *család tragédiája* befejezést nyert.

A *nagyapa, báró* Podmaniczky János *bátor elszántsággal* fog neki a családi vagyon tisztázásának s hogy a *végzet* csattogó patkókkal száguldó *paripáját megfékezze,* szinte gigászi erővel kapaszkodik bele kantárszárába. Minden áldozatra kész, éjt-napot összetesz, küzd, fárad s *heroszi önmegtagadással* megvon magától mindent. *Nehéz, évtizedes, már-már meddőnek látszó küzdelem után célt ér,* mert *munkatársául* szegődik a nagy családi tervekért épúgy lelkesedő vő: *Vigyázó Sándor is,* ki — a keserű megpróbáltatásokon keresztülment — *feleségét is ez eszme szolgálatába* állítja. Takarékos életük példája *gyermekeikre is mély hatást* gyakorol, a *Vigyázó-Podmaniczky-vagyon egyre gyarapodik* s a család tekintélyben, közmegbecsülésben öregbedik.

De Vigyázó Sándornéra igazán nem lehet ráfogni, hogy ő az anyagiakra fektette a fősúlyt. A *grófné boldogságát* — akárcsak Cornelia, a Gracchusok anyja — szép, kedves, okos *gyermekeiben keresi és találja meg.* Közülök a *legkedvesebb,* szívéhez legközelebb áll *Sándor fia;* a grófné minden gondolata, szívének minden dobbanása érte van. Iránta érzett *rajongó szeretete határtalan.* És épen a *legdrágábbat kellett elvesztenie.* A csapás szörnyű; *fia halálába soha nem tud belenyugodni.* Ettől kezdve *élete* csupa *keserv* és *szenvedés,* mit betegsége egyre fokoz. Te-

tézi fájdalmát *Józsa leánya elvesztése.* Már csak az a *remény táplálja,* hogy *Feri fia megházasodik* s a pusztuló családra új fény derül. De reménye lidércfény volt, fellobbant, hogy újra kialudjék. *Fia a legönfeláldozóbb gyermek,* kit valaha a föld hordott, *egyre halogatta a házasságot,* míg végre teljesen elidegenedett a gondolatától is.

Br. Podmaniczky Zsuzsánna külső eseményekben sem szegény — s a *szenvedések tisztítótüzétől átizzott — élete nagy tanulságokat* rejt magában.

Ez az élet szinte iskolapéldája annak, hogy a *vagyon magában még nem boldogít;* mert hiszen nincs az az elhagyatott koldusasszony, ki annyit szenvedett volna, mint a dús grófné. Ha a munkában elcsigázott, mardosó éhségtől gyötört robotos irígykedve tekint a fényes paloták lakóira s a símán gördülő autók és fogatok birtokosaira: jusson eszébe, hogy a *puha párnák között* igen sokszor *kétségbeesett lélek* vergődik. Mert a *boldogságot az ember szívében hordja* s azon a külső körülmények keveset változtathatnak.

Ha *boldogságunkat földi dolgokban keressük,* legyenek bár azok a legtisztábbak, legnemesebbek: *nem találjuk meg, vagy hamar elveszítjük,* mert az élet elmúlik; elszárad miként a fű s a rét virága. *Oltalmazzuk,* óvjuk, védjük *szeretteinket,* ez kötelességünk; de *ha* egyszer *elveszítettük* őket, hajtsunk némán fejet s *ne szálljunk perbe* azzal, ki életnek s halálnak is ura. A *grófné boldogságának* az volt az *akadálya,* hogy nem tudta elmondani Jóbbal: «Az Úr adta, az Úr vette el. Áldott legyen az Úrnak neve!»[1] *Ha nem roppant veszteségét nézi,* hanem a *meglevőkért hálákat ad: lehetett volna* fia halála után is *boldog.*

De mindazáltal is *felismerhető* a Podmaniczky-Vigyázócsalád történetében a *Gondviselés keze.* A *nagyapa életcélja* — gyermekeinek s unokáinak vagyoni felemelése — *tiszteletreméltó, de szűkkörű.* Ez a gondolat — mely egyre közelebb jut a megvalósuláshoz — hevíti később, jóideig, vejét és leányát is. Majd az élet iskolájában, a *szenvedések kohójában változik a terv; szélesebb perspektívát* nyer

[1] Jób, I. 21.

s egyre *nemesedik. A Vigyázó*-házaspárnak meg kellett érnie *két drága gyermeke halálát* s látnia *Feri fia makacs ragaszkodását a nőtlen állapothoz.* Lassan kezdenek hát *megbarátkozni* azzal a *gondolattal,* hogy a nagy szorgalommal összehalmozott *vagyon* áldásaiban minél többen részesüljenek, hogy az *közcélt szolgáljon.* Így kerül végrendeletükbe — a család kihalása esetére — az *árvaház, egyetemi hallgatók otthona, az aggok menhelyének* gondolata s végre *kialakul* s mindjobban *megérlelődik* a M. T. Akadémia révén a *magyar nyelv, irodalom és tudomány felvirágoztatásának gyönyörű eszméje.* Vigyázó Sándorra és feleségére *Széchenyi példája* hatott termékenyítőleg s *szüleinek kívánsága parancs* volt az értük élő, hűséges fiúnak, ki különben *maga is lelkesedett a gondolatért.* Így jött létre azután gr. Vigyázó Ferencnek 1921. és 1923. évi két — a M. T. Akadémia javára tett — végrendelete. S mindez nem történhetik br. Podmaniczky János s gr. Vigyázó Sándorék *önfeláldozó élete, takarékos szorgalma* nélkül, mert a szétforgácsolt vagyon nem teljesíthet történeti hivatást.

«Van egy istenség, a ki czéljaink'
Formálja végre, bár-mikép nagyoltuk.»
(Shakespeare-Arany: Hamlet. V. felv. II. szín.)

Anya és fiú élete egyaránt *szomorújáték. A grófné holtig zokogva gyászolja* elköltözött *fiát* s valóját ez a bánat köti le egészen. A *fiú* — mint a *görög sorstragédiák hőseié* — *játékszer a végzet kezében,* az akaraterő lassan kivesz belőle s lesz csupán *mások parancsának végrehajtója. A nagy gazdagság csak akadályozta lelkének, tehetségének kibontakozását,* szellemi kincseinek kiaknázását, mert minden erejét birtokkezelésre pazarolta, jogi tudását pedig meddő harcban vesztegette el. A Vigyázó-házat benne utolérte a hirtelen magasba emelkedett családok szomorú végzete: a gyors enyészet. Mintha maga a természet tiltakoznék az ugrásszerű fejlődés ellen.

Az Akadémia nagy örökhagyójáról a temetésen tartott gyászbeszédjében Vargha Gyula másodelnök ilyen mesteri rajzot adott:

«A koporsó titokzatos küszöb, melyen át a földi ván-

dor az örökkévalóságba lép, az örök bíró szent színe elé. Meghatva s a Gondviselés útjának csodálatos fordulatain tünődve állok e rejtelmes küszöb előtt. A te élted, nemes gróf, az anyagi javak nagy bősége mellett is *szomorú magánosságban* telt. *Meg nem értve, sőt félreértve,* korán becsukódott szívvel s *zárt ajakkal* haladtál földi pályádon. Az emberek azt sem tudták, hogy van-e szíved. Mint ahogyan mélyen le kell fúrni a föld kebelébe, hogy az alant rejtőző meleg forrás fölfakadjon, a *halál csont-kezének kellett szívedbe is lefúrnia,* hogy annak *gazdag, meleg tartalma napvilágra* jöjjön. Csak a Mindenható tudja, hogy *lelkednek* mily *vulkánikus háborgásai temették mélyre* szíved meleg forrását. De végrendeletedből látjuk, hogy az a meleg forrás nem apadt ki, csak elrejtőzött. Mily *gyöngéd, ideális szeretetet* tápláltál *szülőid* iránt, mily *erős, magyar hazafiság, olthatatlan fajszeretet* dobogtatta szívedet. Magános vándor, ki megtépett vitorlákkal érkeztél a révbe, midőn a magyar szellemi élet legfőbb képviselőjét, a M. T. Akadémiát tetted örökösöddé, *megtörted az egyedüliség varázsgyűrűjét* és mint az *egész nemzet halottja* térsz sírodba.»[2]

A *Podmaniczky-Vigyázó alapítványhoz könnyek tapadnak, az alapítók megtört szívének forró könnyei.* De a nemzeti ügyünk, magyar művelődésünk szent oltárára hullatott áldozatnak *csodás ereje* van: *megszenteli* az életküzdelemben megfáradt *szomorú lelkek életét, kik boldogtalanságuk árán* kálváriát járó drága *nemzetünk megújhodásának lettek hathatós munkásaivá!*

[2] M. T. Akadémiai Értesítő, 1928. évf.

FÜGGELÉK

I.

BR. PODMANICZKY ZSUZSÁNNA HOZOMÁNY-JEGYZÉKE 1858.

(KÉSŐBBI [1858—69] KIEGÉSZÍTÉSEKKEL.)

Br. Podmaniczky Zsuzsánna 1858. május 11-én Pesten kapott kelengyéjének jegyzéke.[1]

Ékszerek:

Több szép brilliáns ezüstbe foglalva

Brilliáns gyűrű	4 drb
Brilliáns fülönfüggő	2 pár
Kis gyöngy	2 sor
Nagy gyöngy	1 »
Velencei lánc kereszttel, apám és anyám hajával . . .	1 drb
Kis karperec	3 »
Nyakboglár, fülönfüggő	1 pár
Melltű (egyik-másik kisebbszerű)	6 drb
Nagy, vastag aranylánc	2 »
Ezüst toilette áll:	
nagy toilette-tükör egész ezüstből	1 drb
kis kézitükör ezüstből	1 »
nagy ezüst mosdótál	1 »
nagy ezüstkanna	1 »
hosszú fésűtartódoboz, fehér üvegből, ezüst tetővel	1 »
kisebb hosszúkás dobozok, üvegből, ezüst tetővel	3 »
kerek doboz, vörös üvegből, ezüst tetővel	2 »
nagy hajkefe, ezüstből	1 »
kisebb különböző kefe, ezüstből	3 »
fogkefe, ezüstből	1 »
csengetyű kis tálcával, ezüstből	1 »
kétkarú gyertyatartó a toilette-asztalra	2 »
flacon ezüsttetővel	2 »

[1] Verzeichnis der zur Ausstaffirung erhalten Leib- und Haus-Wäsche von Susanne Baronin Podmaniczky Pest, 11. May 1858. — Bőrkötéses, rézveretes, zárral ellátott könyv, legnagyobbrészt a báróné sajátkezű németnyelvű bejegyzéseivel.

Az első circa 12 levél ki van vágva s a 13. a fedőlapra ragasztva. Az egész barna bőrbe kötve, rézverettel s kulcsos zárral.

tűtálca ezüstből . . . . . 2 drb
ezüst gyertyatartók, nagyobbak, szépek, egyformák 6 »
ezüst evőeszköz, kés és villa . . . . . 12 pár
ezüst evőkanál . . . . . 12 drb
ezüst kávéskanál . . . . . 12 »
ezüst evőeszköz-zsámoly . . . . . 12 »
sótartó . . . . . 6 »
tejmerőkanál . . . . . 1 »
teaszűrő . . . . . 1 »
cukorszóró . . . . . 1 »
tortalapátka . . . . . 1 »
levesmerőkanál, nagy . . . . . 1 »
főzelékeskanál, nagy . . . . . 1 »
záros cukortartó . . . . . 1 »
régi ezüst evőeszköz: kanál, villa, kés . . . . . 1 pár
régi ezüst gyertyatartó . . . . . 4 drb
nagy ezüsttálca . . . . . 1 »
kis aranyozott ezüsttálca . . . . . 1 »

Házasságom óta kaptam:

Gyöngyöt 5 sort, összesen . . . . . 364 drb
(67+71+76+74+76).
Öt sor igazgyöngy, topáz és brilliáns csattal.

Gyémántok:

Gyémánt nyakravaló . . . . . 1 drb
Fülbevaló . . . . . 1 pár

Antik ékszer:

Nyakék . . . . . 1 drb
Hosszú fülbevaló . . . . . 1 pár

Opál ékszer:

Nyakék . . . . . 1 drb
Fülönfüggő . . . . . 1 pár

Türkisz ékszer:

Broche . . . . . 1 drb
Fülönfüggő . . . . . 1 pár

Fekete medaillon:

Fekete email medaillon, brilliánssal . . . . . 1 drb

Karperecek:

Vastag karperec brilliáns szívvel . . . . . 1 drb
Széles lánckarperec brilliánssal és smaragddal . . . . 1 »
Széles karperec egyszerű aranylánccal (Frigyestől) . . 1 »

Széles lánckarperec, nagyon szép	1 drb
Széles ezüstlánc, aranyozott golyókkal (Frigyestől)	1 »
Ruhaujjba való aranygomb Párizsból	1 pár
Nagyon szép genfi óra	1 drb
Párizsi óralánc, aranyból, színezve	1 »
Nagyon egyszerű fülbevaló, nehéz emailból, gyöngyökkel	1 pár
Egyszerű arany-lánckarperec, síma medaillonnal	1 drb
Kerek broche vérjáspisszal	1 »
Angliai nagy plaid-tű	1 »
Ezüst csatt, pruszlikra való	5 »
Ezüst gomb pruszlikra	42 »
Antik broche	1 »
Egy fűzér nagy gránát	42 »
Gránát fülbevaló	1 pár
Egyszerű óralánc malachit-tűvel	1 drb
Genfi broche, fülbevaló-garnitúra (atyámtól)	1 pár
Hosszú óralánc	1 drb

1858. június óta beszerzett ruhák:

Bársonykabát (Frigyestől)	1 drb
Fekete terno mantille	1 »
Magyar fejkötő	1 »
Rózsás fejdísz	1 »
Fekete bársonykalap (elajánd.)	1 »
Fehér őszi kalap (eladtam)	1 »
Fehér capuchon (eladtam)	1 »
Coboly-muff és manchetta	2 »
Muszlin felöltő (elajánd.)	1 »
Szürke pongyola (elajánd.)	1 »
Vörös kendő (elajánd.)	1 »

1859. október:

Kerti kalap (eladtam)	1 drb
Napernyő	1 »

1860. február:

Pruszlik, Huber-féle (eladtam)	1 drb
Pruszlik, másik (eladtam)	1 »
Bársonymente, Huber-féle (eladtam)	1 »
Selyemmente (eladt.)	1 »

1860. június:

Sárga-fehér piquéruha (eladt.)	1 drb
Fehér-lila muszlinruha (eladt.)	1 »
Egyszerű ingváll (eladt.)	2 »
Szép ingváll	1 »

Fekete utazó szalmakalap (elaj.) . . . . . 1 drb
Régi fehér creponkendő . . . . . 1 »
Magyar csipkéből készült utcai fejkötő . . . . . 1 »
Régi szürke, vörösvirágú selyemruha (elad.) . . . . 1 »
Régi fekete selyemruha (eladt.) . . . . . 1 »
Régi szürke selyemruha . . . . . 1 »
Zuave Bécsből . . . . . 1 »
Ehhez chemisette . . . . . 2 »
Csipkekendő Bécsből . . . . . 1 »
Netzfejkötő Bécsből . . . . . 1 »
Régi szürke pepita selyemszoknya és pruszlik (elaj.) . 1 »

December:

Új bunda asztrakánnal (eladt.) . . . . . 1 drb
Magyar fekete filckalap . . . . . 1 »
Lila selyemfejkötő, régi, valódi brüsszeli csipkével (elaj.) 1 »
Hamisarany fejkötő fehérrel (elaj.) . . . . . 1 »
Kerti kalap (elaj.) . . . . . 1 »

1861. május:

Fekete csipkekalap virágokkal (elaj.) . . . . . 1 drb
Sárga-szürke selyemruha, lila fodorral díszítve . . . . 1 »
Magyar fehéring (elaj.) . . . . . 2 »
Új búzavirágkék selyemripszruha (Klein) . . . . . 1 »
Fekete selyemdolmány és mellény . . . . . 1 »
Fehér-lila muszlinruha (eladt.) . . . . . 1 »
Színes perkálpongyola (elaj.) . . . . . 2 »

1861. június:

Lüszterpongyola (eladt.) . . . . . 1 drb

1861. december:

Bársonykalap tollal (elaj.) . . . . . 1 drb
Fekete selyem garibaldi-ing . . . . . 1 »
Kék kasmir garibaldi-ing (eladt.) . . . . . 1 »

1862. május:

Valódi indiai sál . . . . . 1 drb
Fehér mollruha búzavirágszín selyemfodorral . . . . 1 »
Szürke-lila barezsruha (eladt.) . . . . . 1 »
Sárga japánruha (eladt.) . . . . . 1 »

1862. október:

Valódi francia sál . . . . . 1 drb
Lila gyapjúripszruha matróz paletóval (eladt.) . . . . 1 »
Bársonykabát . . . . . 1 »

1862. június:

Szalmakalap fehértollal	1 drb
Reggeli szalmakalap	1 »
Moll ingváll	7 »
Tüll ingváll	3 »
Szürke-kék pepitaruha	1 »
Szürke selyemruha meggyszíndísszel	1 »

December:

Lila bársonymente prémmel	1 drb
Sima fehér kasmir színházi köpeny	1 »
Újonnan beszerzett színházi fejkötő	3 »
Kék fejkötő a párizsi égszínkék selyemruhához	1 »
Rózsaszín taft, széles brüsszeli fodor applikációval (eladtam a csipke nélkül)	1 »
Hozzá brüsszeli fejkötő	1 »
Ruha sárga taftból, bevonva fehér illusióval és blonde csipkével és sárga rózsákkal	1 »
Hozzá sárgarózsa koszorú és fehér csipkefőkötő	1 »
Ruha fehér taftból, bevonva fehér illusióval, valódi brüsszeli applikáció-csipkével és fekete csipkével és cseresznyevörös fodorral és friss kaméliákkal (Károlyi-bál)	1 »
Hozzá friss kaméliakoszorú	1 »
Fehér taftruha fehér illusióval, csokrokkal és aranycsipkével, rezedával és aranykalászokkal	1 »
Koszorú aranykalászokkal	1 »
Capuchon fekete grosgrainből	1 »
Fekete posztó lovaglóruha	1 »
Hozzá chemisette	1 »

Június:

Fekete taftpaletó	1 drb

November:

Fehér kasmirpongyola vörös bársonnyal	1 drb
Kék kasmirpongyola fehér tafttal (eladt.)	1 »
Vörös selyemnetz, vörös bársonnyal	2 »
Kék chenilia fejdísz	1 »
Fekete bársonyfejdísz	1 »
Egész éven át cipő	4 pár
Báli cipő	5 »

1864. november 8:

Vörös flanellpaletó arany gombokkal	1 drb
Vörös flanelling fekete bársonnyal	1 »

1864. július:

Barna selyemruha ugyanolyan matrózpaletóval . . .	1 drb
Sötétlila posztó matróz-kabát	1 »
Világos muszlinruha (eladt.)	1 »
Fekete reggeli szalmakalap	1 »
Fehér szalmakalap	1 »
Fekete chenilia netz (eladt.)	1 »

December:

Bundából készíttetett köpenyeg (eladt.)	1 drb
Lehajtott vászongallér	3 »
Sima állógallér és hajtásos állógallér	10 »

1865. június:

Fekete ternokendő hímezve és rojtokkal	1 drb
Lila selyemkabát üveggyöngyökkel	1 »
Fekete taftpaletó acéllal	1 »
Fekete acéllal díszített francia kalap (elaj.)	1 »
Garibaldi-ing fekete tüllből	2 »
Vászonujjas alsóchemisette	3 »
Perkál alsómellény	3 »
Batiszt alsómellény	3 »
Új fekete taftruha acéllal, pruszlikkal és kabáttal . . .	1 »
Bársonypruszlik és kabát	1 »
Fehér mull echarpepal, lila szalaggal	1 »
Fekete grenadinruha pruszlikkal és echarpepal	1 »
Fehér mullruha szegélyekkel és magas pruszlikkal . .	1 »
Fehér kasmirkabát fekete bársonnyal	1 »
Fehérhimzésű kendő	1 »

1865. október:

Kis fekete bársonypaletó	1 drb
Lila hosszúszőrű paletó (eladt.)	1 »

1866. december:

Fekete bársonykalap	1 drb
Fehér kabátka fekete bársonnyal	1 »
Lila és fekete utazópokróc	1 »
Kis utazótáska, nyakbaakasztható	1 »

1867. március:

Fehér-feketehimzésű pongyola	1 drb

1867. június:

Fehér barezsruha kabátkával	1 drb
Szürke barezsruha kabátkával	1 »

Fekete barezsruha kabátkával . . . . . 1 drb
Fekete taftpaletó . . . . . 1 »
Szürke szalmakalap . . . . . 1 »

1868. január:

Kék kasmirpongyola arannyal díszített piros kabátkával 1 drb

1868. május:

Szalmakalap cseresznyével . . . . . 1 drb

1868. szeptember:

Fekete rövid taftruha szürke kabátkával . . . . . 1 drb

1868. december:

Fekete posztó lovaglóruha, rövid kabátka, prémmel . . 1 drb
Egy nagy bársonyköpenyből alakított paletó . . . . 1 »
Bársonyszoknya hozzá .. . . . . 1 »
Bársonykalap prémmel . . . . . 1 »
Franciakalap selyemsállal . . . . . 1 »

1869. április:

Fekete grenadinból rövid ruha kabátkával . . . . . 1 drb
Szürke japáni foulard pruszlikkal és kabátkával . . . 1 »
Piros- és feketepaletó . . . . . 1 »
Szürke kalap zöldlombbal . . . . . 1 »
Esőköpeny . . . . . 1 »

1869. május:

Fekete barezsruha kabátkával . . . . . 1 drb

1869. június:

Zöld kockásruha fehér guipurecsipkével . . . . . 1 drb
Sárga vászonruha . . . . . 1 »
Fehér tüllruha szalmadísszel . . . . . 1 »
Vörös selyemruha, hozzá vörös selyemátvető . . . . . 1 »
Fekete szalmakalap . . . . . 1 »
Fehér szalmakalap piros tollakkal . . . . . 1 »
Fehér szalmakalap zöld tollakkal . . . . . 1 »
Fehér, lilával hintett perkálruha . . . . . 1 »

1869. szeptember:

Piros-fekete köpeny . . . . . 1 drb

1869. október:

Schotischruha kabátkával . . . . . 1 drb
Fekete taftkalap bordó tollakkal . . . . . 1 »
Vászongallér alsóchemisette-re . . . . . 2 »

Vászongallér	6 drb
Manchetta vászonból	8 »
Különböző virágok	— »
Astrakánbunda muffal	1 »
Piros sál	1 »
Piros-, lila-, kék-, fekete csokor	5 »
Fekete taft uszályosruha	1 »
Piros utazókézitáska bagariabőrből	1 »

*

1860. május, kelengyébe kapott női fehérneműim:

Nappali ing szegélyezéssel és velencei csipkebetéttel . .	6 drb
Nappali ing hímzett betéttel	6 »
Nappali ing a mellén hímzett betéttel és ugyanily betéttel a szélén	6 »
Nappali ing hímzett pontokkal, szegélyekkel az ujján és a nyakon	3 »
Nappali ing hímzett medaillonnal	3 »
Hálóing hímzett gallérral és ujjal, a mellén girlandhímzéssel és szalagbefűzéssel	3 »
Hálóing le- és felfelé haladó hímzett pántokkal szalagbefűzéssel	3 »
Hálóing hímzett medaillonokkal, három csoportban, hímzett mellel, szalagbefűzéssel és csukott ujjakkal . .	3 »
Hálóing nyitott ujjakkal, szalagbefűzéssel	1 »
Hálóing párizsi modell után, nyitott ujjal	2 »
Nappali ing hurkolással, síma ujjakkal	14 »
Nappali ing, hímzett pántokkal	14 »
Hálóing, galléron és kézelőjén hímezve	12 »
Nappali ing, síma, régibb	12 »
Hálóing, régibb (eladt. 17.)	18 »
Hálókabátka, nagyon szép, minden egyes ágyfelhuzathoz illő, szalagbefűzéssel	6 »
Hálókabátka, egyszerű, hímzett vagy hurkolt pánttal, szalaggal	10 »
Hálófejkötő, vászonra hímezve és hímzett pántokkal vagy hurkolva	24 »
Hálófejkötő hímzett pánttal, szép, régebbi (eladt.) . ,	6 »
Hálófejkötő egyszerű, régebbi (eladt.)	10 »
Fésülködő kabátka hurkolt és hímzett pántokkal (kerek és ujjas) szalaggal	12 »
Perkál szoknyák szépen, dúsan kihímezve köröskörül .	2 »
Perkál szoknya, egy soron hurkolva, szegélydísszel . . .	8 »
Perkál szoknya lyukacsos hímzéssel, szegélydísszel . . .	3 »
Perkál szoknya egy soros hurkolással	3 »
Perkál szoknya csak szegélyezéssel	5 »

Wallis szoknya (eladt.) . . . . . 4 drb
Fodros szoknya 8 fodorral . . . . . 6 »
Fodros szoknya . . . . . 12 »
Szép piqué szoknya . . . . . 6 »
Piqué szoknya régebbi (eladt.) . . . . . 4 »
Perkál szoknya régebbi (eladt.) . . . . . 4 »
Lenvászon nadrágok szegélyezéssel és szép hímzett pánttal, kettős sorban . . . . . 12 »
Lenvászon nadrágok hímzett pánttal, szegélyezés nélkül . 12 »
Lenvászon zsebkendő, nagy monogrammal és széllel . . 36 »
Lenvászon zsebkendő, szegélyezett széllel, nagy hímzett monogrammal . . . . . 6 »
Lenvászon zsebkendő, szegélyezéssel, kis hímzett monogrammal (Janinak adtam) . . . . . 12 »
Lenvászon zsebkendő széllel, kis hímzett monogrammal . 12 »
Lenvászon zsebkendő szél nélkül, P. S. gótbetűvel . . 12 »
Régi zsebkendő . . . . . 19 »
Finom szövött harisnya (Fil d'Écosse) . . . . . 18 pár
Finom szövött cérnaharisnya . . . . . 12 »
Különböző durvább harisnya . . . . . 46 »
Lenvászon nyakkendőcske (eladt.) . . . . . 12 drb
Háromsarkos félkendőcske . . . . . 15 »
Fésűkendőcske, új (csipkével 12, a nélkül 12) . . . . 24 »
Fésűkendőcske, régibb . . . . . 12 »
Konyharuha . . . . . 5 »
Toilette-kendőcske, piqué, szép . . . . . 18 »
Toilette-kendőcske damasztból . . . . . 6 »
Törülköző, finom damasztból, piros-fehér hímzett monogrammal 6., 7. és 8. számú . . . . . 36 »
Törülköző pirossal hímezve, finom, 4. sz. . . . . 6 »
Törülköző finom damasztból, pirossal hímezve 4. sz. . . 6 »
Törülköző finom damasztból, pirossal jelezve, 4. sz. . . 16 »
Törülköző finom damasztból, pirossal jelezve, 2. sz. . . 8 »
Törülköző kissé durvább, piros jelzéssel, 1. sz. . . . . 10 »
Lenvászon törülköző, P. S. G.-vel fehérrel hímezve . . 12 »
Lenvászon törülköző, P. S. P.-vel fehérrel hímezve . . 12 »
Egész egyszerű hálókabát (eladtam) . . . . . 6 »
Barchent nadrág . . . . . 1 »
Egyszerű régibb perkál hálókabát . . . . . 1 »

*

1858. május 11-én kelengyébe kapott ágyhuzatok:

1 garnitúra velencei csipkével, hímzett pontokkal:
nagy párna . . . . . 2 drb
kis párna . . . . . 1 »
paplanlepedő . . . . . 1 »

1 garnitúra hímezve és hímzett csíkokkal, kettős sorban diszítve:
nagypárna . . . . . 2 drb
kispárna . . . . . 1 »
paplanlepedő . . . . . 1 »

1 ágyhuzat-garnitúra medaillon-hímzéssel és hajtásokkal:
nagypárna . . . . . 2 »
kispárna . . . . . 1 »
paplanhuzat . . . . . 1 »

1 ágyhuzat-garnitúra guirlande-hímzéssel:
nagypárna . . . . . 2 »
kispárna . . . . . 1 »
paplanhuzat . . . . . 1 »

2 ágyhuzat-garnitúra szegélyzéssel és tömött hímzéssel:
nagypárna . . . . . 4 »
kispárna . . . . . 2 »
paplanhuzat . . . . . 2 »

2 ágyhuzat-garnitúra szegélyezve és rá kettős hurkolás:
nagypárna . . . . . 4 »
kispárna . . . . . 2 »
paplanhuzat . . . . . 2 »

2 ágyhuzat-garnitúra hurkolva ◇ mintázattal:
nagypárna . . . . . 4 »
kispárna . . . . . 2 »
paplanhuzat . . . . . 2 »

2 ágyhuzat-garnitúra tömött hímzéssel és kettős sorban széles hímzett csíkkal diszítve:
nagypárna . . . . . 4 »
kispárna . . . . . 2 »
paplanhuzat . . . . . 2 »

4 ágyhuzat-garnitúra 3 soros cakkos hurkolással:
nagypárna . . . . . 8 »
kispárna . . . . . 4 »
paplanhuzat . . . . . 4 »

4 ágyhuzat-garnitúra egysoros hurkolással, batiszt csokrokkal:
nagypárna . . . . . 8 »
kispárna . . . . . 4 »
paplanhuzat . . . . . 4 »

4 ágyhuzat-garnitúra hímzett csíkkal díszítve:
nagypárna . . . . . 8 »
kispárna . . . . . 4 »
paplanhuzat . . . . . 4 »

Finom lenvászon alsólepedő . . . . . 18 »
Kevésbbé finom lenvászonlepedő . . . . . 12 »
Keskenyebb lepedő . . . . . 4 »

Nehéz kék selyempaplan . . . . . 2 drb
Könnyebb kék selyempaplan . . . . . 2 »
Nehéz kék selyem plumeau, rojtokkal és csokrokkal . . 2 »
Piros huzatú matrac . . . . . 2 »
Piros huzatú derékalj . . . . . 2 »
Ágyrugany . . . . . 12 »
Ágypárna . . . . . 24 »
Paplan, cselédek számára . . . . . 6 »
Lenvászon plumeau-huzat, hímzett csíkkal kettősen díszítve . . . . . 4 »
Párna alá való angol bőr nagy . . . . . 12 »
Párna alá való angol bőr kicsi . . . . . 6 »
Piqué-takaró egy sor cakkal hímezve . . . . . 4 »
Piqué-takaró, síma . . . . . 4 »

*

1858. május 11-én kelengyébe kapott asztalnemű:

1 abrosz és 6 asztalkendő, 1/6 sz. fehér-rózsaszín hímzéssel,
1 abrosz és 6 asztalkendő, 2/6 sz. fehér-rózsaszín hímzéssel,
1 abrosz és 12 asztalkendő, 5/12 sz. fehér-piros hímzéssel,
1 abrosz 12 asztalkendővel, 6/12 sz. fehér-piros hímzéssel,
1 abrosz és 18 asztalkendővel, 6/18 sz. fehér-rózsaszín hímzéssel,
1 abrosz és 24 asztalkendővel, 4/24 sz. fehér-rózsaszín hímzéssel,
1 abrosz és 14 asztalkendővel, 7. sz. piros hímzéssel,
3 abrosz és 24 asztalkendővel, 8. sz. piros hímzéssel,
2 abrosz és 24 asztalkendővel, 9. sz. piros hímzéssel,
3 abrosz és 14 asztalkendővel, 10. sz. piros hímzéssel,
3 abrosz szám nélkül és 16 asztalkendő 1. sz. piros hímzéssel (ebből 4 drb 11. sz.)
1 abrosz és 12 asztalkendő, 12. sz. piros hímzéssel,
24 asztalkendő szám nélkül és 2 abrosz,
6 kredenc-takaró, finom,
13 durvább kredenc-takaró,
26 felszolgáló-kendő.

Kávésabrosz és dessert-asztalkendők:

1 kávésabrosz és 12 asztalkendő, 1. sz. szürke, nagy betűvel, fehér-rózsaszínnel hímezve,
1 kávésabrosz 12 asztalkendővel, 2. sz. szürke, nagy betűvel, fehér-rózsaszínnel hímezve,
1 kávésabrosz és 12 asztalkendő, 3. sz. fehér, nagy monogrammal, fehér-rózsaszín hímzéssel,
1 kávésabrosz és 12 asztalkendő, 4. sz. fehér, nagy monogrammal, fehér-rózsaszín hímzéssel,
1 kávésabrosz 12 asztalkendővel, 5. sz. fehér, nagy monogrammal, fehér-piros hímzéssel,

1 kávésabrosz 12 asztalkendővel, 6. sz. fehér, nagy monogrammal, fehér-piros hímzéssel,
2 kávésabrosz 12 asztalkendővel, 7. sz. szürke, kis monogrammal, piros hímzéssel,
12 törülköző, vendégek számára, 1—12 sz.,
2 kávésabrosz és 24 dessert-asztalkendő, 8—9. sz. fehér hímzéssel,
2 kávésabrosz 12 dessert-asztalkendővel, fehér.

*

1858. május 11-én kelengyébe kapott háztartási fehérnemű:

1 abrosz, 12 asztalkendő 1. sz. piros jelzéssel (használati),
4 abrosz, 12 asztalkendő 2. sz. piros jelzéssel (használati),
1 abrosz, 12 asztalkendő 3. sz. piros jelzéssel,
1 abrosz, 6 asztalkendő 4. sz. piros jelzéssel,
1 abrosz, 12 asztalkendő 5. sz. piros jelzéssel,
2 abrosz, 12 asztalkendő 6. sz. piros jelzéssel,
2 abrosz, 12 asztalkendő 7. sz. piros jelzéssel (használati).

Törülközők:

12 törülköző 1. sz. piros jelzéssel	12	drb
12 törülköző 2. sz. piros jelzéssel (használati)	12	»
12 törülköző 3. sz. piros jelzéssel (használati)	12	»
12 törülköző 4. sz. piros jelzéssel (használati)	12	»
12 törülköző 5. sz. piros jelzéssel (használati)	12	»
Dunnahuzat cselédeknek 1. sz. színes (használati)	8	»
Párnahuzat 1—46. sz. színes (használati)	46	»
Párnahuzat, idegeneknek, 1—27. sz. fehér (használati)	27	»
Lepedő cselédségnek, piros jelzéssel, 1. sz. (használati)	12	»
Lepedő cselédségnek, piros jelzéssel, 2. sz. (használati)	12	»
Lepedő cselédségnek, piros jelzéssel, 3. sz. (használati)	6	»
Lepedő cselédségnek, piros jelzéssel, szám nélkül (használati)	3	»
Törülköző 1—6. sz. (használati)	6	»
Lentörülköző 1—12. sz. (használati)	12	»
Vendég paplanhuzat, piros jelzéssel, szám nélkül (használati)	1	»
Vasalólepedő, finom, 1—12. sz. (használati)	12	»
Törlőruha, durvább lenvászonból, 1. sz. piros jelzéssel (használati)	12	»
Törlőruha, durvább lenvászonból, 2—3. sz. piros jelzéssel (használati)	24	»
Törlőruha, finomabb lenből, 4—8. sz. piros jelzéssel	50	»
Pohártörlő, finom lenből, 9—12. sz. piros jelzéssel	48	»
Tányértörlő, finom lenből, 13—16. sz. piros jelzéssel	40	»
Lámpatörlő, finom lenből, 17—20. sz. piros jelzéssel	48	»

Ezüsttörlő, finom lenből, 17—19. sz. piros jelzéssel . . 36 drb
Késtörlő, finom lenből, 21—24. sz. piros jelzéssel . . . 48 »
Lavoirtörlő, finom lenből, 45—46. sz. piros jelzéssel . . 24 »
Csészetörlő, finom lenből, 28—31. sz. piros jelzéssel . . 42 »
Padlótörlő, finom lenből, 37—38. sz. piros jelzéssel . . 24 »
Padlótörlő, durvább lenből, 47. sz. piros jelzéssel . . . 7 »
Konyharuha, finom lenből, 32—34. sz. piros jelzéssel . . 36 »
Konyharuha, durvább lenből, 41—42. sz. piros jelzéssel . 24 »
Konyhai törülköző, lenből, 25—27. sz. piros jelzéssel . . 36 »
Passzírozó ruha, lenből, 40. sz. piros jelzéssel . . . . 12 »
Éjjeliedénytörlő, lenből, 44. sz. piros jelzéssel . . . . 12 »
Tálalóruha, finom lenből, 35—36. sz. piros jelzéssel . . 24 »
Ruháskosárkendő, durvább lenből, 43. sz. piros jelzéssel 6 »
Mángorlóruha, durvább lenből, 39. sz. piros jelzéssel . . 6 »
Kenyérruha piros széllel, lenből, 1—2. piros jelzéssel . . 24 »
Durva flanell, padlóhoz . . . . . 10 »
Durva flanell, gyomorborogatáshoz . . . . . 6 »
Durva flanell, vasalódeszkára . . . . . 3 »
Durva padlóruha P. S. 1—2. sz. . . . . 17 »
Durva konyharuha P. S. szám nélkül . . . . . 10 »
Finomabb konyharuha P. S. K. 1. sz. . . . . 18 »
Használati késtörlő 2—3. sz. P. S. . . . . 24 »
Durvább portörlő 4—8. sz. P. S. . . . . 56 »
Ablakmosó kendő 9. sz. . . . . 12 »
Színes portörlő . . . . . 18 »
Törlőruha, fehér pamutvászonból . . . . . 20 »

*

1858. május 11. reggeli öltözet és batiszt zsebkendő:

1 reggeli ruha, 1 fejkötő hímzett csíkkal, zöld szalag- és gallérral,
1 reggeli ruha, 1 fejkötő hímzett csíkkal, sárga szalag és kabátkával,
1 reggeli ruha, 1 fejkötő hímzett csíkkal, rózsaszín szalag és kabátkával,
1 reggeli ruha, 1 fejkötő hímzett csíkkal, kék szalag és kabátkával.

Fejkötők:

Reggeli, különböző szalaggal és velencei csipkével . . 5 drb
Batisztzsebkendő, köröskörül hímezve és velencei csipkebetéttel . . . . . 6 »
Batisztzsebkendő, köröskörül hímezve, csipke nélkül . . 8 »
Batisztzsebkendő, széllel, nagy hímzett monogrammal . 12 »
Batisztzsebkendő, szegélyezéssel, nagy hímzett monogrammal . . . . . 8 »
Batisztzsebkendő színes széllel . . . . . 4 »

Batisztzsebkendő, egész közönséges . . . . . 8 drb
Reggeli fejkötő, egyszerű . . . . . 4 »
Felső chemisette csipkéből, ugyanily ujjakkal . . . . 5 »
Felső chemisette, hímzett . . . . . 8 »
Hímzett fejkötő . . . . . 8 »
Alsó chemisette valódi csipkéből, ugyanily ujjakkal szalagdísszel . . . . . 8 »
Alsó chemisette (félig kész) valódi csipkéből . . . . . 2 »
Alsó chemisette, hímzett, valódi csipkebetéttel, ugyanily ujjakkal . . . . . 5 »
Alsó chemisette, hímzett, egyszerű, valódi csipkebetéttel, ugyanily ujjakkal . . . . . 7 »
Alsó chemisette, szép hímzéssel, ugyanily ujjakkal . . . 30 »
Tullanglais chemisette, ujjakkal . . . . . 5 »
Alsó chemisette, lenvászonból, ujjakkal szegélyezve . . . 12 »
Alsó chemisette, hímzett, régibb, ujjatlan . . . . . 8 »
Jabot 2 drb fekete chantilly-csipkéből . . . . . 2 »
Brüsszeli jabot, fehér . . . . . 1 »
Fekete csipkefejkötő . . . . . 1 »
Ezüst magyar fejkötő . . . . . 1 »
Fejdísz, virágokból
Kalapok
Fejdísz, szalagból vagy selyemből
Fehér hímzésű mull-nyakkendő . . . . . 6 »
Fehér hímzésű mull Garibaldi-ing . . . . . 7 »
Tüll Garibaldi-ing, csipkével . . . . . 3 »
Fehér alsóderék . . . . . 3 »

*

1858. május 11. kelengyébe kapott ruhák:

Párizsi ruhák:

Égszínkék selyemruha, valódi blonde-csipkével (eladt.) . 1 drb
Lila selyemruha, szalaggal és blonde-csipkével, kettős derékkal . . . . . 1 »
Fekete nehéz selyemruha, valódi guipure-rel . . . . . 1 »
Barna nehéz selyemruha, casaque-kal . . . . . 1 »
Szürke nehéz pongyola, gallérral, rózsaszín béléssel . . 1 »
Zöld ruha, gazir-ból, krepp-fodorral, kettős derékkal, fehér selyembéléssel (eladt.) . . . . . 1 »
Fehér hímzett muszlin-ruha, lila szalaggal . . . . . 1 »
Keskenycsíkú kabátka (eladt.) . . . . . 1 »
Fehér selyem moirée antik menyasszonyi ruha brüszszeli fátyollal, alsó chemisette-tel és ujjakkal, Kleintől 1 »
Rózsaszínű selyemruha, fekete csipkével (elajánd.) . . 1 »
Kék selyemruha, rojtokkal és fodorral (eladt.) . . . 1 »

Zöld és szürke selyemruha, beledolgozott rojtokkal . . 1 drb
Fekete taft-selyemruha, 3 fodorral, 2 derékkal (eladt.) 1 »
Szürke selyem utazóruha, nagy gallérral, kékkel díszítve (eladt.) . . . . . 1 »
Barna selyemruha, fehér csíkokkal (eladt.) . . . . . 1 »
Lila selyemruha, fehér csillagokkal (eladt.) . . . . 1 »
Barna selyem, fehér babos pongyola . . . . . 1 »

Szövetruhák:

Zöld popelineruha (eladt.) . . . . . 1 »
Drap és kék kockás szövetruha (eladt.) . . . . . 1 »
Égszínkék kasmírruha (eladt.) . . . . . 1 »
Zöld lüszter (elajánd.) . . . . . 1 »
Fekete moirée szövetruha (eladt.) . . . . . 1 »
Búzavirágkék popelineruha (eladt.) . . . . . 1 »
Olajbarna szövetruha (eladt.) . . . . . 1 »
Barna és kék szövetruha (eladt.) . . . . . 1 »
Búzavirágkék szövetruha, fehérpöttyös (eladt.) . . . 1 »
Tarka delaineruha (elajánd.) . . . . . 1 »
Fekete és kék delaineruha (elajánd.) . . . . . 1 »

Nyári ruhák:

Fabarna és rózsaszín muszlinruha (elajánd.) . . . . . 1 drb
Fehér hímzésű, zöldszalagos muszlinruha (eladt.) . . . 1 »
Apró virágos gazirruha (eladt.) . . . . . 1 »
Barezsruha, szürke és rózsaszín (eladt.) . . . . . 1 »
Fehér kockás barezsruha (eladt.) . . . . . 1 »
Szürke cérna barezsruha (elajánd.) . . . . . 1 »
Rózsaszín muszlinruha (eladt.) . . . . . 2 »
Kék muszlinruha (eladt.) . . . . . 3 »
Apró virágos muszlinruha (elajánd.) . . . . . 3 »
Lila muszlinruha (elajánd.) . . . . . 2 »
Lila-barna batiszt pongyola (elajánd.) . . . . . 2 »
Szürke batisztruha (elajánd.) . . . . . 2 »

Köpenyek és gallérok:

Nagy barna köpeny, gyapjúszövetből (eladt.) . . . . 1 drb
Fekete-szürke köpeny, gyapjúszövetből (eladt.) . . . . 1 »
Kis olajzöld köpeny, plüssel (eladt.) . . . . . 1 »
Fehér kasmírgallér, kék plüssel, színházba való (eladt.) 1 »
Fekete bársony hímzett gallér . . . . . 1 »
Fekete selyem csipkés gallér . . . . . 1 »
Gyöngyökkel hímzett és chantilly-csipkebetéttel díszített gallér . . . . . 1 »
Fekete csipkegallér, valódi . . . . . 1 »
Fekete szövetgallér . . . . . 1 »

Régi csipkéből készült fekete gallér	1	drb
Fekete taftgallér, guipurecsipkével (eladt.)	1	»
Fekete taftgallér, csipke nélkül	3	»
Szürkésbarna utazógallér (eladt.)	1	»
Drap-kék betétű szövetgallér (eladt.)	1	»
Fehér taftgallér (eladt.)	1	»
Rózsaszín taftgallér (eladt.)	1	»
Fehér barezsgallér (elajánd.)	1	»
Illusio-echarpe, fehér (eladt.)	1	»
Fehér barezs-echarpe, tarka (elajánd.)	2	»
Kis sál	2	»
Kis selyemkendőcskék	12	»
Selyem nyakkendő	4	»
Csipkenyakkendő, fekete, fehér	2	»
Sál (eladt.)	3	»
Meleg kendő (eladt.)	2	»
Kötött kendő (eladt.)	1	»
Szürke plaid	2	»
Napernyő	2	»
Keztyű	24	»
Cipő	12	»

*

BERENDEZÉS.

1866. Szalón.

Vörös ripszből:

1 drb kanapé,
1 chaise longue.
2 fauteuil,
2 kerek puff,
1 lábpárna,
2 ablakfüggöny,
2 ajtófüggöny,

Fekete ripszből:

1 kanapé,
2 fauteuil,
3 párnából álló szék,
szőnyeg az egész szobára,
1 barna bársony lábzsámoly,
1 Vieuxlac szekrény
1 bronzállvány zöldre bronzírozva a lámpa számára,
1 fekete olajlámpa,
2 fekete váza,
1 nádállvány kínai korsóval,

fekete márványoszlop arany széllel, rajta fayence-váza csinált virágokkal,
fehér onix- és bronzóra, két karosgyertyatartóval,
bronzállvány coupe-pal, melyre címer van festve,
6 olajfestmény egyforma aranyrámában,
üvegcsillár 16 gyertyára,
nagy tükör aranyrámával,
asztalterítő fekete posztóból, hímzett csíkkal,
vörös állatbőr a fa alá,
kályhaváza porcellánból pléhbetéttel,
kályhatálca bronzból fogóval, lapáttal és piszkavassal,
nagy mahagóniasztal,
kisebb mahagóniasztal márványlappal,
3 asztalka egymásba tolva,
a nagy asztalon állandóan különböző apróság,
2 fayence-virágváza,
1 fayence-tálca.

Hálószoba.

Kék csíkos vászonból 2 drb ablakfüggöny,
1 drb ajtófüggöny,
1 mennyezetes ágy függönnyel,
ágyterítő,
1 párna ágydísznek,
1 chaise longue,
2 karosszék,
2 puff,
1 ágyban a következő dolgok:
1 ruganymatrac,
1 lószőrmatrac,
2 tollpárna,
1 kék selyempaplan,
1 kék selyem lábdunna,
íróasztal szép bronz és türkisz írógarniturával,
2 drb bronzráma az én gyermekarcképeim számára,
1 toilette-asztal kék terítővel, melyen az ezüst toilette-szereim állnak,
vászonból és fából való papírkosár,
kettős szekrény,
1 éjjeliszekrény márványlappal, asztalalakú,
1 asztalka a szalónból egymásba tólható kisasztalok közül, rajta egy faragott fatálca, melyen 1 üvegkancsó és 2 pohár áll,
1 nádszék,
1 mosdóasztal márványlappal, melyen a mosdókészlet áll fehér porcellánból kék széllel és monogrammal. Ez a következőkből áll:
1 nagy mosdótál,
1 kis mosdótál,

1 nagy kancsó,
1 szivacstartó,
1 szappantartó,
1 fogkefetartó,
2 kerek tégely (valamennyi hozzáillő fedővel),
1 üvegpalack félig mattra csiszolt s hozzá pohár,
politúrozott törülközőtartó,
lábzsámoly barna bársonyból,
kék függőlámpa,
nagy öltözőtükör,
nagy tükör a két ablak között politúrozott rámában,
a chaise longue előtt egy munkaasztal,
2 drb kékposztóval bevont polcocska, melyen jobbra találhatók:
1 fehér váza,
4 drb kis gipszfigura,
3 drb kis porcellánfigura,
2 kosárka csináltrózsával.
A könyvek közül:
Oeser's Aesthetische Briefe,
1 kötet Schiller 6 kötetéből,
Rosenmüller: Mitgabe v. Leben,
1 kötet Deutsche Liebe Müllertől,
1 » Eötvös: Gondolatok,
1 » Lavater,
1 » Uhland,
1 » Voltaire,
1 » Racine,
1 » Rousseau,
1 » Jahn,
2 » Lezaack,
1 » Paris,
1 » Schweiz,
a bal oldalon találhatók:

Shakespeare	1	kötet
Bossuet	1	»
Memoire du prince de Ligne	1	»
Musset	1	»
Saphir	1	»
Pichler	2	»
Goethe	5	»
Heine	2	»
Rückert	1	»
Hahn	1	»
Varricourt	1	»
Magyar költők	1	»
Bürger: Blumensprache	1	»
Petőfi	2	»

Eötvös: A nővérek . . . . . 2 kötet
Stunden der Andacht . . . . . 1 »
A szent biblia . . . . . 1 »
Anemonen . . . . . 4 »
Auerbach . . . . . 3 »
Hermes: Az utolsó 25 év története . . . . . 1 »

Az asztalon egy kék selyem munkakosár,
az íróasztalon még egy kis utazóóra bronzból,
1 fayence csuprocska ibolyacsokorral,
2 drb piskótásváza rózsákkal
2 drb kis fayence-váza,
1 tolltörlő,
1 gyufatartó fehér elefántcsontból,
az éjjeliszekrénykén 2 imakönyv,
1 bronzcsengetyű,
1 szürke bronzgyufatartó,
1—1 kék csengetyűzsinór a két polcocskához és a függőtükörhöz is, bojttal,
az egész szobát elborító szőnyeg,
szürke állatbőr fa alá,
kályhaváza porcellánból pléhbetéttel,
kályhatálca bronzból fogóval, lapáttal és piszkavassal.

A szalónban van még:

a nagy asztalon 2 barna bőr nagy album, az egyikben 200 virágfotográfiával,
1 ékszerdoboz fayence-ból ezüstfigurákkal a harmónia kedvéért,
Stilkétől 2 piroskötésű album,
A virágkirályné országa 1 album,
Balladakoszorú 1 kötet,
Das Wort der Frau 1 kötet,
fekete és fehér legyező,
2 kék váza,
bonbonnière,
1 elefántcsontnotesz,
1 névjegytartó (mexikói munka),
barna bőr kártyatartó,
piros gömbök,
bőrapróságok 5 drb,
a márványasztalon fayence-tálca,
virágváza,
dominójáték,
teknősbéka kártyatartó,
barna bőr csontmonogrammal 1 drb,
1 drb violafa-legyező,
A kis asztalon barna bőr írómappa.

Ebédlő.

1 drb pohárszék,
1 » tükrös-asztal,
1 » szekrény,
1 » kanapé kék ripszből,
1 » chaise longue,
2 » karosszék,
2 » kerek szék,
vörös- és fehércsíkos díván 6 párnával,
kék lábpárna.

*

Üvegnemű.

Finom üvegkészlet, minden darab monogrammal ellátva:
3 drb nagy üvegpalack,
3 » borosüveg,
1 » rumosüveg,
6 » vizespohár,
6 » pezsgőspohár,
6 » borospohár,
minden üveghez dugó,
1 korsó feléig mattra csiszolva,
2 pohár hozzá,
1 nagy üvegtál,
2 kis üvegtányér,
1 közönséges üveg 2 pohárral,

*

1867. Ezüstnemű.

Toilette.

1 drb nagy toilette-tükör,
1 » nagy mosdótál,
1 » nagy vizeskanna,
2 » karosgyertyatartó 2 égővel,
1 » kézigyertyatartó koppantóval,
1 » csengetyű tálcával,
2 » tűtálca,
1 » fésűdoboz,
1 » fogkefedoboz,
1 » szappandoboz,
1 » fogpordoboz,
2 » kenőcstégely,
2 » illatszeresüveg,
1 » kézitükör,

1 drb nagy hajkefe,
4 » kis kefe és tartók hozzá.

*

6 drb kis kanál,
6 » kis villa (francia),
6 » kis kés,
6 » kávéskanál,
1 » fagylaltkanál,
evőeszközkészlet saját használatomra:
1 kés,
1 francia villa,
1 kanál,
1 kávéskanál (tartó hozzá).

Kinaezüstből.

3 drb kis kés,
3 » kis kanál,
3 » kis villa,
3 » kávéskanál,
1 » cukortartó,
1 vizespohártartó,
1 ecet-olajtartó,
1 kézigyertyatartó,
1 teafőző.

*

Porcellán.

Fehér-fekete aranymonogrammos teakészlet:
2 drb teáskanna,
1 » tejeskanna,
6 » teáscsésze, aljjal,
18 » kis tányér,
1 » szamovár,
2 » ovális tál.
Egyszerű készlet, csak síma, fehér:
1 drb levesestál,
3 » mélytányér,
9 » lapostányér,
9 » kis tányér,
1 » főzelékestál,
1 » pecsenyéstál,
1 » sótartó,
3 » kávéscsésze,
2 » cselédmosdótál,
2 » fehér éjjeliedény,
1 » vizeskancsó tetővel,
1 » fatálca,

1 drb kávéskanna, fehér,
1 » tejeskanna, fehér,
3 » kávéscsésze aljjal.

Konyhaberendezés.

1 drb konyhaszekrény,
1 » vízpad,
2 » dézsa,
1 » vizesputtony,
1 » faputtony,
1 » nagy víztartó tetővel,
2 » mosóteknő,
3 » fadézsa,
1 » lábvizes kád,
1 » kőporos fatál,
2 » nagy pléh mosófazék,
1 » pléhfedő és 1 drb fafedő hozzá,
1 » vasserpenyő,
1 » kis pléhserpenyő,
1 » fehér kávéfőző,
2 » pléhfazék,
1 » kis mozsár törővel,
1 » bádogfedő serpenyőhöz,
1 » kávédaráló,
1 » teaszűrő,
1 » szemétlapát,
1 » lámpanyíróolló,
1 » gyorsforraló fedővel,
3 » vasfazék,
1 » füles konyhatál,
1 » zsírosüveg,
2 » főzőkanál,
1 » pléh gyertyatartó koppantóval,
1 » konyhai lapát piszkálóvassal,
1 » kiöntőedény,
1 » vizesvödör,
2 » nagy ruhakeverőkanál,
1 » konyhaszék,
2 » fekete tálca,
1 » vizeskorsó fedővel,
1 » ételhordókosár 3 fehér evőcsészével és tetővel,
1 » barna evőcsésze tetővel,
1 » ruhakefe,
1 » cipőkefe,
1 » vörös kefe,
1 » fénymázas kefe,
1 » ruhapermetező,

1 drb szobaseprő,
1 » ciroksepő,
1 » kis ciroksepő szőnyeghez,
1 » kefeseprő,
1 » lámpatisztító,
1 » tollseprő,
1 » bútorecset,
1 » balta,
1 » nagy konyhakés,
1 » lámpás,
1 » kosár,
1 » gyékényszatyor,
1 szenesláda tetővel,
1 szemetesláda,
1 drb mérleg.

*

V(igyázó)tól:

1864. dec. 24. karácsonykor «Das Wort der Frau» barna selyemkötésben, teknősbéka fedőlappal, 1 drb.
1865. máj. 18. piroskötésű album, Stilke: «Jahr in Blühten», 1 drb.
1865. dec. 24. utazóóra, Stilke: «Album familien Journal», kék selyemből, bonbonnière.
1865. máj. 27. fehér falegyező.
1866. aug. 11. ékszerdoboz, bőrbéléssel.
1866. nov. kártya, teknősbékabőrrel bélelt bonbonnière,
fekete legyező,
barna violafalegyező,
bronz csengetyű,
elefántcsont gyufatartó,
bronz óratartó,
vörös gömbök,
illatszeres üveg,
teknősbékatükör,
egy bot, drágakőberakással.
1866. dec. szívalakú gyűrű az ő hajával,
virágalbum,
kézitáska fekete prémből, hozzá prém pénztárca,
lila bankjegytárca csontdísszel,
aluminium-tollszár,
fehér rózsabokréta,
barna bőrírómappa,
írókészlet bronzból, türkisszel, mely áll:
tintatartó,
2 drb magas gyertyatartó,
1 » kézi gyertyatartó,

1 csengetyű,
1 levélnyomó,
1 tükör,
1 gyufatartó,
1 csontfaragvány,
1 tolltartótálca
1 kerek tálca,
1 fehér bőrírómappa,
1 vonalzó,
2 drb piskótásváza rózsákkal,
1 csuprocska fayence-ból, ibolyacsokorral,
Stereoskóp 12 északafrikai képpel.

1866. dec. 24. Stilkétől keresztyén ünnepek albuma,
fehér onix és bronzból készült óra,
2 drb karosgyertyatartó,
1 szép bokréta,
mexikói bőrmunka névjegytartó,
fehér elefántcsont notesz,
2 drb lámpaernyő,
fehér bőrkézitáska, fehér bőrpénztárcával.

1867. jan. 1. gyöngyházkötésű album, 200 drb virágfotografiával,
munkakosárka kék arannyal,
2 drb kis fayenceváza,
kis naptár barna bőrből, zöld lóherével,
kínai nádállvány, Vieuxlac-babával,
faragott fatálca,
2 drb fayence-virágcserép,
1 » fayence-tálca,
fekete fából virágállvány,
6 drb szép nagy olajfestmény, egyforma szép aranyrámában,
1 szép fekete-arannyal Vieuxlac-szekrény, alsóállvánnyal,
elefántcsonttükör,
körömtisztító.

1867. febr. 28. fekete márványoszlop fayence, vázával és virággal,
Podmaniczky-címerrel ellátott könyvjelző,
méter, elefántcsontból,
szürke bronzgyufatartó.

1867. márc. fehér napernyő,
parfümök.

1867. ápr. bronz coupe címeremmel kifestve,
Auerbach regénye: Auf der Höhe.

1865. aug. 26. Spa-ban Eötvös: Gondolatok.

1866. dec. 28. Max Müller: Deutsche Liebe,
150 drb fénykép.

1867. ápr. 2 drb kis kék váza,
2 hajba való rózsa.

*

Könyvtáram jegyzéke.

Magyar:

Garay János összes költeményei . . . . . 1 kötet
Szent Biblia magyar . . . . . 1 »
Petőfi Sándor újabb költeményei . . . . . 2 »
Magyar költők . . . . . 1 »
Remény, Vachot Sándorné . . . . . 1 »
Virágok, Ács Károly . . . . . 1 »
Nővérek, Eötvös József . . . . . 2 »
Az első lépés veszélyei . . . . . 2 »
Elbeszélések, Eötvös József . . . . . 1 »
Margit angyal, Podmaniczky Frigyes . . . . . 2 »
Német és magyar szótár, Dr. Ballagi . . . . . 1 »
Válságos napok, írta Emilia . . . . . 2 »
Fekete dominó, Podmaniczky Frigyes . . . . . 2 »
Tessék ibolyát venni, Podmaniczky Frigyes . . . . . 5 »
Az alföldi vadászok tanyája, Podmaniczky Frigyes . . 4 »

Francia:

François de Medici, p. Essarts . . . . . 1 v.
Les extrêmes, p. Tillenbourg . . . . . 1 »
Le comte de Landeveres, p. M. Louis Collet, dans un livre avec Henriette Dumesnil, p. Eug. Sue . . . . . 1 »
Alma, p. Emilie Carlén . . . . . , . 1 »
La femme, p. Michelet . . . . . 1 »
Les aventures d'un émigré, p. Montépin, suivi: . . . . . 4 »
La comtesse de Peru, par Montépin . . . . . 3 »
Un roi de la mode, p. Montépin, suivi: . . . . . 2 »
Le club des Hirondelles, p. Montépin . . . . . 3 »
Un fils de famille, p. Montépin . . . . . 1 »
Le fil d'Ariane, p. Montépin . . . . . 2 »
Les valets du coeur, p. Montépin . . . . . 3 »
L'homme au masque d'acier, p. Théodore Anne . . . . . 3 »
Le chef des invisibles, p. Théodore Anne . . . . . 3 »
L'or est une chimère, p. Moleri . . . . . 2 »
Les cheveux de la reine, p. Dasch . . . . . 3 »
Un coeur de femme, p. la vicomtesse de Lerchy . . . . . 2 »
Tenue de Gendres, par Adrienne Paul . . . . . 1 »
Les viveurs de province, p. Montépin, suivi: . . . . . 4 »
Un conspirateur, p. M. Mathilde Dasch . . . . . 2 »
Le Père la Chaise . . . . . 1 »
La bohème dorée . . . . . , 4 »
Le sept Mai, p. Cramont . . . . . 1 »
Salvator, p. Dumas . . . . . , , 13 »
Mis tempête p. Amadé Achard . . . . . 1 »
Le Caucase, p. Alex. Dumas . . . . . 7 »

Les mémoires du Prince de Ligne . . . . . 1 v.
Belles fontaines, p. Dasch . . . . . 2 »
Le batteur d'estrade, p. Duplessis . . . . . 7 »

1870. júl. 24. Összes könyveim jegyzéke.

Albumok.

Meine liebe Blumen . . . . . 1 kötet
Saját címeremmel, az uralkodóházak fotográfiáival . . 1 »
Gyöngyház fedőlappal virágfotográfiákkal . . . . . 1 »
Márványozott fabetéttel és bronzdísszel ellátott . . . 1 »
Barna bőr fedőlappal, magyar ismerőseim fotográfiáival 1 »
Barna bőr, utazásaim közben gyüjtött fotográfiákkal . 1 »
Postabélyegek számára piros fedőlappal . . . . . 1 »

Művészalbumok.

Le livre d'or de la Peinture, acélmetszetekkel . . . . 1 »
Stilke: a 12 hónap, színes nyomással . . . . . 1 »
Stilke: Deutsche Familien, színes nyomású . . . . . 1 »
Stilke: Christlichen Feste, színes nyomással . . . . . 1 »

B.

Béranger: Chansons . . . . . 1 »
Bädecker: Schweiz . . . . . 1 »

C.

Carlen Emilie: Alma . . . . . 1 »
Colet Louise: Le comte de Londèveres . . . . . 1 »
Cessena: Guide en France . . . . . 1 »

E.

Essarts Alfred: François de Medicis . . . . . 1 »
Eötvös: Gondolatok . . . . . 1 »
» Nővérek . . . . . 2 »

G.

Goethe: Torquato Tasso . . . . . 1 »
» Gedichte . . . . . 1 »
» Iphigenie auf Tauris . . . . . 1 »
» Hermann und Dorothea . . . . . 1 »
» Egmont . . . . . 1 »
Gillenbourg: Les Extrêmes . . . . . 1 »

H.

Hahn Friedrich: Ausg. Gedichte . . . . . 1 »
Heine: Buch der Lieder . . . . . 1 »

Heine: Neue Gedichte . . . . . 1 kötet
Hayden Friedrich: Wort der Frau . . . . . 1 »
Hofkalender . . . . . 3 »

J.

Jahnes Nord: Süd-Deutschland . . . . . 2 »

K.

Költők magyar könyve . . . . . 1 »
Kincstár Irodalmi . . . . . 12 »
Kvassay E. munkái . . . . . 1 »

L.

Linge Prince de: Mémoires . . . . . 1 »
Lamartine: Bossuet . . . . . 1 »
Lerock: Les Eaux de Spa . . . . . 1 »
Lavater I. C.: Wort des Herzens . . . . . 1 »
Lenau Nicolaus: Gedichte . . . . . 1 »
Lisznyay: Palócz dalok . . . . . 1 »
Von Europa, Wiener Umgebung . . . . . 2 »

M.

Musset Alfred de: Poesies . . . . . 1 »
Müller Max: Deutsche Liebe . . . . . 1 »

O.

Oeser Ch.: Aesthetische Briefe . . . . . 1 »

P.

Pichler Karoline: Frauenwürde . . . . . 2 »
Petőfi S.: Költeményei . . . . . 2 »
Pariser Führer . . . . . 1 »

R.

Racine: Theatre complet . . . . . 1 »
Rousseau J. J.: Les confessions . . . . . 1 »
Rückert Friedrich: Gedichte . . . . . 1 »
Rosenmüller: Mitgabe f. Leben . . . . . 1 »

S.

Stunden der Andacht . . . . . 8 »
Schiller: Sämtliche Werke 1—12 . . . . . 6 »
Shakespeare: Plays and Poems . . . . . 1 »
Saphir: Fliegendes Album . . . . . 1 »

U.

Uhland: Gedichte . . . . . 1 »

V.

Voltaire: Histoire du Charles XII. . . . . 1 kötet

W.

Wendt Gustav: Balladenkranz . . . . . 1 »

*

Deutsche Werke:

Die heilige Schrift . . . . . 1 kötet
Stunden der Andacht . . . . . 1 »
Cleynmann: Trost Gebetbuch . . . . . 1 »
Gesangbuch evangelisch . . . . . 1 »
Mitgabe für das ganze Leben Rosenmüllers . . . . . 1 »
Marienlieder, v. Hahn . . . . . 1 »
Lewalds Gesellschaftsbuch . . . . . 1 »
Blühten und Perlen deutscher Dichter . . . . . 1 »
Gedichte von Ludwig Uhland . . . . . 1 »
Gothaisches genealogisches Taschenbuch . . . . . 1 »
Illustrierter Pariser Führer . . . . . 1 »
Babilon nach Jerusalem, v. Ida Hahn H. . . . . 1 »
Die Geopferten v. Emma Straube . . . . . 1 »
Fliegendes Album v. Saphir . . . . . 1 »
Das Buch der Hausfrau v. Dr. Bernolt . . . . . 1 »
Die Königin v. Storch . . . . . 4 »
Mutterpflichten v. Ammon . . . . . 1 »
Fremdenführer in Wien v. Weidmann . . . . . 1 »
Rottenhöfers Kochbuch . . . . . , 1 »
Illustriertes Reisebuch v. Jahn . . . . . 1 »
Schillers sämtliche Werke . . . . . 6 »

FÜGGELÉK

II.

AZ 1874-BEN LETÉTBE HELYEZETT CSALÁDI ÉKSZEREK JEGYZÉKE.

Feljegyzése a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank pénztárába őrizetbe letett ékszereknek. 1874. október 7.

I. *Kazettában.*

Dalmatin kereszt brilliántokkal	500.— frt
Dalmatin 2 függő brilliántokkal, előbbenihez való Lazúrkőmedaillon brilliánt füllel . . . . . Lazúrkő 2 függő brilliánt díszítménnyel . . . . Lazúrkőkereszt brilliánt füllel . . . . . Lazúrkő 2 manchette-gomb	700.— „
Labrador-kövekkel medaillon brilliánt rosettekkel	400.— „
2 genuai filigrán aranyfüggő	300.— „
Hegyi kristály 8-szegű emailirozott óra, emailirozott láncon, Vigyázó-címeres medaillonra függesztve	800.— „
Emailirozott medaillon mithológiai képekkel antique	300.— „
8 sor gránát, cseh gyöngy	800.— „
Lepke gránátból, broche, függelékekkel . . . . Gránát 2 fülbevaló függelékekkel, előbbihez való . 2 fejék gránátból . . . . . 7 gránát búzakalászalakú broche	500.— „
2 antique ezüst karperec, dalmatin smaragd s gyémántokkal, ehhez 2 fülbevaló, ehhez 1 broche függelékekkel	600.— „
1 rubinnyakék gyönggyel	300.— „
	5200.— frt

Beadatott: 6000.— frt értékben.

II. *Kazettában.*

5 sor valódi gyöngy	7000.— frt
1 korall, 2 darab korallbroche 3 hosszúkás függővel, 2 darab korall manchette-gomb	800.— „
2 smaragdcsepp-függő, brilliáns díszítménnyel .	4000.— „
1 arany antik broche rubinokkal s ehhez 2 függő	600.— „
1 hegyikristály-csillagformájú antik óra csillagcsattal	600.— „

1 nőióra kék emailokkal és brilliántokkal, ehhez egy hosszú aranylánc	300.—	frt
Egy ónix kaméabroche brilliánt és rubinokkal . .	600.—	„
Egy malachit broche, női fejet ábrázolva . . .	150.—	„
Egy szafir, brilliántokkal környezett, broche . .	2000.—	„
Egy szív brilliántokkal	1000.—	„
Egy pár solitaire-függő	1000.—	„
Egy pár solitaire brilliántfüggő, függelékekkel .	500.—	„
Egy türkizmedaillon, brilliántrózsákkal, Józsáé .	300.—	„
Láva medaillon, női fej, kaméa	100.—	„
Antik aranybroche smaragdokkal és dalmatinokkal, ehhez 2 fülbevaló	500.—	„
1 tojásalakú aranyóra, vörös emailláncon és csatton, brilliántokkal	600.—	„
2 türkizfülbevaló, brilliántrozettekkel, Józsáé . .	120.—	„
1 pár ametiszt fülbevaló, függelékekkel	50.—	„
1 római mozaik broche	50.—	„
1 pár római mozaik manchetta-gomb	80.—	„
2 pár arany manchetta-gomb	60.—	„
1 skót pléd-broche	25.—	„
1 pálcagomb, vaskesztyűs markolatban dorong, türkiz és dalmatinokkal	100.—	„
Parfüm-flacon, emailirozott aranyból	250.—	„
Egy arany emailban, színes email figurákkal ellátott parfüm-flacon	200.—	„
Egy bagoly, antik aranyozott ezüstből	50.—	„
Egy gyermekfejet képező pecsétnyomó, oxidált ezüstből	70.—	„
Egy filigrán munkájú emailirozott legyező . .	300.—	„
Egy darab fülbevaló, arany Szt. György tallérból	30.—	„
Egy arany keresztecske, velencei láncon	100.—	„
Egy kis olvasó (emlék)		
Egy aranykarperec, szeges munka	400.—	„
Egy aranykarperec szalagalakú csokorra, brilliánt csattal	300.—	„
Egy aranykarperec, türkiz- és brilliántrózsákkal, Józsáé	300.—	„
Egy aranykarperec szafirral, 2 brilliánttal . . .	600.—	„
Egy aranykarperec 4, szegekbe rakott brilliánttal	1000.—	»
Egy aranykarperec kígyó alakban	250.—	„
Egy aranykarperec, széles pántlika, lánc és smaragd, 2 brilliánttal	300.—	„
2 darab mozaik fülbevaló	100.—	„
2 darab fekete emailirozott arany fülbevaló . .	30.—	„
1 arany kereszt kis lánccal, tokban, Józsáé . .	100.—	„

1 gyűrű türkizzel, tokban, Józsáé	15.— frt
2 darab keresztelő emlék (medaillon) ezüstből, Ferié	30.— „
3 csomag Józsa haja (emlék)	
Összesen:	25.460.— frt

Beadatott: 24.000.— frt értékben.

III. *Kazetta.*

Dokumentumok érték nélkül.

IV. *Csomag.*

Egy dísz lovaglóostor, tokban, beadva . . . . 1000.— frt

V. *Láda.*

38 drb üres ékszerétui (Pesti lakásban elhelyezve).

Rátót, 1874. október 7.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Abbázia 130—133, 171, 172.
Abony 114, 156.
Acsa 135.
Adler dr. 15.
adománylevél, Podmaniczky Jánosé 28, 40.
ág. ev. főgimnázium, budapesti 88, 113.
aggok menhelye 159, 161, 175.
Akadémia, M. T. 5, 72, 114, 159, 160, 167—169, 172, 175, 176.
alapítvány, Akadémiának 7, 72, 114, 159, 160, 167—169, 172, 175, 176.
— egyetemi hallgatók részére 128.
— szegényeknek 167.
Albach Szaniszló 10, 11.
Alcsút 68.
Alsópetény 77, 78.
Alter-család 17.
Ambrózy Lajos br. 170.
Anker Lipót 59, 61, 69, 109, 110.
— halála 110.
Anker Vilma 161.
apatini mandátum 137.
Apponyi Albert gr. 91, 170.
Arany balladái 107.
Arany János 27, 61, 106, 175.
árvaház 159, 175.
aszódi ev. egyház 38.
Bad-Ems 61, 84, 92, 95.
Balásovits 17, 20.
Balassa dr. 41.
Balatonfüred 15, 17.
Ballagi Aladár 129.
Balogh Istvánné özv. 91, 115, 116.
Band Henrik 68.
Bárczay Ödön 91.
Bárczy Anna 21.
Bartóky Józsefné özv. 19.
Bátya 85, 103, 104, 106, 111, 114, 133.
Baumgartner nevelő 88.
Becker József dr. 140.
Bécs 42, 45, 48, 51, 59, 60, 61, 63, 64, 66, 68, 70, 84, 85, 87, 91, 92, 102, 133, 172.
Beniczky Lajos 138.
Benyovszky Móric gr. 133, 152, 170.
— Sándorné grófné 137, 138, 152.
Berzeviczy Albert dr. 5.
Besztercebánya 21.
Biarritz 61.
Bojár 104.
boldogság, a szívben 174.
—, földi, elmúlik 174.
Bornemissza Ignácné báróné 117.
Bolza Marietta grófnő 142, 144, 147—149, 159.
— születése 141.
Bolza Pál gr. 116, 117, 120, 127, 141, 143, 145—147, 149, 170.
— és anyósa 117, 118.
— és leánya 147, 148.
Bolza Pálné grófné, lásd Vigyázó Józsa grófnő név alatt is.

Bolza Pálné grófné 118, 122, 125, 126, 128, 135—137, 139, 141, 174.
— anyasága 143, 145.
— anyját ápolja 126, 127.
— balesete 119.
— betegsége 120, 140, 142.
— boldog reménye 120, 140.
— boldogsága 117, 119.
— budai palotája 139, 140.
— családi élete 120.
— és anyja 141.
— és gyermeke 141, 143.
— és öccse 141.
— férjét ápolja 119.
— gyengédsége 119.
— halála 143.
— hamvai 146.
— jellemzése 136, 142, 144.
— közéleti működése 120, 121.
— óhaja 120.
— öröme 141.
— temetése 144.
— vallásos hite 139, 140.
Braun dr. 42, 48.
Bruxelles 48, 93.
budai palota 139, 146.
Budai takarékpénztár 34, 37, 38.
Budapest, lásd Pest alatt is.
— 99, 105, 108, 118, 121, 124, 127, 130, 138, 141—143, 170.
Cege 151.
Csabony 105, 106.
Császárfürdő 42.
Czeglédi István 157.
Dancs Szilárd 148.
— -né 148.
Darányi Béla 90.
— Ignác 90, 93, 137, 143.
— Kálmán 90.
Deák-tér, pesti 25, 158.
Degenfeld Miklós gr. 115.
Dessewffy Kálmán 90.
Dieballa Géza dr. 124—126, 136.
— diagnózisa 124—125.
disszidensek 137, 139.
Dover 144.
Duschek dr. 42.
Ecser 77.
ékszerper 39.
élet-halál harc, a nemzeté 156.
Ems 61, 84, 92, 95.
Endrődi Sándor 99.
Falvay Antal 87.
Farkas László dr. 124.
Fejérváry-kormány 138.
Felpestes 110.
Ferenc József I. 121, 138.
Ferihegy, lásd Vecsés alatt is.
— 75, 77, 78, 128, 163.
— -i szüret 75.
forradalom, a munkásságé 156.
— , októberi 156.
földreform 158.
Földváry Elekné 91.
— Elemérné 91.
Frigyes Vilmos I. 129.
Gaál István 161.
Gál ispán 169, 170.
Geduly Lajos 21.
Gencsy Ella 163.
Genfi-tó 51.
Geöcze István 89.
Gerliczy Bódogné báróné 91.
Gineverné, Győry Ilona 144.
Gondviselés útja 176.
Grúz titkár 69, 89, 114.
gyászmisék 159.
Gyöngyöspata 28.
Győry Vilmos 69, 86.
Hamlet 175.
Harkányi, lásd Koppely alatt is.
— család (Taktaharkányi nemes, majd báró) 40.
— fiúk 72, 103, 128.
— Frigyes (nemes, majd báró) 37.
— György (nemes, majd báró) 27, 40, 48, 115.
— Ili bárónő, gr. Degenfeld Miklósné 115.
— István br. 152.
— János (nemes, majd báró) 27, 40, 115, 141, 152.

Harkányi János jellemzése 115.
— -né Verebi Végh Ilona 115, 152.
Harkányi-Koppely Frigyes 40.
házassági szerződés, Vigyázó Sándor és br. Podmaniczky Zsuzsánna közt 64.
Hegedüs László 111.
Helsinger Simon 32, 34, 38.
Helytartótanács 21.
Heréd 171.
Hietzing 69.
hitbizomány tervek 128, 159.
Horthy István 91.
Horváth József 138, 139.
Hunfalvy János 9.
Hungária-szálló 99.
Hültl Hümér dr. 150.
Illés Ádám, Edvi 17, 38.
Irgalmasok, budai 158.
Itália 61.
Iznardy, Mme de, 54.
Jamriska Lajos 23.
Jendrassik dr. 124.
József főherceg 68.
Justh Zsigmond 91.
kalocsai érsek 160.
Kandó Ilona 92.
Károlyi Ede gr. 39.
Károly-körúti Vigyázó-palota Budapesten 68, 100, 151, 156, 165.
Káva 31.
Kazy József 90.
Kécske (Ó- és Új) 114.
Kelcz gárdista 63.
— Pálné 152.
Kereskedelmi Bank, Pesti Magyar 68, 209.
Keresztúr, lásd Rákoskeresztúr alatt.
Kéthly Károly dr. 101, 124.
Kinsky Ernő gr. 93.
Kisfaludy-Társaság 113.
Kléh ügyvéd 54.
koalició 138.
kommunizmus 156.
Koppely, lásd Harkányi alatt is.
— Frigyes 23, 28, 30, 32, 34—40, 48, 59, 61.
— és neje 25.
— szerencsétlen gazdálkodása 30.
— perei 36—40.
Koppely Frigyesné, lásd br. Podmaniczky Zsuzsánna név alatt is.
— 25.
— és gyermekei 31.
— gondtalan élete 30.
Koppely Fülöp 23.
— -né Wodianer Karolin 23.
Koppely-Harkányi Frigyes 40.
kórház, egyetemi 114.
kormányzó-választás 158.
Kossuth Ferenc 137.
Kosztolányi család 17.
— Matild, Zmeskáll Zsigmondné 10, 11, 19, 101.
Köln 96.
Kőszeg 164.
Kriesch Aladár 111.
Kristóffy József 138.
kultúra, a magyar 160.
Kuzmik Pál dr. 124, 125.
Kvassay Ede 90.
Lakihegy 37.
Laszberg Rudolf gr. 138.
Liget-szanatórium 141.
Lipthay Kornél 152.
London 93.
Lónyay Flóra, Rohonczy Gedeonné 91, 110, 141—144, 151, 162.
Lovassy Sándor 69.
Lukinich Imre dr. 5.
Lumniczer Sándor dr. 79, 119, 150.
— -né, Radnótfáy Katalin 79.
Lumpe dr. 42, 45, 47.
Luttenberger Ágost 86.
magyar nyelv, irodalom és tudomány felvirágoztatása 175.
Makray László 110.
Marburg 95.
— Rezső br. 114.

Máriássy Andorné 91.
Marseille 51.
Martfű 28, 32, 33, 37, 72, 103, 127, 128, 163.
Mátyásföld 89.
mauzoleum, Sándor emlékére 110, 111,
megnyugvás Isten akaratában 174.
Meinig építész 110.
Mensa academica, egyetemi 113.
Mikla 104, 133.
Mikolik Kálmán 11, 68, 70, 72, 81, 86—89, 95—97, 99, 104, 116, 133, 135, 143, 150—152, 156—159, 163—165, 168—172.
mintagimnázium, budapesti 88.
Mindszent 28.
Montesquieu 121.
Montgomery 84.
Montreux 42, 51, 54—59.
Muslay László 42.
— -né Vigyázó Mária 42, 111.
— Sándorné 91.
Nagy András dr. 128.
— Emil dr. 128.
Nagyberki 105.
Nagyharságy 114, 144.
Nána 114.
német nyelv használata 19.
nemzeti hadsereg 158.
Nemzeti Kaszinó 133, 151, 153, 155.
— Lovarda 89.
nemzeti megújhódásunk 176.
Nemzeti Népszövetség 139.
Nizza 51.
Noszkó István 144.
Nőképző Egylet, Országos 74.
Nyáry Adolf br. 90.
— Béláné báróné, báró Radvánszky Mária 114.
Ókécske 114.
Oláh-uralom 158.
Oncker dr. 61.
Orlefl Károly 11, 17.
Orlefl Károlyné Bergeaux Karolin 11.
Országos Földbirtokrendező Bíróság (O. F. B.) 168.
Orsz. Kaszinó 151, 153—155.
Ostende 42, 50, 61, 92.
Osztroluczky Géza 128, 152.
— Miklós 128, 152.
— Pál 152.
otthon, egyetemi hallgatók számára 175.
Ottlikné 16, 17.
Öcsöd 28, 32, 33, 37, 103, 127, 163.
Palermo 133.
Palojta 28, 77, 78.
Pannónia-szálló 169, 172.
Papp Károly 88.
Páris 51, 92, 93.
Patai Samu dr. 124, 126.
Patay Ferencné 91.
— Tibor 135.
péceli országút 12.
Pencz 28, 78, 127, 163.
perek, br. Podmaniczky Zsuzsánnáé 35—40.
— , gr. Vigyázó Ferencéi 169, 172.
pertörlés 37, 74.
Pest, lásd Budapest alatt is.
— 15, 28, 42, 60, 61, 63, 85, 89, 104, 130, 140.
— a régi 9.
pesti árvíz 11.
Pest-rákosi rétek 28, 33, 72, 74, 163.
Pest-vármegye ellenállása 138.
Petény 77, 78.
Petényi János Salamon 11, 14, 17.
Péteri Ferenc dr. 159, 172.
Petőfi-Társaság 113.
piaristák budapesti gimnáziuma 88.
Piret Lajos br. 62.
Podmaniczky-alapítvány nemzeti célja 164.

Podmaniczky báró család története 5, 168.
— Frigyes br. 9, 10, 19, 91, 132.
— ház Pesten az Üllői-úton 9, 10, 11, 19, 31, 77, 78.
Podmaniczky János báró 9, 11, 12, 14, 21, 25, 27, 32, 36—40, 48, 54, 59, 69, 72, 74, 76—79, 82, 100, 111.
— adományozólevele 28, 40.
— adományozó levelének súlyos feltételei 28, 30.
— aggódó apa 12.
— anyagi gondjai 23.
— eladósodása 27—28.
— életcélja 10, 30, 174.
— élete célját betöltötte 79.
— életrajza 7, 168.
— emléke 167—168.
— és Zsuzsánna leánya 10—20, 22—24, 25, 28, 30, 32, 35, 36—40, 59, 75—76.
— és leányai 77.
— és unokái 75.
— és Vigyázóék 72, 74.
— gondos apa 12, 13, 15, 16.
— gyöngéd férj 15.
— habozó természete 23.
— halála 79.
— hatása leányára 128—129.
— háztartása 10.
— jellemzése 9, 22, 173.
— kényezteti Zsuzsánnát 14, 18, 19.
— leányait a protestáns vallásban nevelteti 21.
nagylelkűsége 37, 38.
— önmegtagadása 173.
— rajong kisebbik leányáért 16.
— szorgalma 175.
— takarékossága 9.
— vagyonának értéke 76.
— végrendelete 76—79.
Podmaniczky Jánosné báróné Hodossy Mária 10, 14—17, 69, 111.
Podmaniczky Jánosné aggodalmas természete 12, 16.
— betegsége 15, 16.
— bizalmatlan természete 12, 16.
— halála 18.
— jellemzése 12.
— utolsó tanítása 18.
Podmaniczky László br. 10, 11.
— Mária bárónő, lásd Radvánszky Antalné név alatt is.
— 10, 12, 14, 16, 18—21, 23.
Podmaniczky ősi adósság 33.
— vagyon 28, 72.
— -Vigyázó alapítvány 176.
— család története 7, 174.
— vagyontörténeti hivatása 175.
Podmaniczky Zsuzsánna bárónő lásd Koppely Frigyesné és Vigyázó Sándorné nevek alatt is.
Podmaniczky Zsuzsánna bárónő 12, 14, 21, 23, 29, 30, 33, 34, 36—40, 50, 64, 69, 74, 76, 85.
— ábrándjai 22, 23.
— adósságait nem törleszti 45.
— álnevei 45, 54.
— arca 44.
— arcképe 6/7, 29, 58/9, 60.
— betegsége 35, 41, 44, 45—58, 61.
— boldog családi élete 66, 86, 161.
— boldogság után vágyik 27, 62.
— boldogtalan első házassága 31.
— bútorai 194, 195, 196, 197, 198.
— csalódása 22.
— egyezsége Koppelyvel 33.
— ékszerei 179—181.
— életcélja 49.
— életiskolája 32.
— életmódja 62.
— elhagyatottsága 41.
— elkényeztetett gyermek 12, 14—19.
— elkeseredése 40.
— emléke 5, 167.
— éremgyüjtő 20.

Podmaniczky Zsuzsánna bárónő érzékenysége 72.
— és Radvánszkyné 79.
— és Sándor fia 72.
— és Vigyázó Sándor 42, 44, 61, 64.
— ezüstneműje 179, 180, 198, 199.
— fehérneműi 186—192.
— felső ruhái 181—186, 192—194.
— hálás gyermek 17.
— házassága, első 24.
— házassága, második 65.
— házassági szerződése Vigyázóval 64.
— háziasszonyi teendői 20, 100.
— honleány 55, 58.
— hozományjegyzéke 177—206.
— jegyváltása Vigyázóval 60.
— jellemalakulása 35.
— jellemzése 18, 20—22, 42, 52, 53, 62.
— kelengyéje 25, 26, 179—206.
— képzelődő természete 41.
— kérői 23.
— konfirmációja 21.
— konyhaberendezése 200, 201.
— könyvei 196, 197, 203—206.
— makacssága 24, 36.
— nagyleány 21, 22.
— nagyúri élete 27.
— nehéz gondjai 34, 35.
— neveltetése 19.
— növekedése 16.
— öröklött tulajdonságai 24, 52, 53.
— perei 35—40.
— pesszimizmusa 46, 52.
— reménytelensége 46.
— szakít Koppelyvel 31.
— szenvedélyessége 22, 61, 62.
— szépsége 18, 25, 44.
— szerelme Vigyázó iránt 63.
— születése 10, 11.
— takarékossága 100.
— tanulmányai 20.
Podmaniczky Zsuzsánna bárónő tragédiája 175.
— üveg- és porcellánneműi 198, 199.
— vagyonát árvereztetni akarják 37, 38.
— vallásos neveltetése 14, 21.
— válópere 22, 23.
— végrendelete 72, 115.
— zenei tehetsége 20.
porosz-osztrák háború 55, 58.
Pozsony 114, 161.
Pragmatica sanctio 121, 169.
Promontor 17.
Prónay Dezső br. 134, 137.
— Dezsőné báróné 135.
— Gáborné báróné 139.
— Iphigénia bárónő 134, 163.
Purjesz dr. 124.
Pusztavarsány, lásd Varsány alatt.
Ráday Alice grófnő 171.
— Gedeonné grófné 91.
Radnótfáy Gyuláné 79.
Radvánszky Albert br. 152, 159, 170, 171.
— Antal (Radványi és Sajókazai nemes, majd báró) 20, 23, 28, 30.
— Antal br. ifj. 9.
Radvánszky Antalné báróné, br. Podmaniczky Mária 27, 28, 30, 33, 69, 76—79, 111.
Radvánszky János (nemes, majd báró) 77.
Radvány 20, 21.
radványi kastély 20.
Raisz György 62, 69.
— Szilárd naplója 62, 64.
Rákoscsaba 96.
rákosi rétek 28, 33, 72, 74, 163.
Rákoskeresztúr 18, 19, 28, 62, 72, 77, 79, 87, 89, 99, 101, 104, 106, 111, 112, 114, 126—130, 135, 150, 163, 169, 171.
rákoskeresztúri kastély 10, 11, 13, 79, 101, 156, 163, 167.

rákoskereszturi kastély átépítte-
tése 101.
— kastély képe 13.
— kert 11, 14, 79.
— kripta 17, 96, 128, 144, 146,
161, 169.
— szüret 19.
Rákos-patak 11, 12.
Rákosszentmihály 158.
Ráth Arnold 88.
Rátót, lásd Vácrátót alatt.
Redlich-család 17.
Reichenhall 133.
Reichl Fülöp 32, 34, 38.
Reisinger János dr. 12, 15.
Rekawinkel 172, 173.
Renauld, Mme 69.
Rhédey Lajosné grófné 91, 110.
Riviera 138.
Rókus-kórház, pesti 158.
Roth Dóra 164.
— Loránt 105—110, 133, 152,
168, 170.
Rudnay Józsefné, Veres Szilárda
71, 74, 79, 91, 110, 111, 124,
137, 152.
— József ifj. 110.
Rupprecht építész 139.
Sacher-szálló Bécsben 92.
Sághy Gyula 89, 116.
Salzburg 59.
Sáp 28.
Scheweningen 92.
Schlangenbad 45.
Schuster Konstantin 112.
Shakespeare 175.
Simon László 144.
Skoda dr. 42, 45.
Somogyhárság 114, 144.
Soós ezredes 156.
Spa 42, 45—48, 50, 55.
Spaet dr. 42.
Stáció-utcai ház, pesti 54.
Steinach, Baronin 45.
Svájc 50.
Szabolcska Mihály 93.
szabadelvű-párt 137.
Szapáry István gr. 91.
— -né grófné 91, 92.
Szarvas 100, 102, 104—106, 117,
119, 120, 121, 125, 131, 140,
143, 147, 148.
Szász Károly 157.
Széchenyi István gr. 160.
— példája 175.
Székács Béla dr. 124, 161.
— József 24, 69.
— József naplója 19, 23.
Szén-tér, pesti 25.
Szentlászló 114.
szenvedések gyümölcse 112.
Tabody József 90.
tanulságok, Podmaniczky Zsu-
zsánna bárónő életéből 174.
Tar Lőrincné 61.
Tarjányiné gr. Wass Irma 151.
Teplitz, lásd Trencsénteplic alatt
is.
— 92.
Tiszaföldvár 28, 127, 128.
tiszaföldvári közbirtokossági jö-
vedelem 33.
Tisza István gr. 138.
Tisza-kormány bukása 156.
Tisza Lajos gr. 91.
Toldi Miklós 61.
Toldi szerelme 27, 61.
Tompa Mihály 165, 166, 173.
Tószeg 114.
tragédia, Podmaniczky-Vigyázó-
családé 173—175.
— Vigyázó Sándorné grófnéé
175.
— Vigyázó Ferenc grófé 172,
175.
Trencsénteplic 124.
tulipánmozgalom 139.
Ujkécske 114.
Üllői-úti Podmaniczky-ház, Pes-
ten 9, 10, 11, 19, 31, 77, 78.
Váchartyán 91, 124, 137.
Vácrátót 68, 87, 89, 91, 100—
109, 111, 112, 116, 130, 132,
151, 159, 169.

vácrátóti kastély 67, 68.
— kastély képe 67.
— park 68, 130, 171.
vagyon nem boldogít 174.
vagyon, szülői 172.
Vályi Lajos dr. 159, 172.
Vanyarc 91.
Vargha Gyula dr. 31, 53, 69, 86, 157, 175.
— gyászbeszédje Vigyázó Ferenc felett 175.
Vargha János 31.
— Zoltán dr. 5.
Várkony 78.
Varsány 28.
Vecsés, lásd Ferihegy alatt is.
— 28, 127.
Végh Ilona br. Harkányi Jánosné 115, 152.
végrendelet, br. Podmaniczky Jánosé 76, 77—79.
— gr. Vigyázó Ferencé 175.
— gr. Vigyázó Sándoré 149, 159, 163.
— gr. Vigyázó Sándornéé 72, 115.
Veres Pálné 74.
Vigyázó-alapítvány, nemzeti célú 164.
Vigyázó Antal, Bojári 42, 69, 111.
— -né, Csák Borbála 42, 66, 69, 82, 83, 92.
Vigyázó-család, Bojári 137.
— ékszerei 68, 207—211.
— hazafias munkája 166.
— öröme 122, 139.
— története 7.
— vagyonosodik 114.
— végzete 175.
Vigyázóék adományai 112, 113.
— alapítványai 112—114.
— -at ért csapások 175.
— boldog családi élete 84, 129—131.
— és a Bolza-család viszálya 146.
— és a budai palota 147.
Vigyázóék és a Prónay-család 134, 135.
— és unokájuk 148.
Vigyázó és Podmaniczky vagyon gyarapodása 173.
Vigyázóék fürdőzése 95.
— gyermekei 69, 73.
— háztartása 150, 151.
— kölcsönös szeretete 142.
— önfeláldozó szülők 84.
— szomorú élete 151.
— szorgalma 175.
— takarékossága 114.
— társasága 92.
— zárkózott élete 151.
Vigyázó Ferenc (Bojári nemes, majd gróf) 9, 71, 72, 74, 75, 80—89, 100, 107, 110, 112—114, 120, 122, 132, 135, 137, 139, 141, 146, 149—152, 156.
— ábrándos lelke 153.
— aggodalmai 105, 106.
— alispán 138.
— ambíciója lankad 104.
— anyját ápolja 126, 127.
— arcképe 72, 136/137.
— betegsége 142, 158, 170.
— boldogságra vágyik 170.
— bujdokol 158.
— díszpolgár 139.
— életcélja 159, 166.
— életmódja 121, 153, 162, 163, 168—172.
— életuntsága 172.
— emberkerülő 171.
— engedelmes gyermek 134.
— érettségi vizsgája 88.
— és anyja 104—106, 109, 126, 133, 142, 162, 171.
— és atyja 133.
— és a házasság 170, 174.
— és szülei 153, 157.
— és a vadászat 104.
— és a vörösök 157.
— fajszeretete 176.
— fáradsága 104.
— felelősségtudata 159.

Vigyázó Ferenc folyton dolgozik 133, 159, 168.
— főörökös 128, 159, 163.
— főrend 136.
— gyöngédlelkű 101—103, 162.
— gyötrelmei 158, 165, 166.
— gyüjtőfogházban 157.
— halála 172.
— hazafisága 176.
— házasítása 134, 135, 163, 164.
— helyettesíti apját 132, 133.
— hiábavaló élete 172.
— hűséges fiú 162.
— igazi valója 171.
— irodalmi munkái 121.
— jellemzése 105, 133—136, 161—163.
— jogász 88, 121.
— jószágai 136.
— jószágigazgatói tiszteletdíja 159, 160.
— kamarási ügye 136, 137.
— kedvvel gazdálkodik 103.
— kegyelete szülői és nagyatyja iránt 166, 167.
— képviselő 138.
— keserű bánata 121.
— keserű megjegyzése 121, 169—171.
— kétségbeesett levele 108, 109.
— kimarad a felsőházból 170.
— királygyűrűs doktor 121, 122.
— költeményei 153, 156.
— kötelességtudata 87, 133, 168.
— küzdelmei a vagyon megtartásáért 168, 169.
— lázas munkája 153.
— lelki kincsei 176.
— lelke rejtélye 172.
— lelkivilága 171.
— levelei 104, 105, 125.
— lovai 104.
— magános élete 165.
— magányt keres 135.
— megható gyásza 164.
— mint gazda 103.
— nem érvényesül 137.
Vigyázó Ferenc nemzete halottja 176.
— olvasmányai 88.
— önfeláldozó hűsége 103, 175.
— pere rokonaival 169.
— robotmunkája 153.
— sok dolga 133, 159, 168.
— sorstragédiája 175.
— szabad rendelkezési joga 160.
— szerelme, az egyetlen 134.
— szigorlatai 89, 121.
— szomorú magánossága 176.
— szülei akaratának végrehajtója 171.
— születése 69.
— szülőszeretete 176.
— takarékossága 169.
— tanulmányai 121.
— végrendelete 5, 166—168, 175.
— vesztesége 165.
— zárkózottsága 170.
Vigyázó-fiúk iskoláztatása 86—89.
— játéka 79—81.
— lovai 89.
— levelei 82.
— rajzai 81.
Vigyázó-gyermekek arcképe 73.
Vigyázó-jószágok 158.
Vigyázó Józsa grófnő, lásd gr. Bolza Pálné név alatt is.
— 69, 80, 82, 84, 89, 92—94, 107, 108, 111, 113—121, 166.
— arcképe 73.
— boldogsága 117.
— edzése 77.
— és gr. Bolza Pál 116.
— és szülei 69, 71.
— gondossága 71.
— gyöngédsége 71, 101, 102.
— halála, 174.
— házassága, az első 93.
— házassága, a második, 103, 116.
— jellemzése 69, 70, 116.
— kelengyéje 116.
— kérői 93, 116.
— konfirmációja 70.
— nem boldog 93.

Vigyázó Józsa neveltetése 69.
— nyelvtudása 70.
— udvarlói 92, 93, 116.
— válása 94.
— zenei tehetsége 70.
Vigyázó Mária, Muslay Lászlóné 42, 111.
Vigyázó-palota Károly-körúton, Budapesten 68, 100, 151, 156, 165.
Vigyázó Sándor (Bojári nemes, majd gróf) 11, 36, 38—40, 42, 43, 45, 48, 49, 51, 53, 60, 62—64, 69, 76, 78, 80, 82, 86, 103, 104, 116, 125, 126, 135, 138—140, 142, 156, 173, 175.
— ábrándjai 57, 58.
— aggodalmai 51, 59, 136.
— ajándékai Podmaniczky Zsuzsánna bárónőnek 201—202.
— ajándékozási szerződése 114.
— arcképe 43, 90, 160/161.
— barátai 91.
— bátorító levele 46, 52, 53.
— betegsége 131, 132.
— boldog családi élete 66, 161.
— búcsúja családjától 161.
— csüggedése 52.
— ereklyetárgyai 60.
— és felesége 107, 108, 126, 127, 129—131.
— és Ferenc-féle alapítvány 160.
— és fiai 86.
— és gyermekei 120.
— és a Podmaniczky-vagyon 131.
— és Podmaniczky Zsuzsánna bárónő 57, 61.
— és Podmaniczky Zsuzsánna bárónő kibékülése 64.
— és Podmaniczky Zsuzsánna bárónő örök-alapítvány 166—167.
— és a vörösök 157.
— fájdalma 97.
— figyelmessége 56.
Vigyázó Sándor grófsága 100, 114.
— gyöngédsége 130—132.
— gyöngéd vonzalma 44, 56, 57.
— halála 161.
— házassági feltételei 64.
— szerződése 64, 65.
— honvágya 68.
— jegyváltása 60.
— jellemzése 90, 96, 132, 161.
— kamarás 90.
— lelki tanítása 53, 54.
— levelei br. Podmaniczky Zsuzsánnához 45—59.
— leveleinek jellemzése 45, 46, 50, 55.
— öregedik 132.
— örökös főrend 114.
— reményei 52.
— szabadelvű-párttárselnöke 90.
— szerelme 63.
— szolgálatai 54.
— teendői 89, 90.
— vagyonosodik 72.
— vallásos hite 53.
— vallomása 59.
— végrendelete 149, 159—161.
— zsarolói 89.
Vigyázó Sándor (ifj. Bojári) 71, 80—89, 100, 111, 118, 121, 124, 166, 173.
— áradozó szeretete 83.
— arcképe 73.
— emléke 112.
— érettségije 88.
— gyászmiséi 111.
— halála 95, 173.
— jellemzése 83.
— operációja 95.
— rendkívüli tehetsége 87.
— szeretetreméltósága 84.
— születése 72.
— vakbélgyuladása 95.
— verse 80.
Vigyázó Sándorné grófné, lásd báró Podmaniczky Zsuzsánna és Koppely Frigyesné nevek alatt is.

Vigyázó Sándorné grófné 65—74, 76—79, 81—83, 84—87, 91—95, 99, 109, 110, 135, 137, 140, 142, 166, 173.
— aggodalmai 145, 152.
— anyai szeretete 118, 129.
— arcképe 6/7, 29, 58/59.
— bánata 93, 96—98, 117, 119.
— barátnői 91.
— betegsége 100—102, 106, 123—127, 131, 142, 150, 151.
— bizalmatlan természete 100, 108.
— bús gondolatai 97—99.
— életrajza 7, 167, 168.
— elkeseredett lelkiállapota 107.
— emléke 5, 167—168.
— emlékezőtehetsége 101.
— és családja 118, 119, 124.
— és Ferenc fia 143, 144, 162.
— és a Harkányi-fiúk 115.
— és leánya 70, 143.
— és unokája 149.
— és veje 117, 118, 145, 149.
— évjáradéka 159.
— fájdalma 123, 124.
— fekvőbeteg 150.
— gyógyíttatása 158.
— halála 164.
— halálvágya 98.
— halottkultusza 100.
— határtalan bánata 110.
— jellemzése 100, 107, 108, 124, 161, 173.
— kegyelete atyja és férje iránt 163.
— kétségbeesése 97, 143, 149.
— kötelességtudata 128.
— lábtörése 150.
— lelki kínjai 123.
— lelki világában változás 144.
Vigyázó Sándorné grófné, nagyanya 141, 148.
— nemes szelleme 167.
— orvosai 41, 42, 124.
— önvádja 97.
— panaszai 108.
— szenvedései 96, 129, 143, 150, 173.
— takarékossága 100.
— temetése 164.
— tervei 145.
— tragédiája 175.
— tüdőgyuladása 126—127.
— végrendelete 115, 127—129, 163.
— világfelfogása 129.
Vigyázó-vagyon rendeltetése 159.
világháború 152.
Vöröskereszt 113, 140.
vörösök garázdálkodása 158.
Walla dr. 41.
Wass Hortense grófnő 91, 148.
Wass Irma grófnő Tarjányiné 124, 148, 151.
Wenhard dr. 170.
Wiederhofer dr. 42, 61, 95.
Wiesbaden 50.
Wodianer-palota Deák-téren, Pesten 25, 31, 39.
Zerdahelyi-család 17.
Zerdahelyi Izabella 12.
Zerdahelyiné 12, 14, 16.
Zmeskáll-család 158.
— Erzsébet 101, 111, 143, 147, 150, 158, 163, 171.
— Zsigmondné lásd Kosztolányi Matild név alatt is.
— 101.
Zugliget 42, 89.
Zsigmondy Zoltán dr. 124, 150.
Zsilinszky Mihály 122.

MDCCCLXVII
ATHENÆUM
50327.